

ԼՍՄԱԳԻՐ
ԿՐԾՆԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆ
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏ ԵՐԽԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՊԱՏՐԱՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

ՆՈՐ
ՀՐԶԱՆ 1957

ԼԱ.
ՏԱՐԻ

«سیون» مجله ارمنیة شهریه، ادبیة، ثقافیة، للغة والبیان

"SION," an Armenian Monthly of Religion, Literature and Philology
Printed in JERUSALEM

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԶՈՐՍԱՆՃԱԴԻ ՀԱՅՈՑ - Գ. Ս. Երեւանեան (նուիրատու):
 ԱՆՀԵՏԱՑԱՄ ՍԵՐՈՒՆԴ ՄԸ - Դր. Զօհրապ: Հրատ. եւ նուէր Կ. Տօնիկեան Գրատան:
 ՓՐԿԶԻՍ ՀԱՄՈՐ - Ոստանիկ Մ. Խէրանեան: Նուէր Քարլ Մայրըէն:
 ՕՐԱՅՈՑ (1957) - Ս. Փրկչի Ազգ. Հիւանդանոցի, Իսթանպուլ:
 ԿԴԶԻՒՆ ԴԱՂՏՆԻՔԸ - Ժիւլ Վէռն: Նուէր Գէորգ Իփեանէ:
 ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐՆԵՐ ԵՒ ՀԱՇՈՒԵՎՇԻՌՆԵՐ 1953 եւ 1954 ՏԱՐԵՇՐԱՆՆԵՐՈՒ
 Փարիզի Հ. Բ. Ը. Միութեան Մասնագիւղի:
 ՎԵՐԶԻՆ ԿԱՅԱՆԸ - Անդրանիկ Անդրէասեան (նուիրատու):
 ԱՇԽԱՐՀԻ ՄԵՇԱԿՈՅՆ ԲԱՆԸ - Հէնրի Տրամընտ: Թրգ. Սիոն Արք. Մանուկեան (նւրտ.):
 ՊԱՊԻՅ ԵՒ ԹՈՌՆԻԿ - Խրիմեան Հայրիկ: Հրատ. եւ նուէր Էտվանի:
 ՅԱՒԵԼՈՒԱՄ ԶՈՆԱՄԱՏԵԱՆԻ ՎԱՀՍՆ ՄՍԼԷԶԵԱՆԻ ԵՏ ԱՄԵԱԿԻՆ ԱՌԹԻՒ: Նուէր Հրաչ
 ՏՈՆԱՅՈՑ (1957) ԱՄԻՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ - Վիեննա: [Զարդարեանէ:
 ԼԵՆԻՆ ԺԵՐԱՏԵԱՆԷ՛ ստացանք. ա) ԳՐԱԿԱՆ ՏԱՐԵՑՈՅՑ (1957): ք) ԱՌԶԵՌՆ ՏՈՆԱԿԱՐԳ:
 ՅԻՍՈՒՍԻ ՄԱՐՄԵՆՈՅՆ ԼԻՄԱՆ 3 ՕՐ ՈՒ 3 ԳԻՇԵՐ ԳԵՐԵԶՄԱՆԻՆ ՄԷՋ ՄՆԱՅՍԻՄ ԸԼԼԱԼԸ
 ՀԱՍՏԱՏՈՒԱՄ - Հովիւ Կարապետ Գ. Ուզունեան (նուիրատու):
 ՀԱՅ ԿԱԹՈԼԻԿ ՊԱՏՐԻԱՐԿԱՐԱՆԻ ԴԻՐՔԸ ԽՈՐՀՐԴ. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՆ, ՆԵՐԳԱՂԹԻՆ ԵՒ
 ՀԱՅԿ. ԴՈՏԻՆ ՀԱՆԴԷՊ - Ա. Էլմանեան (Պէյրութ):
 ՄԱՍԻՍ - Թիւ 22: Մանկական Գրադարան: 1936:
 ՀՈՒՆԶՔ Տարեգիրք - Ա. Տարի, Պրակ Ա. - Գ.: Նուէր Տորթ. Մինաս Գմգմեանէ:
 ՕՐԱՅՈՑ ԵՒ ԴՈՒՇԱԿ ՕՐՈՅ, 1957 - Վենետիկ:
 ՅՈՒՍԱԲԵՐ - Բացառիկ թիւ, նուիրուած Վահան Նաւասարդեանի յիշատակին:
 «Մարանաթա» յէն ստացանք 8 Հայերէն գիրքեր:
 ԹՈՐՈՍ ԼԵՒՈՆԻ - Ծերենց: Հրատ. եւ նուէր Կ. Տօնիկեան Գրատան:
 AU PATRIARCAT ARMENIEN DE JERUSALEM - P. J. Mamour. (նուիրատու):
 Դրիստ. Զանից Ընկերութեան Գրասենեակէն ստացանք. —
 ա) ՆՈՒՐԻՑԱ ՎԱՐԺԱԻԶԻ ԼԵՒՈՆԵԱՆ - Օր. Հետուիկ Պիւլ, Հալէպ:
 ք) ՀԱՏԸՆՏԻՐ ՊԱՏՄՈՒԱԾՔՆԵՐ - Հայերէնի թարգմանեց Յովհ. Գ. ձէտիտեան:
 ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ - Պօղոս Մնայեան (նուիրատու):
 ՄՈՒՍԱՅՔ ՀԱՅԿԱԿԱՆՔ - Ա. Փ. Մասիսեցի (նուիրատու): [CALFAYAN.
 30th ANNIV. TESTIMONIAL DINNER IN HONOR OF HIS GRACE MAMPRE ARCH.
 ՅՈՐԵԼԻՆԱԿԱՆ ԺՈՇԿԵՐՈՅԹ ԵՒ ՀԱՆԴԻՍՈՒԹԻՒՆ Ի ՊԱՏԻ ՇԱՀԱՆ Ռ. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆԻ -
 ԺԱՄԱՆԱԿ ԵՒ ԽՈՐՀՈՒՐԴԻ ԻՒՐ - Հ. Զարդարեան (նուիրատու): [Տիթրոյթ:
 Հ. Բ. Ը. ՄԻՈՒԹԵԱՆ ԸՆԴՀ. ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ 1955 ՏԱՐԵՇՐԱՆԻ:
 Նիւ Եորքէն Պր. Արշամ Գրանեան կը նուիրէ 1957 տարւոյ «TIME» Շաբաթաթերթը:
 ՄԱՀՈՒԱՆ ՊԷՍ ԶՈՐԱՆՈՐ - Բ. Տպազըթ.: Արամ Մահակեան (նուիրատու):
 » » » - Արաբերէն լեզուով. Թրգմ. ձօրճ Թազազեան:

(Շարունակելի)

ԼՈՅՍ ՏԵՍԵԻ Ս. ԱԹՈՌՈՅՍ ՏՊԵՐԱՆԷՆ

ԳԵՈՐԳ Ս. ԶԻՆԻՎԻԶԵԱՆ

ԱՐՑՈՒՆՔԻ ՇԻԹԵՐ

ՔԵՐԹՈՒԱՄՆԵՐ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

— «Հաւատամք եւ ի մի միայն ... Սուրբ Եկեղեցի»

Էրեւ

249

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

— Ճառ Բարսեղ Հայրապետի

255

— «Քանզի ի սմա ծագեաց մեզ լոյս»

ՏԻՐԱՆ ԱՐՔԵՊՍ.

257

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

— Աղօթք վասն Հայ Եկեղեցւոյ

Թ.

260

— Կեանք

ԱՐՍԷՆ ԵՐԿԱԹ

261

— Դերզգայնութիւն

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

261

— Աչկերն խորունկ գիշերուան

Թրգմ. ԶԱԻՆՆ ՎՐԻ.

261

ՊԱՏՄԱՆ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

— Պապ Արշակունցի

ՀՐԱՆԴ Բ. ԱՐՄԷՆ

262

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

— Էջմիածին 1655ին

Թրգմ. ՀԱՅԿ ՊԵՐՊԷՐԵԱՆ

268

— Նարեկացու կեանք

Մ. ՄԿՐԵԱՆ

272

ԵՐԱԺՇՏԱԳԻՏԱԿԱՆ

— Միջնադարեան հայ կոմպոզիտորներ

ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ

276

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ

— Սիրահայեաց Ս. Ասուածածին

Ն. ԵՊՍ. ՄՈՎԱԿԱՆ

279

ԳՐԱԿԱՆ

— Սեւ գոյժը

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

283

Պատշոնական Հաղորդագրութիւն Ս. Արքունոյ Դիւանէն

284

Խնդակցական հեռագիրներ

289

Մայր Արքուն. Էջմիածնի Դիւանատան Հաղորդագրութիւնը

290

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

— Հեռագիրներ

293

— Պատշոնական

ՏԻՐՈՒՆԻ

— Փառէն Եպս. Մեղինեան

295

— Պօղոս պապա Քեշիշեան

— Ռաֆայէլ Մուրաճեան

تصدرها - بطريكية الارمن الارثوذكس المدير والمحرر المسؤول - صاحب النيابة الاسقف هايكازون أبراهاميان
اکتوبر - نوفمبر ١٩٥٧ تطبع في مطبعة دير الارمن - القدس العدد ١٠ - ١١

Proprietor - His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem. Armenian Patriarchate, Jerusalem.
Editor - Bishop Haïgazoun Abrahamian. Armenian Convent, Jerusalem.
Printed by the Armenian Convent Printing Press Jerusalem.

—≡ Ս Ի Ո Ն ≡—

Լ.Ա. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1957

◀ ՀՈԿՏԵՄ - ՆՈՅԵՄ ▶

ԹԻԻ 10-11

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

“ՀԱՒԱՏԱՄՔ ԵՒ Ի ՄԻ ՄԻԱՅՆ... ՍՈՒՐԲ ԵԿԵՂԵՑԻ”

Եկեղեցին այն կրօնական կազմակերպութիւնն է որուն նպատակն է շարունակել, մինչև ի կատարած աշխարհի, այն առաքելութիւնը որուն համար Քրիստոս աշխարհ եկաւ։ Իրագործել, սերունդէ սերունդ, այն նպատակը՝ զոր Քրիստոս զրաւ եկեղեցիին համար։ այսինքն սրբացնել իր անդամները և առաջնորդել զանոնք յաւիտեանական կեանքի և փրկութեան։ Այս հասկացողութեամբ եկեղեցիին գործը շարունակութիւնն է երկրի վրայ Քրիստոսի գործին։

Ուղղափառ եկեղեցին միայն այս գործը կրնայ կատարել։ Իր առաքելութեան ճամբէն շեղած, կամ իր նկարագիրը եղծուած եկեղեցի մը չի կրնար աստուածադիր այս նպատակը իրագործել։ Եկեղեցին ունի յատուկ նշաններ որոնք կը ճշգրտեն իր իսկական նկարագիրը և կը հաստատեն իր ուղղափառութիւնը։ Եկեղեցիի այս նշանները կամ յատկանիշերը յիշուած են մեր Հաւատոյ Հանգանակին մէջ. «Հաւատամք ի մի միայն, ընդհանրական և Առաքելական Սուրբ Եկեղեցի»։ Եկեղեցիի այս նշանները սերտօրէն իրարու կապուած են. մին կ'ենթադրէ միւսը. մին այնքան կարևոր է որքան միւսը։ Մեր յառաջադրած նպատակին համար սակայն մենք պիտի զբաղինք անոնցմէ երկուքով միայն. եկեղեցիի Մրբութեամբ և Միութեամբ։

ԱՍՏՈՒԱԾԱՅԻՆ ՆՊԱՏՈՒԻ ԵՄԱՌԱՅՈՂԸ ՄԻԱՅՆ ՍՈՒՐԲ Է. —

Մրբութիւնը կրկնակ իմաստ ունի։ Սուրբ կը նշանակէ նախ՝ մաքուր, անարատ, ամբիժ։ Սուրբ է այն առարկան կամ անձը որ իր մէջ չունի իր բնութեան հակառակ տարրեր, որոնք աղարտեն իր գեղեցկութիւնը և խանգարեն իր բարւոք գործունէութիւնը։ Մեր երեսը պէտք կը զգանք սրբել յաճախ երբ անոր վրայ նստած են աւելորդ տարրեր որոնք կ'եղծեն անոր բնականութիւնը և կ'աղարտեն անոր տեսքը։ Մեր աչքերը կը սրբենք երբ անոնց մէջ մտած օտար տարրեր արգելք կ'ըլլան անոր բարւոք գործելուն, յատակ տեսողութեան։

Մրբութիւնը ունի նաև ուրիշ առում։ Սուրբ է այն առարկան կամ անձը որ զատուած է իր տեսանկերու մէջէն և յատկացուած է աստուածային նպատակի մը։ Սուրբ է այն շէնքը որ կը ջոկուի միւս շէնքերէն, կամ կը շինուի

յատկապէս, տրամադրուելու համար աստուածային պաշտամունքի: Սուրբ է այն բաժակը որ կ'ընտրուի միւս բաժակներու մէջէն, կամ կը շինուի յատկապէս, Հաղորդութեան Ս. Խորհուրդի ընթացքին զործածուելու համար: Սուրբ է վերջապէս այն անձը որ աշխարհէն ու մարգերէն կը զատուի՝ ինքզինք ամբողջութեամբ տալու համար Աստուծոյ ծառայութեան:

Եկեղեցին սուրբ է այս կրկնակ իմաստներով:

Երբ Եկեղեցիի սրբութեան մասին կը խօսինք երբեք անտես չենք ըներ այն իրողութիւնը որ Եկեղեցիին բոլոր անդամներն ալ սուրբ չեն: Ստույգ է որ Եկեղեցիի մէջ, և Եկեղեցիի անունով, անսուրբ զործեր կը կատարուին, ինչպէս արդարադատ պետութեան մը հպատակներուն մէջ շատ մը անարդար զործեր կը պատահին: Սակայն այդ մեղսալից զործերը չեն ազդեր Եկեղեցիի սրբութեան վրայ, որչափ ատեն որ Սրբութիւնը Եկեղեցիին խտէալն է, որչափ ատեն որ սրբարար շնորհներ կը զործեն իր մէջ, որչափ ատեն որ Եկեղեցին կը դատապարտէ բացէ ի բաց նման անսուրբ և զայթակղալից զործերը, և որչափ ատեն որ կ'աշխատի մեղաւորները իրենց չար ճանապարհէն հանելով սրբութեան ուղիին մէջ դնել: Բաց աստի, մինչ Եկեղեցին իր անդամները Սրբութեան խտեալին կը կանչէ, միւս կողմէն հաստատ զիտէ որ զայթակղութիւններ անխուսափելիօրէն պիտի պատահին մինչև իսկ իր մէջ. «Չէ մարթ չղալ զայթակղութեան (անկարելի է որ զայթակղութիւններ չպատահին) բայց վա՛յ այն մարդոյն յոյր ձեռն գայցէ»: «Եթէ մեղիցէ եղբայր քո... ասալիք յեկեղեցւոյ»: Կը նշանակէ որ Եկեղեցիի մէջ մեղանշողներ պիտի ըլլան, որոնք ասկաւին մեր եղբայրներն են, մինչև որ այն աստիճան անուղղայ մնան որ այլևս մեղի համար «հեթանոսի» պէս ըլլան. այսինքն Եկեղեցիէն դուրս մնացողներու կարգին անցնին: Ս. Օգոստինոս կ'ըսէ. «Կ'ընդունինք որ Եկեղեցիի մէջ չարեր և բարիներ կան. չարերը յարդ են, բարիները՝ ցորեն»: Ապաշխարութեան խորհուրդի զոյութիւնը ինքնին կ'ենթադրէ մեղաւորներու զոյութիւնը Եկեղեցիի մէջ, վասնզի մեղաւորաց համար հաստատուած խորհուրդ մըն է այն:

Աւետարանի Յորենի և Որոմի ինչպէս նաև ծովի մէջ նետուած Ուռկանի առակներն ալ կը հաստատեն այս իրողութիւնը: «Բազումք են կոչեցեալք, սակաւք են ընտրեալք»:

Այս լայն փակազիծը բացինք լոկ ըսելու համար որ Եկեղեցիի Սրբութիւնը և անդամներէն ոմանց մեղաւոր եղած ըլլալու իրողութիւնը իրարու չեն հակասեր, ինչպէս պետութեան մը հպատակներու մէջ վխտացող զոյերու, կաշառակերներու և մարդասպաններու զոյութիւնը պետութեան արդարադատութեան վրայ չազդեր որքան ատեն որ ան վերոյիշեալները յանցապարտ կը նկատէ և կը պատժէ:

ԵԿԵՂԵՑԻՆ ԿԸ ԿՈՐՄՆՅՆԷ ԻՐ ՍՐԲՈՒԹԻՒՆԸ

ԱՇԽԱՐՀԻԿ ՆՊԱՏԱԿՆԵՐՈՒ ԼՃՈՒԵԼՈՎ. —

Եկեղեցին նախ Սուրբ է իբրև մաքուր և անարատ կազմակերպութիւն. որովհետեւ Սուրբ է իր Հիմնադիրը, Յիսուս Քրիստոս: Սուրբ է իր նպատակը, որ է սրբացնել իր անդամները: Սուրբ են միջոցները զորս կը կիրարկէ իր նպատակին հասնելու համար, այսինքն Ս. Խորհուրդները և սրբազան պաշտա-

որ մոռնալով Եկեղեցիի այս սրբազան կոչումները կը լծեն զայն քաղաքական, կուսակցական և այլ անհատական փառասիրական նպատակներու, Քրիստոսի անարատ հարսը օտար տէրերու ազախնութեան տալու սրբապիղծ մեղքը կը գործեն. ու եթէ չզղջան և չդարմանեն իրենց գործած մահացու մեղքը, ներում պիտի չգտնեն «ոչ յայսմ աշխարհի և ոչ ի հանդերձելումն»:

Եթէ Եկեղեցին իր իսկական նպատակին ծառայէ, ըստ աստուածային խոստման՝ անպակասելի է, այսինքն պիտի տևէ մինչև ի կատարած աշխարհի. «Դրունք դժոխոց զնա մի՛ յաղթահարեսցեն»: Այդու իսկ, այսինքն իր անպակասելի հանգամանքով իսկ, ինչ որ կապուած է Եկեղեցիին պիտի տևէ իր հետ միասին, ըլլայ այդ լեզու, զիր, զրականութիւն, մշակոյթ, մինչև իսկ «ազգ»: Իսկ եթէ իր յաւերժական նպատակը թողլով ժամանակաւոր և կորնչական երեոյթներու ետևէն վազէ, պիտի կորսնցնէ նաև իր ունեցածը. «Ձի ամենայնի որ ունիցի՝ տացի և յաւելցի. և որ ոչն ունիցի՝ և զոր կարծեն թէ ունիցի՝ բարձցի ի նմանէ»:

Ստույգ է թէ Եկեղեցին իր զիստուր նպատակին քովն ի վեր՝ յարակից գործեր ալ ունի, օրինակ ընկերային ծառայութիւն և մտաւորական մշակութիւն: Բայց այս բոլորը կ'ընէ ոչ որպէս նպատակ, այլ իբրև միջոց իր հիմնական նպատակին: Ասոնք Եկեղեցիին կրօնական և բարոյական գործունէութեան քովնոր արգասիքներ են որոնցմէ կ'օգտուին հաւատացեալն ալ, անհաւատն ալ: Եկեղեցին եթէ վերածուի լոկ բարեսիրական կամ մշակութային կազմակերպութեան մը, այնքան կը մերկանայ իր սրբութեան յատկանիշէն, որքան պիտի մերկանար վերածուելով քաղաքական կամ կուսակցական ընկերութեան մը:

Եկեղեցին իր Սրբութեան յատկանիշին դէմ գործած կ'ըլլայ նաև եթէ ենթարկուի և գործիք զառնայ ուրիշ ունէ արտաքին իշխանութեան և իր ուղղութիւնը ստանայ անկէ: Եկեղեցին բացարձակապէս պերժ պէտք է ըլլայ աշխարհում կամ ձախէն եկող ունէ ճնշումէ և հովանաւորութենէ: Եկեղեցին ինքնիշխան և ինքնաբաւ կազմակերպութիւն մըն է Աստուծոյ հովանիին և իշխանութեան ներքև: Եկեղեցին Աստուծոյ իշխանութեան սահմաններէն դուրս կը հանուի, երբ Եկեղեցիի կարգ մը շրջանակներու պատասխանատու անձեր զայն կը դնեն խայտաբղէտ պատմութեաններ հազած այս ու այն կազմակերպութեանց հովանիին և հեղինակութեան ներքև: Ասիկա ստրկացնել է Եկեղեցին և կապուել իրմէ այն ազատութիւնը «որով Քրիստոս զմեզ ազատեցոյց»: Եկեղեցին «յազատութիւն կոչեցեալ է»: Բոլոր անոնք որոնք Եկեղեցին ստրկացնելու սրբապղծութիւնը կը գործեն՝ պատասխանատու են նախ առաջի Աստուծոյ որ կ'ըսէ. «Վա՛յ մարդոյն այնմիկ յոյր ձեռն զայցէ զայթակղութիւն: Լաւ էր նմա թէ վէ՛մ երկանաքար կախէր զպարանոցէ նորա և անկանէր ի ծով»: Նման մարդիկ պատասխանատու են նաև Եկեղեցիի բարձրագոյն իշխանութեան տուչի, որ հեղինակութիւնն ունի «սատանային մատնելու» զանոնք:

Աշխարհի մէջ կրնան գտնուիլ կազմակերպութիւններ, որոնց ուղղութիւնը պատահաբար կրնայ ատեն մը զուգահեռ ընթանալ Եկեղեցիի ուղղութեան հետ: Նման երեւոյթներ սակայն ժամանակաւոր են և հետեւաբար Եկեղեցին պէտք չէ անոնց հետ դաշինք կնքէ, որովհետև անխուսափելիօրէն պիտի զան հանգրուաններ ուր աշխարհիկ կազմակերպութեան ուղղութիւնը պիտի ընդիմ Եկեղեցիի բռնած ուղղութենէն: Նման պարագաներուն ստիպել որ Եկեղեցին դուրս

զայ իր գծէն և ընթանայ աշխարհիկ կազմակերպութեան հետ, զայն մոլորանքի և կորուստի առաջնորդել է: Եկեղեցին չէ ճիւղում աշխարհիկ ուղիներէն քալելու համար. երբ նման ճամբաներու մէջ մտնէ, հարկադրաբար պիտի առաջնորդուի այն կազմակերպութիւններէն որոնք մէջտեղ եկած են այդ ճամբաներէն միայն քալելու համար: Հետևաբար եկեղեցին պէտք է պահէ իր անկախութիւնը և միշտ պէտք է մնայ իր Աստուածային հիմնադիրէն իրեն համար շինուած «Արքունական ճանապարհին» մէջ: Երբեք պէտք չէ հակի աջ կամ ձախ, պէտք չէ նոյնացնէ ինքզինք այս կամ այն հոսանքին, այս կամ այն ուղղութեան հետ: Եկեղեցին ունի արդէն իր ուրոյն ուղղութիւնը: Եթէ հետապնդէ իրեն յատուկ եղող նպատակները, իրեն յատուկ եղանակներով, եկեղեցին այդու իսկ կը պայքարի չարին զօրութեանց դէմ, ուր որ ալ ըլլան անոնք:

Մէկ է. ՀԱՅՅ. ԵԿԵՂԵՑԻՆ ԹԷ՛ ԳԱՒԱՆԱՆՔՈՎ, ԹԷ՛ ՆՈՒԻՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՄԲ. —

Եկեղեցիին միւս կարեւոր յատկանիշն է միութիւնը: Հայաստանեայց եկեղեցին մէկ է ոչ միայն հաւատքով, ծէսով, Ս. Խորհուրդներով, այլ նաև մէկ է իր կանոնական օրէնքներով և իր նուիրապետական դրութեամբ: Իր կանոնական օրէնքները դրուած են Հայց. եկեղեցիի բարձրագոյն հեղինակութիւնը ներկայացնող եկեղեցական ժողովներու կողմէ: Եթէ պէտք ըլլայ անոնց մէջ փոփոխութիւններ մտցնել կամ նոր կանոններ սահմանել, այդ պէտք է ըլլայ եկեղեցիի միևնոյն բարձրագոյն օրկաններով: Եկեղեցիի լրութենէն ընդունուած և դարբերու գործածութեամբ նուիրազործուած հիմնական կանոններու հակառակ մասնակի օրէնքներ սահմանել, կը նշանակէ խախտել եկեղեցիի Միութիւնը:

Հայաստանեայց եկեղեցին մէկ է նաև իր վարչական և նուիրապետական դրութեամբ: Իր ընդունած վարչաձևին համաձայն, Հայց. եկեղեցիի մէջ գոյութիւն ունին ինքնավար քանի մը շրջանակներ: Այս ինքնավար Աթոռներու գոյութիւնը երբեք չեղծեր Հայց. եկեղեցիի Միութիւնը, որովհետև նախ անոնք իրարմէ բոլորովին անջատ միաւորներ չեն, այլ մեծ ամբողջի մը անբաժանելի մասերն են: Երկրորդ՝ կանոնական որոշ օրէնքներով կապուած են անոնք Հայց. եկեղեցիի կեդրոնական Աթոռին: Իւրաքանչիւր ինքնավար Աթոռին հեղինակութիւնը կը տարածուի իրեն համար սահմանուած շրջանակին վրայ միայն: Իր շրջանակէն դուրս գալ և իր հեղինակութիւնը տարածել ուրիշ Աթոռներու իրաւասութեան ենթակայ շրջաններուն վրայ՝ նախ բացայայտ հակա-կա-նոնական արարք մըն է. երկրորդ՝ հիմքէն կը խախտէ Հայց. եկեղեցիի Մէկութիւնը: «Ինչ որ չէք ուզեր որ ուրիշներ ձեզի ընեն, դուք ալ անոնց այնպէս մի՛ ընէք»: Աւետարանական ծանօթ ոսկեղէն խօսքին այս ժխտական ձեւին նկատառութիւնը գէթ կը սպասուէր անոնցմէ՝ որոնց մէջ տակաւին չէ մեռած մարդկային ամենէն տարրական ողջմտութեան զիտակցութիւնը, եթէ մեռած է մինչև իսկ Քրիստոնէական ոգին ու կանոնական և կարգապահական զիտակցութիւնը: Ինքնավար Աթոռներէն ոչ մէկը պիտի ուզէր որ իր քոյր նուիրապետական Աթոռներէն մին կամ միւսը ոտնձգութիւններ ընէր իր իրաւասութեան ներքև դրուած շրջանին մէջ: Նման փոփոխութիւններ, եթէ հարկ է ընել, պէտք է կատարուին փոխադարձ հասկացողութեամբ, և եկեղեցիի Գերագոյն Իշխանութիւնը ներկայացնող ժողովական Մարմիններու կողմէ, և ոչ թէ ինքնազուլու:

Տրուած ըլլալով հանդերձ շրջանային ինքնավարութեան այս սկզբունքը, և ընդունելով հանդերձ ինքնավար Աթոռներու կանոնական դիրքը Հայց. եկեղեցիի նուիրապետութեան մէջ, դեռ անխախտ կը մնայ այն միւս սկզբունքը որ պայման է եկեղեցիի մը Մէկութեան. այն է՝ Մէկ եկեղեցին մէկ զուխ միայն կ'ունենայ:

Երկզխանի զործարանաւոր միութիւն մը անձանօթ է որքան իրաց բնական մարդին մէջ, նոյնքան և աւելի Մի եկեղեցիին մէջ: Եթէ այսօր Քրիստոնէական աշխարհի մէջ «բազում եկեղեցիներ» կան, պատճառն այն է որ «բազում զուխներ» կան: Գլուխին մէկ կամ բազում ըլլալն է որ կը ճշդէ մարմիններուն և կազմակերպութեանց մէկ կամ բազում ըլլալը: Հայց. եկեղեցին եթէ կ'ընդունի որ Մէկ է, պէ՛տք է ունենայ Մէկ և ընդհանրական զուխ մը, այլապէս՝ կը խախտի Հայց. եկեղեցիի Մի-ութիւնը:

Եկեղեցիի վարդապետական կամ դաւանաբանական Միութեան դէմ զործելը կը կոչենք հերետիկոսութիւն: Իսկ եկեղեցիի վարչական Միութեան դէմ զործելը, այսինքն եկեղեցիին մէջ երկուութիւն յառաջացելը, կը կոչենք հերձուած: Եկեղեցիին համար երկուքն ալ հաւասարալէս վտանգաւոր են և հետեւաբար՝ դատապարտելի: Վտանգի երկուքն ալ կը խախտեն եկեղեցիի Միութեան յատկանիշը, և կ'եղծանեն անոր զիմազիծը:

Հայաստանեայց եկեղեցին մէկ է և մէկ միայն կրնայ ըլլալ: Այս Միութեան մէջ մնալու համար անհրաժեշտ է ոչ միայն նոյն հաւատքն ու պաշտամունքն ունենալ այլ նաև անհրաժեշտ է ընթացաւ մէկ եւ նոյն կանոնական օրէնքներով: Անհրաժեշտ է մէջն ըլլալ միեւնոյն նուիրապետական եւ միեւնոյն եկեղեցական-վարչական դուրսեան զոր ունի Հայց. եկեղեցին: Հայաստանեայց եկեղեցիի նուիրապետութեան, հոգեւոր իշխանութեան բարձրագոյն զուխը Ամենայն Հայոց կաթողիկոսն է:

«Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս» տիտղոսը կարեւոր և հիմնական սկզբունքի մը արտայայտութիւնն է. եկեղեցիի Միութեան յատկանիշէն կը բղխի այդ տիտղոսը: Հայց. եկեղեցիի Միութիւնը «Ամենայն Հայոց կաթողիկոս»ի անձին մէջ կը մարմնանայ: Զայն նշկանելը կը նշանակէ խզուիլ, դուրս գալ, Հայց. եկեղեցիի Միութեան սահմանէն: Շրթունքի սպասարկութիւն միայն կ'ըլլայ «ճանչնալ Ս. Էջմիածնի հոգեւոր հեղինակութիւնը» առանց ճանչնալու անոր հաստատեալ իրաւասութեան բովանդակութիւնը և սահմանը:

«Ամենայն թագաւորութիւն բաժանեալ յանձն իւր աւերի, և ամենայն քաղաք կամ տուն բաժանեալ յանձն իւր՝ ոչ կացցէ»: Աւետարանական և պատմական այս ճշմարտութեան տխուր վիճակ մեր ազգային-քաղաքական պատմութիւնն է: Հայց. եկեղեցիի բարձրագոյն իշխանութիւնը և Հայ եկեղեցիի հաւաքատ գաւակները, արթննալով ահաւորութենէն վտանգին որ կը բացուի Մայրենի եկեղեցիի ոտքերուն ներքեւ, թոյլ պէտք չէ տան որ վերոյիշեալ վճիռը իրականանայ նաև մեր եկեղեցական պատմութեան մէջ:

ԿՐԹՆԱԿԱՆ

ՃԱՌԻ ԲԱՐՍԵՂ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ

(Կը կարգացուի Աւագ Հինգեաբբի, Ս. Պատարագի ընթացիկն)

Լսեցէք ինձ, զաւակներս, ու ես ձեզի՝ իբրեւ սիրելի ու հարազատ որդիներու՝ Տիրոջ երկուզը պիտի սորվեցնեմ աննախանձաբար: Վասնզի հարկը կը ստիպէ զիս, ու վա՛յ է ինձ՝ եթէ չաւետարանեմ ու չը ծանուցանեմ թէ ի՛նչ է Աստուծոյ կամքը՝ բարին և հաճելին ու կատարեալը: Եզեկիէլ մարգարէն միշտ կը զարհուրեցնէ զիս՝ երբ ա՛յսպէս կը խօսի քահանաներուն՝ Աստուծոյ կողմէ: «Որդի՛ մարդոյ, տեսուչ կարգեցի քեզ այդ Ժողովուրդին վրայ՝ եթէ տեսնես եկող սուրը, և չազդարարես փողով, ու անոնք չզգուշանան, ու եկող սուրը անպատրաստ գտնէ ունէ մէկը, անիկա իր անօրէնութեան մէջ պիտի մեռնի, ու անոր արեւը քեզմէ պիտի պահանջեմ»:

Արդ՝ սուրը գեհնէին սպառնալիքն է, իսկ փողը՝ Աստուծոյ պատուիրանքը, զոր կը հաղորդեմ ձեզի ահաւասիկ, եղբայրներս: Ես մարդ եմ ձեզ նման, ու ա՛յ աւելի մեղքերու մէջ զլտորած, բայց որովհետեւ տեսուչ և խրատող կարգուած եմ ձեզի՝ լալով ու սրտիս հռաշանքով և սիրով կը ներկայացնեմ ձեզի Աստուծոյ կամքը: Մի՛ կարծէք թէ նորալուր կամ մտացածին խօսքերով տազնապեցնել կ'ուզեմ ձեզի, վասն զի ստուգիւ ես ալ ձեզի համար հա՛յր պիտի տամ Աստուծոյ: Ատոր համար պարզ խօսքերով կը զեկուցանեմ ձեզ հինչն ի վեր սուրբ հայրերէն աւանդուած կանոնները: Նախ զիտցէք որ ոչ թէ հրեշտակներուն տրուեցաւ քահանայութեան պատիւը, վասն զի անմեղ են անոնք, այլ՝ մարդոց: որովհետեւ ինչպէս որ մենք կը մեղանչենք ու թողութիւն կը յուսանք Քրիստոսէն, նոյնպէս ալ ձեզի կուտանք թողութեան և ապաշխարութեան յոյսը: Ուստի կ'աղաչեմ որ համբերութեամբ լսէք ինձի ամէնքդ:

Ահա վերէն կը բացուի երկինքը, ու Քրիստոս իջնելով՝ կը բազմի այս սուրբ

սեղանին վրայ, ու երկինքի հրեշտակները երկրի վրայ կը ծաւալին աներեւութապէս ու կը բոլորուն այս սեղանին շուրջը. ըսպասաւորելու համար Աստուածորդիին. և Սուրբ Հոգին իր բարիքներու շնորհները առատօրէն կը բաշխէ սրբութեամբ մօտեցողներուն: Եւ արդ զուք, եղբայրներ, մեծ զգուշութեամբ և երկուզով մտածեցէք, ու տեսածնիդ միմիայն հաց ու զինի մի՛ նկատէք, այլ՝ այն մեծ խորհուրդը, որ ծածկուած է մարմնաւոր աչքերու տեսութենէն, և որ միայն հոգիի աչքով կը տեսնուի անոնց՝ որոնք սրբութեամբ կը խնդրեն զայն, և որով կը սնանի հոգին և կ'ուրախանայ աստուածային ցնծութեամբ: Աստուած կրնար հում միսի ու արիւնի դարձնել զայն, ինչպէս պատահեցաւ սուրբերէն մէկուն. բայց որովհետեւ մեր զգայաւրանքները չեն կրնար հանդուրժիլ հում միսին ու արիւնին, այդ պատճառաւ հացով ու զինիով տպաւորեց Աստուած, ուստի իբրեւ պարզ հացի մի՛ նայիք անոր, ու զինի մի՛ նկատէք զայն. որովհետեւ ասիկա Քրիստոսի ճշմարիտ մարմինն ու արիւնն է. չըլլայ որ մէկը սովորական ընդունելութեամբ ու արհամարհանքով իբրեւ դոյզն բանի մը մօտենայ, ասիկա կիզող կրակ է՝ այրող ու սպառող մեղաւորներուն:

Ուստի հարկ է նախ սրբուիլ մեղքերէ ապաշխարութեամբ, որպէսզի մեր շատ մեղքերու պատճառով չայրինք կրակին մէջ, ինչու որ կ'այրին կը սպառին հոգիներն անոնց՝ որոնք չեն հեռանար մեղքերէ, ու կապուած կը մնան անոնց: Դարձեալ չըլլայ թէ մէկը յուսահատութեամբ հեռանայ՝ սնտոյի երկիւղ պատճառելով. այդ երկիւղը աւելի արհամարհանք է Աստուծոյ դէմ. վասնզի ա՛յս է երկինքի արքայութեան դուռը, ու արքայութիւնն իսկ, որ է նոյնինքն մեր Աստուածը Յիսուս

Փրիստոս, ու սրբութեամբ մօտեցողները անջնջելի կերպով օրգեգիր կ'ընէ երկնաւոր Հօրը: Փրիտնալ պէտք է նաև՝ թէ հարազատ զաւակը հօրը նմանութիւնը կը բերէ իր վրայ և դու երբ կ'ըսես՝ «Հայր մեր որ յերկինս», ու խնդրուածք կը մատուցանես (երկնաւոր Հօրդ), արժան է որ անոր նմանութիւնը փայլեցնես անձիդ վրայ, որ պէսզի լսուի խնդիրքդ, իսկ եթէ կատարեալ ու բարեբար երկնաւոր Հօրը նմանութիւնը չունենաս՝ այն ատեն չի լսեր քեզ, ու չի խոնարհիր քու աղաչանքիդ, այլ կը լսէ միայն սանդարամետը բնակող Հայրին հայրը, որուն գործերուն կը նմանին քու գործերդ ալ:

Այժմ իմանալով զայս՝ հեռու վանեցէք ձեր անձերէն Հարութիւնն ու ամէն կերպ խարդախութիւնները: Սրտանց ներեցէ՛ք ձեր եղբայրներուն յանցանքին, ու վերցուցէ՛ք ձեր մէջէն խէթն ու ատելութիւնը, որպէսզի դուք ալ ողորմութիւն գտնելով երկնաւոր Հօրմէն՝ արժանի ըլլաք այս պատարագին: Հեռու թող ըլլայ ձեզմէ անհաւատութիւնը, խղճի արատն ու թերահաւատութիւնն, ու ասոնց նման բաներ: Զնջեցէ՛ք ձեր մէջէն նախանձը, նենգութիւնը, Հարութիւնը, կեղծաւորութիւնը, հպարտութիւնը, ամբարտաւանութիւնը, ամբարհաւածութիւնը, մարդահաճութիւնը, հակառակութիւնը, ոխը, վաշխը, տոկոսը, ու ամէն Հայրիքներու արմատ՝ արծաթասիրութիւնն ու ազահութիւնը, կանացի փաթեթանքներն ու կախարդական գեղերը, ամէն տեսակ Հայր խօսքերն ու թշնամութիւնը, ցանկական կիրքերը, մանաւանդ ձեր բերնէն ելած տգեղ ու արեղծ հայհոյանքները՝ որով կը նախատէք զիրար, և անօրէն կռակաշունչութիւնը և անկարգ ու անառակ մոլորութիւնները, զորս յիշեն անգամ կ'ապականէ ու կ'աղտոտէ միտքերը, նախ իրը՝ ու ապա լսողներունը: Վասն զի դատաստանին օրը պիտի օրդնոտին զանոնք յեղիեղող զարշիւ բերանները, վասն զի Տէրը ինքն ըսած է. «Ով որ մօրոս կ'ըսէ եղբօրը՝ պարտաւոր պիտի ըլլայ գեհննի կրակին»: արդ պէտք է արմատախիլ ընել այդ բանը մեր մէջէն:

Թո՛ղ չըլլայ այսուհետ ոչ մէկը շնացող, պոռնիկ, արուազէտ, զող, յափըշտակող, գիճացող, օրովայնամուլ, արբեցող,

Հարակամ, Հարայոյզ, սպաննող, խռովարար, անողորմ, բանասարկու, պիղծ, թըշնամանող, երդում ընող, ուխտադրութ, անօրէն, անիրաւ, բամբասող և ուրիշ մեղքերու տէր, վասնզի կան մեղքեր որոնք մահու Հափ են, զորս արժանի անգամ չեմ համարիր յիշել այստեղ: Այս բոլորէն վերջ ոչ ոք չհամարձակի հերձուածող ըլլալ: Այս ըսելով՝ կը պատուիրեմ որ հին մարդը բոլորովին մէկ զի ձգէք իր ամէն Հայր գործերովը: Այլ զգաստանալով՝ եղէք ամէնքդ պարկեշտ, սուրբ, խոհեմ, հեղ, քաղցր, անոխակալ, խաղաղարար, ողորմած հիւանդներու և վշտացեալներու հանդէպ, զթացող եղէք տնանկներուն, աղքատներուն և կարօտներուն նկատմամբ, զարդարութեցէք ամէն առաքինութիւններով, սիրով, հաւատքով, յոյսով, ու կատարեալ սէր ունեցէք Աստուծոյ և մարդոց հանդէպ, վասն զի ամէն առաքինութեանց լրումը, սէրն է՝ բխած սուրբ սիրտէ ու անկեղծ հաւատքէ:

Պատուեցէ՛ք ձեր հայրերն ու մայրերը, սիրեցէ՛ք ձեր կիները իբրեւ ձեր անձերը, և դուք կանայք՝ հնազանդեցէք ձեր այրերուն իբրեւ Տիրոջ: ամէնքդ ալ երկիւղ ունեցէք Աստուծմէ ու պատուեցէք և սուրբ պահեցէք կիրակի օրը: Երիտասարդներ և կոյսեր, սիրեցէք սրբութիւնը, որպէսզի այս սրբութիւնը ընդունելով՝ լուսաւորուիք լուսափայլ հայելիի նման, որուն մէջ կը ցոլան արեւին ճառագայթները: Առաքինութիւններու մէջ աճեցէք և ապրեցէք սրբութեամբ, որպէսզի առաքեալին խօսքին համեմատ չդատապարտուիք, վասնզի անարժան հաղորդութենէ առաջ կուգան Հայր մը անտանելի ցաւեր ու նեղութիւններ, բորոտութիւններ եւայլն: Զըլլայ որ մէկը կեղծաւորելով ներս մտնէ եկեղեցիէն և դուրսը կեցողները կարծեն թէ հաղորդուողներէն մէկն է անիկա: Վասնզի երկմիտը հեռու է Աստուծմէ, ու Աստուծ չի փորձուիր: Մարդոցմէ գալիք ամօթէն մի՛ վախճաք, ինչու որ այդ ամօթը բան մը չէ, այլ դատաստանի օրը կրուելիք ամօթն է մեծագոյն ամօթը: Ինչ որ հիմա կը պահես ինձմէ և չես խոստովանիր ու չես ապաշխարեր, հոն հրապարակաւ պիտի յայտնուի մեծ դատաւորին առջև, և ուր ոչինչ պիտի կրնաս պահել: Վասնզի քու հոգիդ ինքնին դատախազ պիտի ըլլայ քեզի:

“ՔԱՆՁԻ Ի ՍՄԱ. ԾԱԳԵԱՅ ՄԵՁ ԼՈՅՍ”^(*)

Այսօր գահակալութեան տարեդարձի տօնն է Ամենայն Հայոց Վեհափառ Տ. Տ. Վազգէն Ա. Կաթողիկոսին: Մեզի համար, բոլոր հայոց համար, որոնք իրենց սրտին մէջ Ս. Լուսաւորչի տեսած լուսէն շող մը ունին, բոլոր անոնց համար որոնց մտքին մէջ Ս. Լուսաւորչի բերած լոյսը կը ճառագայթէ, անոնց համար տօն է այսօր:

Աշխարհիկ իշխանութիւններ հանդիսաւորապէս կը տօնեն իրենց թագաւորին գահակալութեան տարեդարձը, ինչպէս մենք Յորդանանի մէջ կը տօնենք մեր Վեհապետի Հիւսէյն Թագաւորի գահակալութեան տարեդարձը: Այսօր գահակալութեան տարեդարձն է մեր հոգեւոր իշխանին, որ մեր Վեհափառն է: Եւ հոգի առաւել է քան զմարմին: Հոգեւորը ան մեր բուն, ազնուական էութիւնը կը կազմէ: Այս պատճառով կարեւոր է մեր եկեղեցիին համար այսօր տօնախմբութիւնը:

Ասկէ 1600 տարի առաջ հաստատուած Ս. Լուսաւորչի Գահը դեռ կը մնայ կանգուն և իր գահակալն ունի: Ս. Լուսաւորչի և անկէ առաջ Ս. Թագչոսի և Բարթողիմէոսի

հաստատած Էջմիածնի այս Աթոռը երկար դարերու ընթացքին ի՞նչքան հարուածներ ընդունեց, և ի՞նչ մըրիկներու և փոթորիկներու խաղալիք դարձաւ, ի՞նչ վիշտեր անոր սիրտը խոցեցին՝ ի տես հայ ժողովուրդի կոտորածին, ջարդին և աշխարհի չորս կողմերը ցրումին: Քանի՞ քանի անգամներ սարսեցաւ, բայց այնուհանդերձ տակաց ստալով չի նար Էջմիածինը և կանգուն մնաց և տակաւին կանգուն կը մնայ մայր հողի վրայ: 1600 տարիներէ ի վեր կանգուն կը մնայ ոչ թէ միայն շէնքը և Աթոռը, այլ այդ գահին վրայ կը նստի այսօր պատուական Կաթողիկոս մը, որ կը շարունակէ այն գործը զոր Լուսաւորչը սկսաւ: Եւ վեր կը բռնէ այն ջահը, զոր իր տեսած լուսէն վառեց մեր երկրորդ Լուսաւորչը: Եւ հին հին դարերէն արձագանգող Ս. Էջմիածնի հոգեւորական քնարը՝ կը նուագէ ի լուր աշխարհի չորս կողմը ցրուած և Մայր Հայրենիքի մէջ բնակող հաւատացեալներու ախանջին:

Այս մտածումը առաջին պատճառն է, որուն համար ուրախ ենք այսօրուան տօնախմբութեամբ:

(*) Քառա՝ խօսուած Ս. Յակոբեանց սահմին մէջ, Կիւսիկի օր, Հոկտեմբերի 6ին, Ն. Ա. Օմուրիւն Տ. Տ. Վազգէն Ա. Կաթողիկոսի Օծման Բ. Տառեղարձի առիթով, Ամեն. Սրբազան Պատրիարք Զօր կոչմէ:

Արդ, ահա՛ խօսեցայ ձեզի ամէն բան առանց քաշուելու, ասկէ ետք անպարտ եմ ես. ձեր արիւնը ձեր գլխուն. քաշուած եմ ես ձեր արիւնէն. վասնզի այսչափ պարտականութիւն միայն դրուած էր իմ վրաս: Բայց ես գիտեմ որ ձեր մէջ կան այնպիսիներ՝ որոնք արժէք չեն տար ըսածներուս. այդ պատճառաւ վկայ կը բռնեմ ձեզ բեմիս վրայէն այսօրուան ձեզի խօսածներս. իսկ դատաստանի օրն ալ Քրիստոսի բեմին առջև պիտի յիշեցնեմ զանոնք ձեզի՝ վկայ բռնելով այս սուրբ Աւետարանս. այն ասան արհամարհողը այլևս պիտի չկրնայ արհամարհել, այլ պիտի կշտամբուի ու պիտի պատուհասուի ու անմար կրակը պիտի զրկուի:

Այժմ կը վերջացնեմ խօսքս, վասն զի ինչ որ անհրաժեշտ էր ըսել այս սուրբ խորհուրդին առթիւ՝ պարզեցինք ձեզի հա-

մառօտիւ և ըստ պատշաճի: Արդ, անոնք որ կը հաղորդուին արժանաւորապէս ու զարդարուած կ'ըլլան բարեգործութիւններով՝ Պետրոսին ու միւս առաքեալներուն հետ պատուուելով կը պսակուին Քրիստոսէն ու մեր Աստուծմէն. իսկ անոնք որ ապստամբութեամբ կը հաղորդուին՝ նորէն թաշը կը հանեն Աստուծոյ Որդին, ու անոնք որ լրքենի երեսով ու անարժանութեամբ կը հաղորդուին՝ մասնիչ Յուդային ու խաշը հանողներուն մասն ու բաժինը կ'ընդունին. ձեր օգուտը դուք գիտէք: Եւ Հօգին Սուրբ, որ քնակարան է սուրբերու և աղբիւր է ամէն բարիքներու, մաքրէ ձեր հոգիներն ու մարմինները, ու փրկական խորհուրդիս հաղորդուելով՝ թողութիւն չնորհէ ձեր մեղքերուն. որուն՝ շօր ու Միածին Որդւոյն և մեր Տէր Յիսուսի Քրիստոսի հետ փառք յաւիտեանս. ամէն:

Երկրորդ պատճառը մեր ուրախութեան այն է որ մեր Հայրապետը շինարար Կաթողիկոս մը կը հանդիսանայ: Ան լծուած է տեղագիրն աշխատանքի Ս. Էջմիածինը և Հայաստանի մէջ մեր Եկեղեցին վերականգնելու և պայծառացնելու: Զգոհացաւ միայն Աթոռին վրայ բազմելով և իր շուրջ զիտելով: Այլ լծուած է գերազանցապէս կենսական իր հոգեւոր գործին, Եկեղեցւոյ զօրացման և պայծառացման համար: Կը ճգնի ան Մայր Հայրենիքին մէջ Եկեղեցւոյ կեանքը վերստին արծարծելու, այն կեանքը զոր ան ունէր անցեալին: Իրբն վերին հոգեւոր հայր՝ իր նաչուածքը կ'երկարէ նաև արտասահմանի հայերուն վրայ, որպէսզի Աստուծոյ հանդէպ մեր հաւատքը զօրաւոր և ուղիղ մնայ:

1917ի ռուսական յեղափոխութենէն ասդին, Եկեղեցին Սովետական Միութեան մէջ մեծ նեղութեանց և հալածանքի ենթարկուեցաւ: Անաստուած համայնավար կազմակերպութիւններ աշխատեցան որ վերջ տան Քրիստոնէական Եկեղեցիի գոյութեան իրենց երկրի սահմաններէն ներս: Կրօնքը ծաղրեցին, Եկեղեցականները հալածեցին և անօթի ձգեցին: Եկեղեցիները գոցուեցան և հաւատացեալներ Ս. Խորհուրդի միսթարութենէն զրկուեցան: Բայց մարդոց մտքերուն և հոգիներուն մէջ գոյութիւն ունեցող Եկեղեցին մնաց կանգուն: Եղաւ ժամանակ մը՝ երբ համայնավար իշխանութեան տիրապետութեան ներքեւ գտնուող երկրներուն մէջ Եկեղեցին դադրեցաւ տեսանելի ըլլալէ: Սակայն մարդոց հոգիներուն մէջ Աստուծոյ և Տէր Յիսուսի սէրը չանհետացաւ: Տարիներ ետք, Եկեղեցւոյ և կրօնքի հակառակորդները տեսան՝ թէ կրօնական զգացումը չէ կարելի ջնջել հոգիներու մէջէն: Ով զիտէ, թերևս իրենց համար խելացութիւն սեպեցին արտօնել որ Սուրբ Եկեղեցին շարունակէ իր յաւիտենական ճամբան: Այսօր, այս իրողութեան պատճառաւ, մեր պատուական Հայրապետը առիթը գտած է, օգտուելով պետական թոյլտուութենէն, ծաղկեցնելու Էջմիածնի հոգեւոր ձեմարանը, չէնցնելու Էջմիածինը և Աստուծոյ խօսքը վերստին հնչեցնելու հաւատացեալներու հոգիներուն մէջ: Վեհափառ Հայրապետը սկսած է արդէն նոր և երիտասարդ ոյժեր զրկել թեմերը, միսթ-

թարելու համար ժողովուրդը, անոնց հոգիին և սրտին մէջ պայծառ պահելու համար այն մեծ լոյսը, զոր մեր հաւատքի Հայրը Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ տեսաւ բազում դարեր առաջ: Հետեւաբար ուրախ ենք որ մեր Հայրապետը հոգեւոր այս մեծ գործին լծուած է, օգտագործելով առիթը և գործածելով ահէն կարելիութիւն Հայաստանեայց Եկեղեցին պայծառացնելու: Լըծուած է աշխատանքի, որպէսզի հաւատքի լոյսը մեր Հայրենիքին մէջ և արտասահմանի մէջ պայծառ մնայ: Լծուած է անաստուածութեան դէմ պայքարի, թէ՛ մայր երկրէն ներս և թէ անկէ դուրս՝ ուր որ իր ձայնը կրնայ լսուիլ: Այդ պայքարին գին-ուարներն ենք և պէտք է ըլլանք մենք ևս:

Մեր ուրախութեան պատճառներէն մէկն ալ այն է՝ որ մեր Հայրապետը իմաստուն, և խոր հաւատքով և սուրբ նախանձախնդրութեամբ լի քրիստոնեայ հովուապետ մըն է, զարգացած, խանդավառ, Ազգին և Եկեղեցին հոգեւոր վերելքին նկատմամբ լաւատես: Մեր ազգը շատ բախտաւոր պէտք է զգայ ինքզինքը, որ Աստուած յարոյց այս ճգնաժամային օրերուն Վաղգէն Կաթողիկոսին պէս անձ մը Ս. Լուսաւորիչ Աթոռին համար: Ծատ երջանիկ պէտք է զգանք մենք զմեզ, որ փոխանակ ուրիշի մը՝ զինք յարոյց, որպէսզի ուղիղ վարդապետութեամբ հովուէ իր ժողովուրդը:

Այս պատճառներով այսօրուան մեր տօնախմբութիւնը իմաստալից կը դառնայ: Եւ գահակալութեան այս տարեդարձը առիթ մըն է մեզ համար որ անդրադառնանք այն պարտականութեան, զոր արտասահմանը ունի հանդէպ Տ. Տ. Վաղգէն Կաթողիկոսին, մեր Ընդհանրական Հայրապետին: Պէտք է գիտնաւք որ 1600 տարիներու ընթացքին, երբ հովեր ու փոթորիկներ Ս. Աթոռը տեղէ տեղ նետեցին, Դուինէն մինչև Հոսմկլայ, մեր ժողովուրդը չդադրեցաւ երեք իր աչքը յառելէ այն լոյսին՝ զոր Ս. Լուսաւորիչ տեսաւ, երբ այդ լոյսը ճառագայթեց Ս. Գերեզմանէն մինչև Վաղարշապատ: Այդ լոյսը միշտ վառ պահեցին մեր Ս. Հայրապետները, հակառակ այն իրողութեան՝ որ ժամանակներ եղան երբ Մայր Աթոռը ի սպառ կորստեան վիճին եղերքն հասաւ: Եղան ժամանակներ երբ անարժան մարդիկ, նստած այնտեղ՝ նսեմացուցին ա-

նոր անունը: Բայց որովհետև գերազան-
ցապէս սուրբ և թանկագին էր անոր անունը
հայ ժողովուրդին համար, ժամանակաւոր
դէպքեր և դժբախտութիւններ չկրցանքնա-
կանարար հինաւուրց այդ հաստատութեան
հիմերը քայքայել: Եւ էջմիածինը կը մնայ
յաւիտենական և անխախտ: Հայ ժողովուրդի
հարազատ զաւակները իրենց հոգիին աչքե-
րը պէտք չէ երթեք չեղեցեան ուրիշ կողմ:
«Քանզի ի սմա ծագեաց մեզ լոյս ի Հայաս-
տան աշխարհի» ինչպէս կ'ըսէ շարականը:

Արեւելեան եկեղեցիներուն մէջ, զի-
տեանք որ իւրաքանչիւր ազգային եկեղեցի
իր պետն ունի: Յոյն եկեղեցին ունի տաճար
և վեց ինքնավար եկեղեցական Աթոռներ,
նոյն հաւատքի, նոյն խորհուրդներու և
կանոններու հոգևոր միութեան մէջ, ա-
նոնցմէ իւրաքանչիւրը ինքնավար վար-
չութիւն մը ունի տուեալ երկրամասի կամ
ազգային ամբողջութեան մը շրջանակին
մէջ: Նոյն դրութիւնը ունին նաև արեւելեան
միւս եկեղեցիները՝ զանազան երկիրներու
մէջ: Զանազան ազգական տարբեր միու-
թիւններու վերածած են զանոնք որուն հե-
տեւանքով ինքնավար դարձած են: Այդ
ազգականները ի զօրու կը մնան տակաւին
այսօր: Այս պատճառաւ Արեւելեան եկե-
ղեցիները չունին այն վարչական դրութիւնը
զոր ունի Հռոմի եկեղեցին:

Էջմիածնի կաթողիկոսը հին օրէնքնե-
րուն համաձայն իր որոշ իրաւասութիւնները
ունի համայն Հայաստանեայց եկեղեցւոյ
վրայ: Այս իրաւասութիւնները կը յարգենք
և պէտք է յարգենք ամէնքս: Մեր եկեղե-
ցին ալ աշխարհագրական բաժանման հիման
վրայ՝ ունի չորս պատմական Աթոռներ:
Ս. Էջմիածնի Մայր Աթոռը, Երուսաղէմի և
Կ. Պոլսոյ Պատրիարքութիւնները և «Կիլիկի-
եան» կաթողիկոսութիւնը: Այս Աթոռները
իրենց ինքնավարութիւնը կը պահեն: Այս
էջմիածնի գերազանցութեան ներքեւ:
Դրութիւնը շատ դարերով օգտակար եղած
է Հայ եկեղեցիին, որ մեր ներկայ իրա-
դրութեան մէջ աշխարհի չորս կողմերը
ցրուած է: Մեր եկեղեցին, աւելի քան եր-
բեք որեւէ ատեն մեր պատմութեան մէջ՝
պէտք ունի հոգևոր միութեան, որ Ս. Էջ-
միածնով իրական կը գտնայ:

Մենք կրնանք ըլլալ և պէտք է ըլլանք
հարազատ և լաւ քաղաքացիները տարբեր

երկիրներու, ուր կ'ապրինք. ընկերային,
տնտեսական, և մինչև իսկ մշակութային
տեսակէտէն պիտի միացնենք և համակար-
գենք մեր կեանքը մեր գտնուած երկրնե-
րու քաղաքացիներուն կեանքին հետ: Այս
բանը արդէն կատարման ճամբուն մէջ է
ներկայիս: Այնուհանդերձ այս իրողութիւնը
պատճառ մը չէ որ քակուի և քայքայուի
այն շաղախը որ զմեզ կը կապէ մեր անց-
եալին և իրարու, հոգ չէ թէ ո՞ր երկրի
քաղաքացիները եղած ըլլանք և աշխարհի
որ կողմը հաստատուած ըլլանք:

Զմոռնանք այն լոյսը զոր Ս. Լուսառու-
րիչ վատեց Հայաստանի մէջ ի Ս. Էջմիածին:
և որմէ վառեցան մեր այն բազում կան-
թեղները, որոնք կը պլպլան հայ եկեղեցի-
ներու մէջ ի սփիւռս աշխարհի: Պէտք է
հաստատ գիտնանք թէ հոգևոր միութիւնը
վերացական բան մը չէ և պէտք չէ ըլլայ
մեզի, հայերուս համար: Պէտք է որ այդ
միութիւնը ըլլայ տեսանելի, շօշափելի, ի-
րական: Եւ Մայր Աթոռի պատուական և
սրբազնագոյն Գահակալը ցուցիչը, ներկա-
յացուցիչը, խորհրդանիշը և իրականացնողն
է մեր հոգևոր միութեան: Ան մեր զօրա-
վարն է որ մեր հոգևոր Զօրագլուխին, Յի-
սուս Քրիստոսի ներքեւ կը կուռի մեր հա-
ւատքին համար, Մայր Երկրէն ներս և անկէ
դուրս, և մենք ամէնքս անոր զնդապետ-
ները և զինուորներն ենք և մեր նպատակն
է քարուք պատերազմը պատերազմիլ,
ըստ Առաքեալին, անհաւատութեան, սուտի,
բարոյական սնանկութեան, յուսահատու-
թեան և բաժանարարութեան դէմ: Պիտի
կուռինք՝ ի՞նչ ալ որ բերեն տարիները, որ-
պէսզի հաստատուն ըլլայ մեր յոյսը և ա-
ռողջ ծառի մը նման կուրծք կարենանք
տալ մեր վրայ եկող փոթորիկներուն:

Այս է իմաստն ու նշանակութիւնը
այսօրուան հանգէսին:

Մաղթենք որ Տէր Աստուած երկար
կեանք տայ մեր Սրբազնագոյն Հայրապե-
տին՝ Ամենայն Հայոց Վեհափառ կաթողի-
կոս Տ. Տ. Վազգէն Առաջինին, արդիւնա-
ւորէ իր ջանքերը ի պայծառութիւն Մայր
Աթոռին և Հայաստանեայց Ս. եկեղեցւոյ
և պայծառ և խաղաղ և բարգաւաճ պահէ
մեր Ս. եկեղեցին և Աստուծոյ շնորհը
անպակաս ըլլայ մեր պատուական ժողո-
վուրդին և մեր ամենուս վրայէն. ամէն:

ԱՂՕԹՔ ՎԱՍՆ ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

Տէր, պահէ՛ Տունը հրաւակեօր, ոյր կառոյցին կազմն ու ծիր
 Փողփողենէջ լոյսիդ շողովը դուն ինքնին զրծեցիր,
 Ու կամեցար որ փոքրիկ Հօսրդ զայն ընէ ապաստան
 Խարխլած կեանքին իր եւ հոգւոյն՝ իրեւ Տապան փրկութեան:
 Փութա՛, հասի՛ր, այցելութեան ժամ է արդ, Տէր ապաւեն,
 Տե՛ս վիճես ու մահ, աղէսն ու չարն ի՛նչպէս իր դէմ կը դաւեն:

Փըրթած՝ ժայռէն ան իր հիմքին, զերդ հողմակոծ նաւ մը մութ՝
 Մերթ լոյծ լեռանց բարձրերը, մերթ դէպի անդունդ խորամոտ,
 Ցասկոս ու խօշ կոհակներուն մէջ կը ծեծուի տարութիւն,
 Մինչ հրգորները ափունքէն զայն կը դիտեն անտարբեր:
 Կարկառէ՛ աջըդ, Տէր, փրկէ՛ զայն խութիւն, հէնքէն,
 Թո՛ղ խաչանիւ խարխսխիդ տեսքը իր մէջ Յոյսըդ հրահրէ:

Հաւ՛ւք. չէ խըլուած դեռ անօր կայմը իր կայէն ամրակոյն,
 Չէ պատրաստ առագաստին դեռ թռչարանը մափուր,
 Չեն յօռնուած կապարանները հաստապինդ զիտներուն,
 Չի դեռ դէկին դամբարն — Հաւասքը — կը հեռայ մէջն անմուն:
 Բայց կը գոռայ մըրքիկն իր շուրջ, մաւալն է պատեր իր չորս դին.
 Խաղաղութեան Տէր, շունչըդ լոկ կրնայ սաստել անդունդին:

Խարակներ բուխ, զերդ գազաններ յուշկապարիկ, փրփրազայր
 Յորձանքներէն յանկարծ ցըցած դուրս գլուխներնին բազմասայր,
 Կը մըղձկոտեն սիրտերն անոնց որ հոն մըթնած երկնից տակ
 Կը գալարուին զահանգանքովը վիհներուն անյատակ:
 Տէր սիրոյ, ոյր սրբին ծնունդն է ամէն ինչ որ է բարի,
 Պիտի ներե՞ս որ ողջ ազգի մ'հոգին այսպէս խաւարի:

Համայէ՛, եւ պիտի ալեաց կիրքերն ադի խաղաղին,
 Ու նաւն յոյսիդ առասանով պիտի զըսնէ իր ուղին.
 Պատէ՛ թրխպոս ամպերուն դէզն, որ կը ծածկէ հորիզոնն,
 Որ ան տեսնէ նոր զարունի մը փառքերուն ծաղկիլն հոն:
 Տէր զըթութեան, սիրտերն ամէն, թեւերն ամէն դէպի Քեզ
 Են սեւեռուած, քաղցր ակնարկիդ ըսպասումովն ըղձակէզ:

. . . . .

Ազգ Հայոց, ազգ իմ սիրական, պահէ՛ Հաւասքդ, Յոյսդ ու Սէրն,
 Աստուծային Հոգւոյն բըղխումնքն երեւակ այդ սուրբ սեօր եւ սեռն.
 Պիտի կանգնի իր հիմունքէն սասանած Տունը նորէն,
 Պիտի բերկրին անօր ի տես դարձեալ սիրտերն համօրէն,
 Փըրած չէ գահը. չէ կոտրած մականը սուրբ. ողջ եւ դեռ.
 Սըրբէ՛ արցունքդ, հայէ՛ երկինք. ամպն է արդէն փարատեր:

Թ.

Կ Ե Ա Ն Ք Ը

Տարիներն անցան .	Ճրագներ էին .
Կրակներ էին .	Իսկն ըսպանեցաւ .
Մոխիրը մընաց :	Խաւա՛ր է հիմա :
Ծաղիկներ էին .	Ակօսներ էին
Թեթեւ հովիտ մէջ	Հասկերով ծրփուն .
Բոյրը ցնդեցաւ :	Հունձքը վերջացաւ :
Համբոյրներ էին ,	Ու ոսկեհնչուն
Անոնցմով հոգիս	Ծնծղաներ էին .
Արբեցաւ գաղտնի :	Լըռեցին վաղուց :
Մատաններ էին .	Ցնծեցներ էին .
Էջերը դարձան	Մընացեր է սոսկ
Մահուան ձեռքին տակ :	Լար մը հեծեծուն ...

ԱՐՍԷՆ ԵՐԿԱՔ

ԳԵՐԶԳՍՅՆՈՒԹԻՒՆ

Թարգմ. Վ. Բ. Ին

Աւսարհի դիմաց
Սիրքս՝ նորէն բաց .
Արդէն բաց է միւս ,
Բայց հիմա այնքան
Ան խոր է ու լայն ,
Որ բոլոր մարդոց
Խինդն , երազն ու վիւս
Իր մէջ է առած ...

Սիրքս՝ մայրական ծոց ,
Ամենուն դէմ բաց ,
Ծաղիկին , ծառին ,
Հողին ու ֆարին ,
Ճիշերուն մանկանց ,
Զանգերու կանչին ,
Հովուն աւաչին ,
Ու բոլոր մարդոց ,
Բարիին , չարին :

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ԱԶԲԵՐՆ ԽՈՐՈՒՆԿ ԳԻՇԵՐՈՒԱՆ

Գիւշերն ունի հազար աչքեր ,
Այլ տուն ունի աչք մը միայն .
Լոյսն աւսարհին կ'անցնի երբոր
Արեւն երթայ երեկոյեան :

×

Մեր միտքն ունի հազար աչքեր ,
Այլ սիրքն ունի աչք մը միայն .
Լոյսը կեանքին կ'անցնի՝ երբոր
Սէրը երթայ , ապաժաման ... :

F. BOURDILLON

Թրգմ. ԶԱԽԷՆ ՎՐԻ.

(1852 - 1921)

ՊԵՏՐԱ-ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՊ ԱՐԾԱԿՈՒՆԻ

Պ. Ա. ՈՒՆ Ժ. Փ.

ՊԱՊ ԵՒ ԿԵՍԱՐԻԱ

2. ՎԱՂԷՍ ԵՒ ԲԱՐՍԵՂ

Բարբարոս Գոթերու ղեմ մղած պատերազմէն յաղթական վերադարձած, Վաղէս իր ուշադրութիւնը կեդրոնացուց Ուղղափառեաններուն, անոնց վերջը բերելու առաջադրութեամբ:

371ին Կայսրը մայրաքաղաքը ձգեց և Փոքր Ասիա անցաւ: Ամէն այցելած նա, հանգի մէջ գտնուող Ուղղափառեաններուն կը հրամայուէր իրենց դաւանանքը մէկդի ձգել և ընդունիլ Արիոսեանը: Գրեթէ ամէն տեղ Ուղղափառեաններ սարսափած տեղի կուտային: Բիւթանիոյ մէջ գտնուողները ընդգրկմանաւորն, Վաղէս սարսափելի խնստութեանց ենթարկեց զանոնք: Կապադովկիոյ գրացի Գաղատիան համակերպեցաւ, և հալածանքէ զերծ մնաց:

Հիմա Կայսրը և իր շքախումբը կ'ուղղուէր Կեսարիա: Անոնք գիտէին Բարսեղի անյողգողդ և յամառ կեցուածքը: Դեռ Կայսրը կեսարիա չեկած, զալիք վտանգէն վախցած, բազմաթիւ բարձրաստիճան անձեր խնդրեցին Բարսեղէն որ տեղի տայ, զոնէ ժամանակաւորապէս, մինչև որ փութորիկը անցնի, ո՞վ գիտէ ի՞նչ կ'ըլլայ, ի՞նչ չ'ըլլար: Կայսրը կրնայ մեռնիլ, կամ կրնայ իր միտքը փոխել: Բարսեղ բացարձակապէս մերժեց տեղի տալ:

Յետոյ եկան խումբ մը Արիոսեան եպիսկոպոսներ: Բարսեղ մերժեց նոյնիսկ անոնց հետ հաղորդակցիլ: Վաղէսի բարձրաստիճան պաշտօնեաներէն Մօտէսթոս, Կայսեր անունով Բարսեղին առաջարկեց կամ ընդունիլ Արիոսեան դաւանանքը և կամ պաշտօնազուրկ ըլլալ: Մօտէսթոս նախատալի ամբարտաւանութեամբ սպաննաց

Բարսեղին, մերժեց զինք եպիսկոպոս կոչել, աքսորի, չարչարանքի, կալուածոց զրաւման, նոյնիսկ մեռցնելու խօսք ըրաւ: Բարսեղ պատասխանեց թէ նման սպառնալիքներ չէին կրնար ազդել իրեն որուն ամբողջ հարստութիւնը ցնցոտիացած վերարկուէ մը և մէկ քանի գրքերէ կը բաղկանար, որուն համար ամբողջ աշխարհը տուն էր, և որը մահը պիտի ընդունէր որպէս ազատարար: Երբ ապահար Մօտէսթոս զարմանք յայտնեց յայսպիսի աներկիւղ արտայայտութեան, Բարսեղ պատասխանեց, «Ասկէ առաջ ճշմարիտ եպիսկոպոսի մը չես հանդիպած», ատոր համար հիմա կ'ապշխսու:

Կայսեր և Բարսեղի նկարագրերը և անհատականութիւնը եթէ բաղդատութեան դնես, Վաղէս կը կորսնցնէր: Ամմիանոս, որ կը ճանչնար Կայսրը, կ'ըսէ թէ ան տաւաժամտ, երկմիտ մարդ էր, զիւրազրգիւ, լրտեսներու ամէն ըսածին հաւատք ընծայող, առանց սուտն ու ճշմարիտը զատորոշելու⁽²⁾:

Վաղէս տառամեցաւ Բարսեղին ղեմ կտրական որոշում մը տալու: Առաջարկեց որ Բարսեղ հաղորդութիւն տայ Արիոսեաններուն: Եպիսկոպոսապետը մերժեց, Կայսրը ինք ներկայ եղաւ Բարսեղի մատուցած պատարագին, և այնքան ազդուեցաւ տեսածէն, որ քիչ մնաց յուզումէն մարէր իշնար: Կայսեր հետ եղող Արիոսեաններ պընդեցին թէ Վաղէս իր գէպի Բարսեղ թոյլատու ոգիով իրենց դաւանանքը կը վտանգէր: Վաղէս ստիպուած Բարսեղը աքսորելու հրաման տուաւ:

Երբ Բարսեղ կը պատրաստուէր մեկնել

(2) Ammianus, XXXI, 14, 6:

լու իր աքսորաւորացի, կայսեր միակ որդին յանկարծ հիւանդացաւ: Թագուհի Ալպիա Տոմինիքա սարսափած աւաղեց թէ զաւկին հիւանդութիւնը երկնային պատիժ մըն էր՝ Բարսեղի գէմ գործադրուած խտուածան: Վաղէս ինքն ալ վախցաւ: Իր մօտ գտնուող Ուղղափառեան երկու զօրավարները, Տերենտիոս և Արենթէոս, Բարսեղին ղրկեց, որ ան գայ և աղօթէ հիւանդ տղուն վրայ: Բարսեղ հաւանեցաւ, պայմանաւ որ մահուկը Ուղղափառ եպիսկոպոսի մը ձեռքով մկրտուի, և այդ հաւատքի մէջ կրթուի:

Բարսեղ եկաւ, աղօթեց: Հիւանդը լաւանալու նշաններ ցոյց տուաւ: Բարսեղի հեռանալէն վերջ, Արիստեաններ կրկին համոզեցին Վաղէսը, և մկրտեցին մանուկը, որ շուտով մեռաւ:

Փաւստոսի այնքա՛ն ախորժելի թուեր է այս դրուագը, որ, փոխան Բարսեղի, ատոր հերոսը կ'ընէ ներսէս կաթողիկոսը: Երկար տրամաթիկ պատմութիւնը կ'ընէ ներսէսի անմալս ելոյթին Վաղէսի առաջ: Եւ վկայարանական պատկերը կատարեալ ընելու համար ալ, Վաղէսի հրամանով կաթողիկոսը աքսորի կուտայ⁽³⁾:

Ներսէսի հանգէպ իր պաշտամունքը, սակայն, Փաւստոսը չարգիլէր Բարսեղի արժանիքը գովարանելու: «Նա մեծ զիտութեան տէր էր, իմաստութեան անպակաս աղբիւր էր և հաւատարիմ ուսուցիչ ու վարդապետ, որովհետեւ նա իր փրկիսփայլական արուեստով միշտ կը փակէր պապանձեցնէր հերետիկոսներու զուր բացած բերանները և ամենասուրբ Երրորդութեան ճշմարիտ հաւատքը կը հաստատէր ամենուն առաջ»⁽⁴⁾:

Բարսեղ չաքսորուեցաւ: Մնաց յաղթական իր աթոռին վրայ, հիացմունքի առարկայ բոլոր Ուղղափառեաններուն:

Վաղէս երբ կեսարիա կը գտնուէր, կապագովկիոյ նահանգը երկուքի բաժնեց: Առաջին մասին մայրաքաղաք Մնաց կեսաւրիան, երկրորդին՝ Տիշնա, Տաւրոս լեռներու ստորոտը, Կիլիկեան Դրունք կոչուած լեռնանցքի մօտ:

Եկեղեցական պատմիչներ Վաղէսի այս քայլը կը վերագրեն Բարսեղէն վրէժ առ-

նելու համար: Անտարակոյս նման զաղափար կայսեր մտքէն անցած ըլլալու էր: Թէև կը գտնուին ներկայ ժամանակներու ուսանողներ, որոնք աւելի քաղաքական նպատակ մը կը տեսնեն կայսեր բրածին մէջ, որպէս թէ նահանգային կառավարչներու զօրութիւնը նուազեցնելու⁽⁵⁾:

Ի՞նչ նկատումով ալ Վաղէս շարժած ըլլար, որոշ է որ կապագովկիոյ այսպէս երկուքի բաժանումով Բարսեղ շատ մեծ փնաս կրեց:

Ինչպէ՞ս:

Երկրորդ կապագովկիոյ մայրաքաղաք Տիշնայի եպիսկոպոսը Անթիմոս, թէև ծերացած, բայց փառասէր և կուռապան մէկը, յանկարծ պահանջ ներկայացուց թէ քաղաքային բաժանումին հետեւելու էր եկեղեցական բաժանումը, ինչպէս նախորդ պարագաներուն եղած էր: Հետևաբար, երկրորդ կապագովկիոյ սահմաններուն մէջ գտնուող եպիսկոպոսական թեմերը այլևս Բարսեղի իրաւասութեան ենթակայ չէին կրնար ըլլալ և պէտք է պատկանէին Անթիմոս եպիսկոպոսին: Դժուար չէ երեւակայել թէ Բարսեղի աթոռը եկամուտի որքա՛ն մեծ կորուստ մը պիտի ունենար:

Երկու եպիսկոպոսներու մէջ կատաղի մրցակցութիւն և վէճ սկսաւ: Եւ երկուստեք հետամուտ եղան եպիսկոպոսներ շահելու: Բարսեղի ընտրութեան ատեն իրեն հակառակ եղող եպիսկոպոսներ Անթիմոսի կողմը անցան: Երբ եպիսկոպոս մը մեռաւ, Բարսեղ անոր յաջորդը կարգեց: Անթիմոսն ալ իր կողմէ իր մարդը նշանակեց:

Բարսեղ, Երկրորդ կապագովկիոյ մէջ գտնուող վանք մը պնաց՝ այդ տեղի բերքը հաւաքելու և Կեսարիա բերելու: Անթիմոս եպիսկոպոս զինեալ հետեւորդներով զիրք բռնեց լեռան այն անցքին մէջ ուրկէ Բարսեղի կարաւանին ջորիները պիտի անցնէին, և երկու հակառակորդներու մէջ կոխ տեղի ունեցաւ:

Վերջ ի վերջոյ Անթիմոս յաջողեցաւ, և Մնաց Երկրորդ կապագովկիոյ Մետրապոլիտը:

Յիշեցինք Անթիմոսը, որովհետեւ Հայ կաթողիկոսական աթոռի շուրջ կատարուող տրամայի մէջ գեր մըն ալ ան ունի:

(3) Փաւստոս, Դ. 5:

(4) Փաւստոս, Դ. 7:

(5) Jones, A. H. M. p. 185:

Ատկէ առաջ, սակայն, Պապ թագաւոր գործ պիտի ունենար Բարսեղի հետ: Մեծ եպիսկոպոսապետը, որ Վաղէս Կայսեր կըրցած էր զիմազրել, միթէ՞ Հայերու երիտասարդ Արքայէն պիտի վախճար:

3. ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ԻՆՔՆԻՆԵԱՆ

Կիւրեղ եպիսկոպոս Սատաւա քաղաքէն վերադարձաւ Հայաստան: Ինք և իր կողմնակիցները ուրախ էին որ Մեծն Բարսեղ, քննութենէ վերջ, անպարտ հաշակած էր Կիւրեղը, եղած ամբաստանութիւնները անհիմն զրպարտութիւններ համարելով, Կիւրեղի թշնամիներու կողմէ յերկրուած:

Բարսեղ՝ Տերենտիոս կոմսին զրկած իր նամակին մէջ չյայտնէր Կիւրեղի հակառակորդներուն ո՞վ ըլլալը: Բայց անտարակոյս հայ եկեղեցականներ էին, և վստահ կրնանք ըլլալ որ Պապ թագաւորի կողմը անցած հոգեւորականներ էին: Թերեւս աշխարհականներ ալ:

Կաթողիկոսական ընտրութեան շուրջ տեղի ունեցող այս բացառիկ պայքարի ընթացքին ակնկալելի էր, որ հայ հոգեւորական դասու մէջ միաձայնութիւնը, եթէ գոյութիւն ունեցած էր, բոլորովին խախտէր: Կիւրեղի թշնամիներ ունենալու հանգամանքը, որ զիրենք կը մղէ նոյնիսկ Կեսարիոյ Մետրապոլիտին բողոքելու անոր դէմ, ցոյց կուտայ բաժանում հայ եպիսկոպոսներու մէջ:

Պապ թագաւոր ունէր իր կողմնակիցները, որոնք հասկնալիօրէն Կիւրեղի կաթողիկոս ըլլալուն հակառակ էին:

Բարսեղ քաջ ծանօթ Կեսարիոյ եպիսկոպոսապետի հին իրաւունքին հայ կաթողիկոս օծելու, իր հաւանութիւնը տուած էր «մեր մեծայարգ եղբօր» Կիւրեղին: Սակայն օծում չէր կատարած, Կիւրեղեաններու կողմէ տրուած տեղեկութեան վրայ թէ, թագաւորին հաւանութիւնը ապահովել անհրաժեշտ էր: Անոնք յոյս ներշնչած ըլլալու էին թէ, անգամ մը որ Կիւրեղ իրեն դէմ եղած ամբաստանութիւններէն մաքրուէր, թագաւորը համոզելու գործը կը զիւրանար:

Սակայն, Պապ թագաւոր անդրդուելի մնաց:

Կաթողիկոս պիտի ըլլար ի՞ր թեկնա-

ծուն Փաւստոսը: Դժբախտաբար, Բարսեղի նամակները այս Փաւստոսի անձի մասին մանրամասն տեղեկութիւն չեն տար: Բայց դժուար չէ կռահել թէ Փաւստոս՝ Պապ թագաւորի հոգեւոր պէտքերուն մատակարարն էր: Թերեւս Պապի Պոլիս գտնուած առեւտրիկ հետը եղած, որովհետեւ Արքայազուն իշխանը առանց հոգեւոր առաջնորդի չէր կրնար ձգուիլ: Իսկ Փաւստոսի պարագային, ինչ որ Կիւրեղեաններու աչքին խոստ ծանրակշիռ կէտ մըն էր, ան եթէ Արիօսեան չէր, շատ ալ ջերմ վերաբերում մը չունէր Ուղղափառեան գաւառանքին: Իր ընթացքը Բարսեղի հանդէպ, երբ Կեսարիա գնաց, կասկած չեն ձգեր թէ Փաւստոս եկեղեցականը ո՛չ կը վախճար ոչ ալ կը քաշուէր Ուղղափառեաններու կուռք Բարսեղէն:

Այս բուն պայքարի մասնակցող երկու կողմերն ալ, սակայն, Պապ թագաւոր և Կիւրեղեաններ, տակաւին կը հաւատային թէ, որպէսզի կաթողիկոսական ընտրութիւնը օրինաւոր ըլլայ, ընտրեալը պէտք է օծուի ստանայ Կեսարիոյ Մետրապոլիտէն: Դրկոր Լուսաւորիչով սկսող և մինչև Ներսէս կաթողիկոս շարունակուող այս սովորութիւնը յարգուելու է, հոգ չէ թէ այդ կերպ հայ եկեղեցին կախում կ'ունենար Կեսարիոյ թեմէն:

Այս համոզմամբ ալ Պապ թագաւոր առանց երկար բարակ վէճը շարունակելու իր հակառակորդներուն հետ, իր ընտրելին Փաւստոսը Կեսարիա զրկեց, Բարսեղին ալ յանձնարարական նամակ մը զրկելով, պահանջելու որ ան Փաւստոսը օծէ Հայաստանի կաթողիկոս:

Փաւստոս իր համախոհ շքախումբով Կեսարիա մեկնեցաւ: Ըստ ընկալեալ սովորութեան, ան ստիպուած էր վկայագրներ ստանալ Փոքր Հայքի եպիսկոպոսներէն, որովհետեւ առանց այդ յանձնարարական նամակներու, Կեսարիոյ եպիսկոպոսապետը կրնար մերժել ձեռնադրութիւնը:

Փոքր Հայքի քաղաքներու եպիսկոպոսները ընդհանրապէս յոյներ կ'ըլլային, յամենայն դէպս հայեր չէին, և յայտնապէս անոնցմէ յանձնարարական ապահովելու մեթոտը որդեգրեր էին, որպէսզի հայ կաթողիկոսական ընտրելին Կեսարիոյ համակիր — և ընդունելի — մէկն ըլլայ:

Փաւստոս, ճամբուն վրայ եթէ հանդի-

պեցաւ փոքր Հայքի եպիսկոպոսանիստ քաղաքներէն ունէ մէկուն, ինչպէս Նիկոպոլիս, Կօլոնիս, և Սատալա, ուր Բարսեղ իր մէկ ազգականը, Պոմենիոս, նոր եպիսկոպոս նշանակած էր, ոչ մէկ յանձնարարական նամակի համար դիմում կատարեց:

Կեսարիա հասնելուն, դիմեց Բարսեղին, և Պապ թագաւորի նամակը յանձնեց անոր:

Բարսեղ հարցուց Փաւստոսին թէ յանձնարարական նամակներ բերած էր Նիկոպոլիս թէոդոտոս եպիսկոպոսէն, Սատալայի Պոմենիոս եպիսկոպոսէն, և փոքր Հայքի միւս եպիսկոպոսներէն⁽⁶⁾: Փաւստոս անգոսական շեշտով պատասխանեց թէ ուզուած նամակները չունէր, և թէ Հայոց թագաւորի նամակէն ուրիշ նամակի պէտք չկար:

Բարսեղ զայրացած, մերժեց Փաւստոսը ձեռնադրել:

Թերևս հռչակաւոր եպիսկոպոսապետը, որ Վաղէս կայսեր պարտադրեր էր յարգանք իր անձի հանդէպ, կը խորհէր թէ իր մերժումը Փաւստոսը խելքի պիտի բերէ:

Բայց Պապի թեկնածուն, կամ նման պատահականութեան համար իր դասը ըստացեր էր թագաւորէն, և կամ անձնական յանդուգն մտածումով մը, ետ առաւ իր թագաւորին նամակը, և առանց այլևայլի ձգեց Բարսեղը:

Ան ճամբորդեց Տիյանա քաղաքը, նորահաստատ երկրորդ Կապադովկիոյ մայրաքաղաքը, ուր Անթիմոս եպիսկոպոս, Բարսեղի մրցակիցը և հակառակորդը, նոր թեմ մը հաստատած էր:

Անթիմոս եպիսկոպոս յօժարութեամբ և անմիջապէս Փաւստոսը Հայաստանի կաթողիկոս օծեց: Անթիմոսին մեծ գոհունակութիւն կը պատճառէր իր այս արարքը: Նախ, Հայաստանի մէջ այդ պիտի ծառայէր իր և իր թեմի վարկը բարձրացնելու, ինչպէս նաև ընդունելու սովորական դարձած նուէրները հայ աշխարհէն, յետոյ, այդ ալ աւելի կը կրճատէր իր թշնամի Բարսեղի հեղինակութիւնը:

Բարսեղ յանկարծակիի եկաւ Փաւստոսի քայլէն: Զայրացաւ յոյժ, քանզի եղածը ուրիշ բան չէր այլ Հայաստանի վրայ իր

իրաւասութիւնը վերջացնել, ու այդպէսով Կեսարիոյ իր թեմի եկամուտի ուրիշ կարեւոր աղբիւր մըն ալ պիտի չորնար:

Փաւստոս Տիյանայէ վերադարձին, ճամբուն վրայ Կեսարիա հանդիպեցաւ և Բարսեղին այցելեց: Այժմ ան Հայաստանի եպիսկոպոսապետն էր և պատշաճ սեպեր էր Բարսեղ եպիսկոպոսապետը տեսնել, անոր քաղաքէն չհեռացած:

Բարսեղ՝ ստացած հարուածի սաստկութեան իր բարկութիւնը առանց սքողել փորձելու արգիլեց Փաւստոսի եկեղեցի մուտքը, բողոքելով անոր ըրածին դէմ⁽⁷⁾:

Բարսեղ այս հարուածը չկրցաւ մարսել: Նոյնիսկ վախցաւ որ շատեր զինք քննադատեն իր անխորհուրդ կտրական քայլին համար: Ինքնարդարացումի նամակներ գրեց ասոր անոր, այլանելով Տիյանայի Անթիմոս եպիսկոպոսը, և միաժամանակ արդարացնելու իր վարմունքը:

Մեկտիոս, Անտիոքի եպիսկոպոսը, որ Կայսեր կողմէ Հայաստանի սահմանները աքսորուած էր, Բարսեղէն նման չքմեղանքի նամակ ստացաւ, ուր մեծ Կեսարացին Փաւստոսի դէպքը կը պատմէր, Անթիմոսը պախարակելով, որ Փաւստոսը ձեռնադրելով, Հայաստանի մէջ Կիւրեղին իրաւունքը ոտնակոխ եղած էր, և այդ պատճառաւ հայ եկեղեցականներ բաժան բաժան եղած: «Խորհեցայ որ արդար է ձեր մեծայարգութեան գրել, որպէսզի չըլլայ թէ անոնք իմ մասին սուտ խօսելով, ես պատասխանատու համարուիմ այս անկանոնութիւններուն: Դուք ալ արդար պիտի նկատէք որ այս կէտը ուրիշներու ըսէք»⁽⁸⁾:

Նոյն ոճով գրեց Նիկոպոլիս թէոդոտոս եպիսկոպոսին, որ իրեն հետ դժտուած էր, և Բարսեղի Հայաստան ճամբորդութիւնը ձախողեցուցած:

Իր ազգական Պոմենիոս եպիսկոպոսը, որ Հայաստանի սահմանին մօտ Սատալա քաղաքի առաջնորդն էր, նոյնպէս նամակ ստացաւ Բարսեղէն:

«Երբ հայերը վերադառնալուն ձեր քաղաքէն անցան, անտարակոյս անոնց հարցուցիր իմ կողմէ նամակի մը մասին: Անշուշտ քեզի ըսին թէ ինչո՞ւ իրենց նամակ

(7) Basil, Letter No. 122.

(8) Basil, Letter No. 120.

(6) Basil, Letters Nos. 121, 122.

մը չտուրի։ Եթէ ճշմարտասէր անձերու նման պատճառը ըսինք քեզի, զիտեմ որ ինծի ներքեցիր անմիջապէս։ Եթէ ամէն բան չը յայտնեցին, յամենայն դէպս լսէ ինձմէ... Անթիմոս, երբ պատեհութիւնը գտաւ իր տնտեսութիւնը գոհացնելու, և ինծի ներք-սրտութիւն պատճառելու, ձեռնադրեց Փաւստոսը, առանց սպասելու իմ քեզմէ ստանալիք վկայագրին, և ծաղրելով իմ բծախնդրութիւնս այս տեսակ հարցերու մէջ։ Նկատելով որ ան (Անթիմոս) խառն-չտեկեց հին սովորութիւնը և առ ոչինչ հա-մարեց քեզ, որու վկայագրին կը սպասէի, և, իմ կարծիքով, աստուածահաճօյ գործ ալ չըրաւ, այս պատճառներով սրդողեցայ հայերէն և ոչ մէկ նամակ տուի իրենց, Հայաստանի մէջ եղողներուն, ոչ ալ քեզ։ Փաւստոսը եկեղեցի խօկ չընդունեցի... Եթէ ուէ ճար կայ այս բաներուն, վստահ-օրէն գրէ ինծի... Իսկ եթէ կատարուած չարիքը անբուժելի է, գրէ որ իմանամ, և ասկէ վերջ գործ չունենամ անոնց հետ։ Թէն, ինչպէս ապացուցին, անոնք ապա-գային որոշած են իրենց հաւատարմութիւնը Անթիմոսին փոխանձել, ի հեճուկս ինձ և իմ եկեղեցւոյս, կարծես իմ բարեկամու-թիւնը այլևս արժէք չունէր»⁽⁹⁾։

Որքա՛ն պերճախօս են այս նամակները։ Գրուած օրը օրին, տաք տաք, դէպքերու անմիջական ազդեցութեան տակ։ Եւ որքա՛ն ձեռնտու դէպքերը լուսարանելու և մեկնելու։

Ինչե՛ր պիտի չտայի եթէ մեր ձեռքը հասած ըլլար, օրինակ, Ներսէս կաթողի-կոսի, կամ Արշակի, կամ Պապի իրապէս գրած նամակները! Պատմագրական ուսա-նող մը միթէ՞ ատկէ աւելի թանկագին գանձ կրնայ հրեւակայել։

Երբ Փաւստոս, Անթիմոսէ ձեռնա-դրուած, Հայաստան վերադարձաւ, Կիւ-րեղեաններու յամառ ընդդիմութեան հան-դիպեցաւ։ Անոնք աղմուկ բարձրացուցին։ Իրենց աչքին, կատարուածը խիստ ապօ-րինի էր։ Միմիայն Բարսեղ Եպիսկոպոսա-պետի ձեռնադրութիւնը վաւերական էր, սուրբ էր և օրինաւոր։ Անթիմոս Եպիսկո-պոս խարդախ մըն էր, որ, Վաղէս կայսեր

քաջաւերութեամբ, Բարսեղը կողոպտած էր իր թեմի խոշոր մէկ մասէն։

Կիւրեղեաններու կատաղութիւնը կը կրկնապատկուէր երբ Փաւստոսի (կամ Պապի) վարպետ խաղը նկատի կ'ունենային, որ Բարսեղի մերժումէն առանց այլալիւր, թակարդը մեծ եպիսկոպոսապետի զլխին կը դարձնէին, Անթիմոսին երթալով։

Եթէ Կեսարիոյ Եպիսկոպոսին ձեռնա-դրութիւնը անհրաժեշտ էր հայ կաթողիկոսի օրինականութեան տեսակէտէ, կը պնդէին Փաւստոս և իր կողմնակիցները, շատ լաւ, Անթիմոսին ալ Կեսարիոյ թեմ էր, վաւե-րացուած կայսեր տնօրինութեամբ և պե-տական օրէնքով։

Փաւստոս Պապ թագաւորին պատեց Բարսեղ Եպիսկոպոսապետի անարդական վարմունքի մասին, թէ՛ առաջին անգամ իրեն ներկայանալուն, և թէ յետոյ, Ան-թիմոսէն օծուելէ վերջ, երբ Փաւստոս Կե-սարիա հանդիպեցաւ։ Բարսեղ առ ոչինչ համարած էր Հայոց Արքայի ետեւը։ Իսկ վերջէն ալ, Փաւստոսը, որ հայրապետ օծ-ուած կը դառնար, արգիլած էր եկեղեցիէն ներս մտնել։

Թագաւորը բնականաբար պիտի զայ-րանար օտարազգի Եպիսկոպոսի մը, այդ ալ մօլի Ուղղափառեան, իր արքայական ար-մանապատուութիւնը այս կերպ նախա-տելուն։

Այդ ատենն էր որ Պապ յանդուգն դա-ղափարը յղացաւ վերջացնելու սովորու-թիւն մը, որ կը պահանջէր ամբողջ Հայաս-տանի եկեղեցիներուն զուլիս ըլլալիք Հայ-րապետ մը, երթալ օտար երկիր մը, օտա-րազգի Եպիսկոպոսէ մը օծում ստանալու։

Կիւրեղեաններու կատաղի հակառա-կութիւնը Փաւստոսին մէկ կողմէ, միւս կողմէ Փաւստոսեաններուն նոյնքան յամառ պնդումը արդէն օծուած կաթողիկոսի մա-սին, Պապ թագաւորին թելադրեցին արմա-տական քայլ մը։

Կիւրեղն ալ, Փաւստոսն ալ պիտի հե-ռացուէին։ Թագաւորը ինք պիտի ընտրէր կաթողիկոսութեան ուրիշ թեմնաձու մը, և ան ալ պիտի օծուէր հայ Եպիսկոպոսներէ, առանց կարեւորութիւն տալու Կեսարիոյ Մետրոպոլիտին։

Պապ թագաւոր ընտրեց Թուսիկ Եպիս-կոպոսը, զոր Մանազկերտի Աղբրանոս և

(9) Basil, Letter No. 122։

պիտակագրութի տոհմէն էր, որ պատմիչ Փաւստոսի և Սորենացիի վկայութեամբ, յառնկարագրով քրիստոնեայ մէկն էր⁽¹⁰⁾։

Երբ Բարսեղ խմացաւ Հայաստանի մէջ պատահածը իր յաւասարութիւնը չափ ու տահման չճանչցաւ, և ատոր անթափ բարկութիւնը չմարած, նամակ գրեց նորընտիր Յուսիկ կաթողիկոսին, նամակ գրեց Պապ թագաւորին։ Սպառնաց երկուքին ալ, Հայաստանը տակաւին կեսարիոյ իր թեմին ենթակայ համարելով, իր զրկած նամակներով կաթողիկոսին իշխանութիւնը կտրատեց, ըսաւ թէ ան իրաւունք պիտի չունենար հայ եպիսկոպոսներ ձեռնադրելու։ Ծառ շատ կրնար թագաւորի սեղանին հացը օրհնել⁽¹¹⁾։

Բարսեղի զայրոյթը հասկնալի էր։ Վաղէս կայսեր կողմէ կապաղովկիոյ թեմը երկուքի բաժնուելէ վերջ, Անթիմոս եպիսկոպոսին կողմէ Բարսեղի հպատակ եպիսկոպոսական անձնակազմէն շատերուն իւրացուելէն յետոյ, հիմա ալ, երկուստեք քարոքարոս թագաւոր մը, եկամտաւոր ուրիշ հարուստ ազգիւր մըն ալ կը չորցնէր։ Սա անտանելի էր։

Յուսիկ Ֆնաց կաթողիկոս, և թէ ան գրեթէ ամենէն ընդունուեցաւ, յայտնի է այն իրողութենէն, որ տարին չանցած, Պապ թագաւորի սպանութենէն վերջն ալ, ան շարունակեց պաշտօնը մինչև իր մահը, չորս տարի պաշտօնավարելէ յետոյ⁽¹²⁾։

Յուսիկէն քիչ վերջ Բարսեղ կը մեռնէր, և իր մահով կեսարիոյ թեմը կը կորսնցնէր շատ բան իր կարեւորութենէն և հեղինակութենէն։

Այսու ներկայացուցինք հայ եկեղեցական և քաղաքական պատմութեան մէկ յոյժ կարևոր դրուագը, որ առհասարակ հայ պատմաբաններէ անտեսուած է։

Այս դանցաւումը ներելի չէ, քանզի պատահածը ուրիշ բան չէր այլ Հայ եկեղեցւոյ տալ իր անկախութիւնը, իր մինչև այդ զլացուած իրաւունքը ինքնիշխան տնօրինելու իր բախտը։

Հայ եկեղեցւոյ պատմութիւնը գովասանքի էջ մը կը պարտի Պապ թագաւորին։

Ափսո՛ս, ոչ թէ այդ էջը մերժուեցաւ ողբերգական այս երկուստեք Արքային, այլ քինախնդիր Փաւստոսի կոյր տանելութեան բաժնեկից ըլլալով 1600 տարիներէ ի վեր անխմեր է անոր անունը և յիշատակը։

Պապի այս քայլին կարեւորութիւնը ալ աւելի կը գնահատուի երբ նկատի առնենք դարեր տեղ այն յամառ պայքարը, որ հետագային յոյն եկեղեցականութիւնը պիտի մղէր Հայ եկեղեցին իր գերիշխանութեան տակ ձգելու համար։

Պէտք է մոռցուի նաև թէ Պապ թագաւորի այս մեծ ձեռնարկը օրքան եկեղեցական նոյնքան ալ քաղաքական անդրադարձում ունեցաւ, երբ Սահակ Պարթևի օրով և անկէ յետոյ՝ կաթողիկոսութիւնը քաղաքական ազդակ դարձած, սկսաւ ազգայնանալ, օտար կաշկանդող շղթաներէ փրկուած։

Դառն ժպիտ մը կ'ունենանք երբ կը թերթատենք Հայ եկեղեցւոյ օրացոյցը, ու հոն կը տեսնենք անհատնում խումբը յոյն, ասորի, Ափրիկեցի և այլ օտարազգի սուրբերու, որոնք իրենց կենդանութեան հազիւ թէ ուէ օգուտ մը ունեցան հայ ժողովուրդին, և վախճանք, հանդերձեալի մէջ ալ մոռցած են մեզ մեղաւորներու համար բարեխօսել Տիրով։

Պապ սուրբ մը չէր կրնար ըլլալ, բայց գոնէ անէժքէ ազատ կացուցուելու էր։

ՀՐԱՆԴ Բ. ԱՐՄԷՆ

Շաբաթ (27)

(10) Փաւստոս, Ե. 29, Խորենացի, Գ. 39։

(11) Փաւստոս, Ե. 29։

(12) Խորենացի, Գ. 39։

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԷԶՄԻԱԾԻՆ 1655ԻՆ

ՀԱՍԿԻ ՅՈՒՆԻԱ-ՅՈՒԼԻԱ 1957 ի թիւին մէջ Պր. Յ. Քիւրսեան քարգմանած է Ֆրանսացի վանառական Ժան-Պաքիս Թավերնիէի ուղեգրութեան անգլերէն ճիշտ մէկ քարգմանութեան էջովածման վերաբերեալ մասը: Այս քարգմանութիւնը կը պարունակէ թէ սխալներ եւ թէ բերիներ:

Ստորեւ կը հրատարակենք նոյն մասին քարգմանութիւնը Ֆրանսերէն բնագրէն, որ քանի մը անգամ տպագրուած է: Ըստ կարելւոյն պահուած է ճշդիւնակին շատ պարզ ոճը:

Հայաստանէն Պարսկաստան գացող ճամբուն վրայ ուղադրութեան արժանի վայրը կը կոչուի Նրեմ Եկեղեցի⁽¹⁾ և կը գտնուի Երեւանէն երեք մղոն հեռու: Երեք վանք կայ հոս մէկը միւսէն քիչ մը հեռու: Ամենէն մեծը և ամենէն գեղեցիկը Հայոց մեծ հայրապետին աթոռն է: Ուրիշ մը կը գտնուի հարաւակողմը, առաջինէն հրացանադարկ մը հեռու: Երրորդը քառորդ մղոն դէպի արեւմուտք և կուսանոց մըն է: Հայերը այս վայրը կը կոչեն Էջմիածին, այսինքն Միաձին Ողի, որ գլխաւոր եկեղեցիին անունն է: Անոնց պատմութեան մէջ գրուած է թէ Յիսուս-Քրիստոսի ծնունդէն չորս քիչ երեք հարիւր տարի ետք սկսուած է ասոր շինութիւնը և թէ երբ պատերը մինչև արմուկները հասնելու չափ կը բարձրանային, սատանան գիշերը կուգար քանդել ինչ որ շինուած էր օրուան մէջ: Այս վիճակը գրեթէ երկու տարի տեւեց. բայց գիշեր մը Յիսուս-Քրիստոս երեցաւ և այդ օրէն սկսեալ սատանան այլևս չկրցաւ արգիլել եկեղեցիին կառուցման աւարտումը: Այս եկեղեցին նուիրուած է սուրբ Գրիգորի, զոր Հայերը շատ կը յարգեն: Հոն կը տեսնուի քարէ սեղան մը, որ նոյն պատմութեան համաձայն, այն քարն է որուն վրայ Յիսուս-Քրիստոս կը հանգչէր երբ սուրբ Գրիգորի կ'երեւար: Ամէն

անոնք որ եկեղեցի կը մտնեն մեծ ջերմ, առողութեամբ կը համբուրեն այս քարը: Երկրորդ վանքը շինուած է ի պատիւ իշխանուհիի մը, որ Խաչիայէն եկաւ քառասուն ազնուական կոյսերու հետ տեսնելու համար սուրբ Գրիգորը: Հայ թագաւոր մը զայն (Գրիգորը) նետել տուաւ վիրաւոր մը լի օձերով, որոնք իրեն չմտանցին բնաւ:

Մեծ հրաշքով մը, տասնըօրս տարի հոն ապրեցաւ և այդ օրէն ի վեր վանքին չորսը մինչև երկու մղոն տեղ օձերը մարդու չեն մտներ: Այս կոպաշտ թագաւորը ուղեց կենակցիւ այս շատ գեղեցիկ իշխանուհիին և անոր ընկերուհիներուն հետ, որոնք, շնորհիւ իրենց զգաստութեան, յաղթեցին անոր բռնութեան: Թագաւորը, մոլեգնած որ անկարող էր իր զիտաւորութիւնը գուհացնել, սպաննել տուաւ ամէնքն ալ: Այս է Հայերուն պատմածը այս վանքին հիմնարկութեան մասին:

Բոլոր Հայերուն սովորութիւնն է, թէ՛ անոնց որ Պարսկաստան կ'երթան և թէ՛ անոնց որ Պարսկաստանէն կուգան այս ճանապարհով զոր կը նկարագրեմ, երեք եկեղեցիները երթալ հաղորդուելու համար, և կարաւանը սովորաբար հոն կանգ կ'առնէ հինգ կամ վեց օր: Այս միջոցին անոնք կը խոստովանին և հայրապետէն կը ստանան իրենց մեղքերուն արձակումը:

Պատրիարքին ենթակայ են քառասունը հինգ արքեպիսկոպոս, և մէն մի արքեպիսկոպոս իր իշխանութեան տակ ունի չորս կամ հինգ եպիսկոպոս, որոնց հետ միաբանաբար կ'ապրի վանքի մը մէջ, ուր եպիսկոպոսներուն ենթակայ են բազմաթիւ արքեղաներ: Առաւօտեան պաշտամունքը կատարելէ և պատրաստելէ ետք, ինչ որ սովորաբար ըրած կ'ըլլան արշալոյսէն ժամ մը առաջ, ամէնքն ալ հողը կը մշակեն իրենց ապրուստը հոգալու համար: Մեծ հայրապետին եկամուտը վեց հարիւր հազար սկուդ (էքիւ) է կամ մօտաւորապէս այս գումարին հաւասար է. տասնըհինգ տարեկանէն վեր բոլոր հայ քրիստոնեաները պարտաւոր են տարեկան հինգ սոլ վճարել, սակայն շատերը անկարող ըլլալով չեն վճարեր: Հարուստները կը լրացնեն անոնց պակասը, ոմանք մինչև երկու կամ երեք սկուդ վճարելով: Այս ամբողջ դրամը հայրապետ-

(1) Թարգմանութիւն թուրքերէն Իւլ Քիլիսէին:

տին գրպանը չի մնար: Տարի կ'ըլլայ որ իր խնայողութիւններէն մաս մը կը յատկացնէ և նոյն իսկ պարտքի տակ կը մտնէ օգնելու համար չքաւոր Հայերուն որ անկարող են վճարել խաւածը, այսինքն տարեկան տուրքը զոր պարտաւոր են վճարել այն մահմետական իշխաններուն որոնց տիրապետութեան ենթակայ են. այլապէս պիտի վախճուէր որ այս խեղճերը ստիպուէին մահմետականութիւնը ընդունիլ կամ իրենց կիներուն և զաւակներուն հետ ծախուիլ: Մեծ հայրապետը այս վիճակին դարման կը տանի որքան որ կրնայ: Ամէն արքեպիսկոպոս իր իշխանութեան ենթակայ վիճակին մէջ այսպիսի մարդոց ցանկը կը զրկէ: Այսպէս, ինչ որ հայրապետը մէկ ձեռքով կ'անէ միւս ձեռքով կը ծախէ, անձնապէս բնաւ չօգտուելով այն եկամուտէն զոր կը ստանայ իրեն ենթակայ 80,000 գիւղէ, ինչպէս ինծի հաւաստեց Ս. Ստեփաննոսի արքեպիսկոպոսը: Ուրիշ տեղ պիտի խօսիմ Հայոց և քանի մը ուրիշ արեւելեան քրիստոնեաներու կրօնքին վրայ անձնապէս քաղած տեղեկութիւններու համաձայն...

1655ին Պարսկաստանէն վերադարձիս երեք Եկեղեցիներէն անցայ Փետրուարի վերջերը: Մեր կարաւանը տասնմէկ օր կանգ առաւ հոն, թէ՛ թանձր ձիւնին պատճառաւ որ ճամբաները զոցած էր և թէ սրովհետեւ Հայերը կը փափաքէին Բարեկենդանը հոն անցընել և յետոյ հաղորդուիլ: Մեր ժամանումին յաջորդ օրը այցելեցի հայրապետին: Զիս տարին փոքր սենեակ մը, ուր փոխաթիւ վրայ նստած էր արեւելեան ձևով սրունքները խաչաձեւած, մեր դերձակներուն պէս: Սենեակին շուրջը նոյն ձևով նստած էին չորս արքեպիսկոպոս և ինը եպիսկոպոս: Եպիսկոպոսներէն մէկը բաւական լաւ իտալերէն կը խօսէր: Հայրապետը շատ սիրալիւր ընդունելութիւն մը ըրաւ ինծի: Երեք ժամու չափ մնացի անոր քով: Մեր տեսակցութեան ընթացքին յայտնեց թէ շատ պիտի փափաքէր քանի մը ֆրանսացի կրօնաւոր տեսնել բարեկամաբար խօսակցելու համար անոնց հետ, որովհետեւ գիտէր թէ ֆրանսական ազգը քաղցրաբարոյ է և քաղաքակիրթ, մինչ իտալացիները, ընդհակառակն, կ'ուզեն միշտ տիրաբար գործել: Այս խօսքերուն ատեն ներս մտաւ վանքին արեւանդներէն մէկը, որ

քսան երկու տարիէ ի վեր մարդու հետ չէր խօսած՝ ինք իրեն պարտադրած ապաշխարութեամբ մը: Վանքին մէջ բազմաթիւ արեւանդ կան որ յաճախ աւելի դժնդակ ապաշխարութեանց կ'ենթարկեն իրենք զիրենք: Այս արեւանդներ աւելի ժանտատեսիլ և ծիրած մարդ չեմ տեսած: Հայրապետը զինքը զիտմամբ բերել տուած էր: Իր հեղինակութիւնը պարտադրելով այս երկարատեւ լուսթիւնը խզել տուաւ, և երբ հրամայեց խօսիլ՝ անմիջապէս հնազանդեցաւ:

Երբ հայրապետէն հրաժեշտ առնել կ'ուզէի, բերել տուաւ նախընթրիքը, որ կը բաղկանար պանիրէ, տանձէ, խնձորէ և տեսակ մը սոխէ: Երբ այս ամէնը ստացային վրայ գրին, որ գետինը փռուած կաշի մըն է, հայրապետը իրեն մօտեցնել տուաւ, օրհնեց հացը, յետոյ բրդեց, մէյ մէկ պատու տուաւ իւրաքանչիւրին, բայց ինք միայն պատու մը առաւ: Օրհնեց նաև գինին, բայց ինք չխմեց, իսկ ես, տանձ մը ուտելէ և գաւաթ մը զինի խմելէ ետք, հրաժեշտ առի հայրապետէն և մեկնեցայ: Իր կարգին պիտի պատմեմ թէ ինչպէս կ'ապրի հայ կղերը և որքան մեծ խտամբերութեամբ, թէ ինչ խտութեամբ կը պահեն մեծ պահքը և պահքի ուրիշ օրերը, որոնց համագումարը վեց ամիսէն աւելի է:

Երբ կարաւանը երեք Եկեղեցիները կը գտնուէր, հայրապետը ամէն օր ինծի գինի, սեխ և ուրիշ պտուղներ զրկելու պատիւը ըրաւ: Յաճախ երկու կամ երեք ոտք երկարութեամբ պատուական կարմրախայտներ ալ կ'աւելցնէր:

Բարեկենդանի կիրակին նախօրդ Շաբաթ օրը հայրապետը մարդջ կարաւանը, տէր և ծառայ, հրաւիրեց կիրակիի պատարագին և յետոյ վանքին մէջ ճաշելու: Այս կիրակին Հայերուն համար իրենց Բարեկենդանին վերջին օրն է. յաջորդ օրը կը սկսին պահք պահել: Երբ արարողութիւնները վերջացան, ամէն մարդ անցաւ կամարակապ երկար սրահ մը, որ 15էն 20 ոտք լայնութիւն ունէր: Երկու կողմերը սրահին երկայնքը երկու սեղան կայ բազմաթիւ քարերէ շինուած: Պատերուն երկայնքն ալ քարաշէն նստարաններ կան: Սրահին մէկ ծայրը ուրիշ սեղան մը կայ չորս ոտք քառակուսի, որուն վերեւը կամար մը կայ՝ յետոյ չորս սիւնի վրայ որոնք կը միանան

չորս անկիւններուն և կը կազմեն սեղանին ամպնովանին: Առջեւը դրուած է հայրապետին համար աթոռ մը, ուրկէ կարելի է տեսնել սրահին մէկ ծայրէն միւսը, և երկու աթոռ ալ աջ և ձախ կողմերը երկու արք. եպիսկոպոսի համար: Այս սեղանը և աթոռներն ալ քարաշէն են: Միւս արքեպիսկոպոսները, եպիսկոպոսները, արեղաները և հիւրերը նստած էին երկու երկար սեղաններու շուրջը: Հայրապետին աթոռին զիմացը, դահլիճին միւս ծայրը, պզտիկ դուռ մը կայ, ուրկէ երեք աստիճան բարձրանալով, կը բերեն խոհանոցին. կերակուրները: Ինչ որ մեզի բերին այդ օրը քանի մը տեսակ զոյնզոյն բիւլաւ էր, ինչպէս նկարագրած եմ Սարային նկարագրութեան մէջ⁽²⁾: Մեզի տունին նաև քանի մը տեսակ ձուկ, և, ի մէջ այլոց, անմահական կարմրախայտեր: Ընդամենը չորս աման բերին, բայց ամէն աման այնքան մեծ էր և այնքան լեցուն որ մէկ մարդ աւելի ծանրը չէր կրնար վերցնել: Ամանները գետինը հայրապետին սեղանին առջև դրին: Երբ ամանուն կափարիչները բացին, հայրապետը ոտքի ելաւ և միւս բոլոր ներկաներն ալ անոր հետեւեցան, յետոյ աղօթք մը ըրաւ և օրհնեց կերակուրները: Այն ատեն վեց եպիսկոպոս շերտերով կերակուրները այս մեծ ամաններէն առին և աւելի փոքր ամաններու մէջ լեցնելով երկու երկար սեղաններուն վրայ դրին: Ամէն մարդ հողէ մեծ ըմպանակ մը ունէր, որուն մէջ զինի կը լեցնէին երբ պարպուէին, և զինին շատ ընտիր էր: Հայրապետին և անոր սեղանակից երկու արքեպիսկոպոսներուն երկու քական հաւկիթ և խաւարտներ տուին, ինչպէս նաև միւս արքեպիսկոպոսներուն և եպիսկոպոսներուն սրնք սեղանակից էին հիւրերուն: Նոյն իսկ եպիսկոպոսներէն ոմանք քիչ մը ձուկ կերան միայն և զինի չլամեցին:

Ծաշը վերջանալուն մօտ, եպիսկոպոս մը, ձեռքը թուզթ մը և կաղամար մը ընունած, մէկ սեղանէն միւսը անցնելով հարցուց թէ իւրաքանչիւր սեղանակից ինչ կը փափաքէր տալ ըստ իր կարողութեան: Եպիսկոպոսը այդ օրը միայն կ'արձանագրէ սեղանակիցներուն անունները և այն գու-

մարը զոր կը փափաքին նուիրել: Նուէրները կը հաւաքուին յաջորդ օրը: Հարուստ վաճառականներ կան որ մինչև երկու քուման կուտան, և նուազագոյնը զոր ծառայ մը կուտայ մէկ Օր⁽³⁾ է: Ես արձանագրուեցայ չորս թոման, որ 60 սկուզէն աւելի է, պայմանաւ որ յաջորդ օրը, արարողութիւններէն ետք, աղօթք կարդացուէր թագաւորին և Օրլէանի դուքսին համար, որմէ կախում ունենալու պատիւը ունէի: Եպիսկոպոսը չպատասխանեց, այլ գնաց կաթողիկոսը գտաւ, որ անմիջապէս գայն վերադարձուց ըսելու համար թէ նոյն իսկ եթէ բան մը չտայի, իրենք պարտաւոր էին աղօթել քրիստոնեայ մեծադոյն թագաւորին, Օրլէանի դուքսին և համայն արքայական գերդաստանին համար: Եպիսկոպոսը արձանագրութիւնները վերջացնելէ ետք, կերակուրները վերցուցին և կաթողիկոսը փոքր տուաւ: Յետոյ պտուղ բերին և մեծաքանակ սեխ: Քիչ մը ետք, երեկոյեան ժամերգութեան զանգակները հնչեցին և ամէն մարդ եկեղեցի գնաց. որովհետև հոս թուրքիա չէ այլևս ուր քրիստոնեաներուն արգելուած է զանգակ գործածել: Պարոյթ թագաւորը ամէն թոյլտուութիւն ըրած է անոնց և հայկական ամէն եկեղեցի իր զանգակը ունի, եթէ քրիստոնեայ աշխարհէն կրցած է բերել տալ:

Երեկոյեան ժամերգութեանէն ետք, հայրապետը մարդ զրկելով զիս հրաւիրեց ըսելու համար թէ իրենց սովորութիւնը չէ այդ օրը ուրիշ օրերէ աւելի դուարձանալ, բայց զիտնալով որ Եւրոպայի մէջ քրիստոնեաները մեծ խրախճանքներ կը կազմակերպեն, կը փափաքէր որ ես և միւս բոլոր վաճառականները որ քրիստոնէաբնակ երկիրները կ'երթանք, գոմէշամարտի մը զբօսանքը վայելենք: Այս երկրին մէջ գոմէշ շատ կայ և հողը հերկելու կը գործածուի: Էգերը շատ կաթ կուտան, որով կարագ և պանիր կը շինեն: Այս կաթը ուրիշ ամէն տեսակ կէթի հետ ալ կը խառնեն: Էգեր կան որ

(2) Օրը պարօհական զրամ մըն է, որ թոմանին մէկ տասներորդին հաւասար էր:

Սկուզ, scud, éca, այդ թռչուններուն կէս անգլիական օսկիէն քիչ մը պակաս կ'արժէր: Գոյութիւն ունէր արծաթ սկուզ մըն ալ:

Pinter հեղուկի հին չափ մըն է, որ Բարիդի մէջ 93 սանթիմիթրի հաւասար էր:

(3) Թափեռնիէ կ. Պոլսոյ պալատին նկարագրութիւնը հրատարակած է:

օրական մինչև քսաներկու բենդ (pinte) կաթ կուտան։

Գոմէշամարտը տեսնելու համար մեզ տարին որմափակ ընդարձակ բակ մը, ուր ութը գոմէշ կար։ Զանոնք իրարու դէմ զրգոհելու համար կարմիր լաթ մը ցոյց տուին անոնց, ինչ որ զանոնք նախ այն- քան մոլեղնեցուց որ կոտորէր ասանկին հար- ուսածներուն տակ երկուքը գետինը փոռե- ցան, իսկ միւսները ամէնքն ալ վիրաւոր- ուցան։ Երբ գոմէշամարտը վերջացաւ, մեծաքանակ փայտ բերին և իրարու վրայ ղիզեցին կրակի տալու համար, ինչպէս կ'ընեն Յրանասայի մէջ Ս. Յովհաննէսի նա- խատօնակին։ Փայտը ղիզուելէ ետք, արք- եպիսկոպոսներէն մէկը սպիտակ մեղրամոմէ մօմ մը տուաւ ներկաներէն ամէն մէկուն, թէ՛ տէրերուն և թէ՛ ծառաներուն, որոնք իրեն ըսին թէ յաջորդ օրը ի՞նչ պիտի տա- յին մեղրամոմին փոխարէն։ Երբ ամէն մարդ վառած մօմերը բռնած էր, հայրապետը, եպիսկոպոսի մը մականին ձեռով շինուած զաւազանով մը յառաջացաւ շարական մը երգելով։ Իրեն կը հետեւէին միւս բոլոր ե- կեղեցականները և աշխարհականները։ Երեք անգամ փայտի դէպին շրջանը ըրաւ։ Դէզը կրակի տալու պատիւը վայելիլու համար, վաճառականներէն մէկը խոստացաւ որոշ քանակութեամբ իւղ տալ եկեղեցիին կան- թեղներուն համար։ Ուրիշ մը աւելին խոս- տացաւ։ Երրորդ մը երկրորդէն աւելին տալ խոստացաւ, և ի վերջոյ կրակը վառելու պատիւը վիճակեցաւ անոր որ խոստացաւ առաւելագոյնը տալ։ Անմիջապէս ամէն մարդ իր մօմը մարեց զայն խնամքով պա- հելու համար, որովհետեւ հզօր հաւատքը ունին թէ երբ ծովագնացութեան ասին փո- թորիկ ծագի, այս մօմերէն մէկը վառելով և աղօթք մը ըսելէ ետք մօմը ծովը նետե- լով փոթորիկը անմիջապէս կը դադրի։ Հե- տաքրքրութեամբ հարցուցի թէ ի՞նչ էր կրակի և մօմի այս արարողութեան ծա- ցումը։ Ահաւասիկ իրենց պատասխանը։ Ս. Կոյսը, ըսին, ծննդաբերութենէն քսան օր ետք Երուսաղէմ գնաց իր օրդուոյն Յիսուսի և Յովսէփի հետ, և տաճարը մտաւ ուր կը գտնուէր Սիմէոն։ Այս սուրբ ծերունին Փըը- կիչը թեկերուն մէջ առաւ և սկսաւ երգել։ Արդ արձակեալ զձառայս քո, Տէր, ըս բանի քու ի խաղաղութիւն։ Երբը աւարտելէ ետք

ամբողջ ժողովուրդը սկսաւ գոչել թէ Տէրը ծնած էր և տաճարէն դուրս ելլելով բարձ- րադադակ յայտարարեց քաղաքին մէկ ծա- րէն միւսը։ Դիչեր էր։ Ամէն մարդ տաճար վազեց աշտանակներ բռնած, և շատերը, կարծելով թէ Տէրը իրենց դուռներուն առ- ջեէն պիտի անցնէր, կրակ վառեցին։ Ահա թէ ինչ պատմեցին ինծի այն ատեն։ Հայոց այս արարողութիւնը տեսակ մը Ծանաղը Էօրի տօն է, որուն հայերէն Ter en arache կ'ըսեն, այսինքն ուր որ է Տէր։ Արարո- ղութենէն ետք զանգակը հնչեցուցին, ա- մէնքը եկեղեցի գացին և յետոյ իրենց տե- ղերը մեկնեցան։ Դիչերն ի բուն, Հայերը, տէր ու ծառայ, Բարեկեցականը վերջացնե- լու համար լաւ մը խմեցին, մինչ հայրա- պետը եկեղեցին զարդարել տուաւ ամենէն գեղեցիկ զարդերով։

Երեք պիտի չկարենայի հաւատալ թէ այսքան հարստութիւն կրնար գտնուիլ մահ- մետական տիրապետութեան ենթակա քրիս- տոնեաներուն եկեղեցիներուն մէջ։ Հարիւր տարի առաջ այս հայրապետական եկեղե- ցին այսքան ճոխ զարդեր չուներ։ Պարսից Մեծ Ծառ Ապպասը Հայերը վաճառականու- թեան մղելէն ետքն է որ հարստացած են։ Սկիզբները շատ դրամ կը շահէին և յաճախ ուխտ կ'ընէին և դրամական մեծ նուէրներ կ'ընէին եկեղեցիին, ուր այսօր այնքան փաթթած զարդեր կան որքան ուրիշ ունէ քրիստոնեայ եկեղեցիի մէջ։ Եկեղեցիին դասը զարդարուած է վիճակաւորական օսկեղի- պակով, և թէ՛ դասը և թէ՛ կոնքը, ուրկէ աստիճաններով սեղան կը բարձրանան, ծածկուած էին թանկարժէք զորդերով, ու- ռովհետեւ եկեղեցիէն ներս մտնելէ առաջ Հայերը իրենց կօշիկները կը հանեն և եր- րեք չեն ծնրադրեր, ինչպէս կ'ընեն Եւրո- պացիները, այլ ոտքի վրայ կը կենան։ Պա- տարագրի ատեն, տեղական ձեռով կը նստին, քայց աւետարանը կարդացուելու ատեն ամէն մարդ ոտքի կ'ելլէ։ Արարողութեանց ամբողջ ընթացքին, զլուխնին ծածկուած է, միայն վերացումի ատեն զլուխնին կը բանան և երեք անգամ երկրպագութիւն կ'ընեն։ Խորանին վրայ խաչ մը և վեց ոս- կեայ աշտանակ կար, իսկ աստիճաններուն վրայ արծաթէ վեց աշտանակ շուրջ հինգ ոտք բարձրութեամբ։ Բազմաթիւ շարական- ներ երգուելէ ետք, հայրապետը եկաւ մե-

ՆԱՐԵԿԱՑՈՒ ԿԵԱՆՔԸ

Իսկ վանքում ո՞վքեր են եղել Նարեկացու ուսուցիչները, ի՞նչպէս է կազմակերպուել Նարեկացու մտաւոր աշխարհը, այս հարցերին որոշ պատասխան մեզ տալիս է «Յայսմաւուրքը»¹։ «Էր սուրբն Գրիգոր վարդապետն ի վանս Նարեկայ։ Սնեալ և վարժեալ ինքն և եղբայրն իւր Յովանէս առ Երջանիկ վարդապետն Անանիա որ էր հօր եղբայր մօրն Գրիգորի և Յովանիսի։ Զորս առեալ էր վարդապետն Անանիա ի վանս Նարեկայ առ իւր հարազատ որդին և եղբօր դստերն իւրոյ, և ուսուցեալ զուսումն աստուածային գրոց անյագ բաղձանօք»²։ Ուրեմն Նարեկացու անմիջական ուսուցիչն է եղել վանքի վանահայր և դպրոցի հիմնադիր Անանիան, որն իր ժամանակի նշանաւոր գիտուն մարդկանցից մէկն էր։

Թէպէտ Անանիայից մեզ քիչ գործեր են հասել, բայց ժամանակակիցների արտայայտած կարծիքներից պարզ երևում է նրա՝ իբրև ուսուսմանական վայելած պատիւն ու հեղինակութիւնը։ Առանձնապէս ուշագրաւ են պատմիչ Ուխտանէս եպիսկոպոս Սեբաստացու՝ Անանիային ուղղած գնահատականները՝ «նրբորդական խօսքերը իր գրած պատմութեան ներածականում»։ Ուխ-

տանէսը, որ իր Պատմութեան գիրքը գրել է Անանիայի յանձնարարութեամբ, ներածականում մի զարմանալի երկխոսութիւն է յարգալիք վերաբերմունք է հանդէս բերում Անանիայի նկատմամբ՝ չնայած ինքը եպիսկոպոս է, ըստ երևոյթի նա Անանիայի հետ յաճախակի հանդիպումներ և դրոյցներ է ունեցել իր գրելիք պատմութեան նիւթի շուրջը, ապա յետոյ համաձայնուել է կատարել այդ գործը, որի համար ասում է. «Արդ սկսայց այսուհետև՝ սկիզբն դնելով զսէր և զխոնարհութիւն՝ վայել է քում սրբութեանդ և պարկեշտ վարուցդ՝ ով պատուական զուխ և պատկառելի, զի իբրև ընդ հայելի հայելով ի քեզ տեսանեմք զամենայն բարեկարգութեան ձև և նմանութիւն և իր և օրինակ»³։

Անանիայի նկատմամբ Ուխտանէսի ունեցած շատ բարձր ու դրական կարծիքը միաժամանակ լոյս է սփռում մի բաւական մութ մնացած հարցի վրայ։ Բանասիրութեան մէջ կան կարծիքներ, որ Անանիա Մոկացի կաթողիկոսի կասկածները Անանիա Նարեկացու թոնդրակեցիներին յարած լինելու մասին գուցէ և անհիմն չեն եղել, որովհետև վերջինս կաթողիկոսի պահանջով թոնդրակեցիների դէմ գրած իր խոստովանագրում ասում է, թէ ինքը հիւանդ լինելով՝ հարկից ստիպուած է գրել այդ։ Բայց Անանիայի այդ արտայայտութիւնը ըստ էութեան այնքան էլ հիմք չի տալիս նման կարծիքի, որովհետև, հակառակը, նա շատ

¹ Գիրք, որ կոչի Այսմաւուրք, Կ. Պոլիս, 1730, էջ ԳՃԳԳ (394)։

² Ուխտանէս եպիսկոպոս, Պատմութիւն, Վաղարշապատ, 1871, էջ 3։

տաքսեայ գորգով մը ծածկուած գահու մը վրայ բազմեցաւ. իր աջ կողմը, յեցակի մը վրայ նստած էին չորս արքեպիսկոպոսներ։ Արարողութիւնները հանդիսաւորապէս կատարեց արքեպիսկոպոս մը, որուն քով երկու եպիսկոպոս կար։ Արարողութեանը վերայ պիտի խօսիմ Հայոց կրօնքին վրայ խօսելու ատեն։ Հայրապետը յետոյ թագաւորին և Օրլէանի դուքսին համար աղօթել տուաւ. յետոյ արքեպիսկոպոսը աւետարա-

նը, զոր կարդացած էր, համբուրել տուաւ հայրապետին, արքեպիսկոպոսներուն, եպիսկոպոսներուն և համայն ժողովուրդին։ Այդ գիրքին կողքերէն մէկուն վրայ ընդելուզեալ մասունքներ կային բիւրեղի մը տակ, և գիրքին այս կողմն էր որ համբուրել կուտար։ Արարողութիւնը վերջանալէ ետք հայրապետը օրհնեց ժողովուրդը, շատերը ձեռքերը համբուրեցին, և յետոյ, ամէն մարդ մեկնեցաւ։

գալարացած է կաթողիկոսի դէմ և անկամ է գրել իր խոստովանագիրը ոչ թէ այն պատճառով, որ իրօք եղել է աղանդաւոր, այլ այն պատճառով, որ այդպիսին չլինելով՝ խիստ վերաւորուած է զգացել իրեն, որ կասկածուել է այդ բանի մէջ և ստիպուած է եղել կասկածները փարատելու համար գրել իր ուղղափառութեան մասին:

Անանիան Եփր խոստովանութեան քի սկզբում խորապէս դառնացած՝ բողոքով դիմում է կաթողիկոսին, թէ ինչպէս՝ նա չնայած իրենց օնախաճարք և գաւառաւոր, օտգաւ և անորժակովք, «վարժութեւ և կենակցութեամբ», միանման կեանքին և անցեալին, պահանջել է իրենից իր հաւատարմ հաւատքի մասին գրաւոր յայտարարութիւն: Ուխտանէսի գրքի երկրորդ մասը, որ վերաբերում է հայոց և վրաց եկեղեցիների անջատման պատմութեանը, ջոյց է տալիս նրա հեղինակի քաղկեդոնականութեան համոզուած հակառակորդ և հայ եկեղեցու դաւանանքի պաշտպան լինելը: Հետեւաբար, քանի որ այդ գիրքը գրուած է Անանիայի ծրագրով ու յանձնարարութեամբ, և Անանիան վայելում է հեղինակի ամենաջերմ համակրանքը ուստի դա էլ ապացուցում է, որ նա, այնուամենայնիւ չէր անցել բացայայտ աղանդաւորութեան:

Ուխտանէսի՝ Անանիային տուած բնութագրին նայելով երեւում է, որ նա հաւանաբար միստիկ էր կամ ունէր միստիկի հակումներ. «Իսկ դու կենդանախարութեալ քոյին սուրբ և պարկեշտ վարուք և յարանգնեալ խստակիր վշտաբերութեամբ...»¹⁾ արտայայտութիւններով՝ ներածականում մի տեղ դիմում է նրան պատիւը: Իրրե միստիկ, Անանիան կարող էր քննադատական վերաբերմունք ունենալ եկեղեցականութեան նկատմամբ, որը զսպելու նպատակաւ, այն ժամանակ (թոնդրակեցիների պայքարի ծաւալման պայմաններում) կաթողիկոսի կողմից հեշտութեամբ որակուել է որպէս հնարաւոր աղանդաւորութեան արտայայտութիւն: Յետագայում ճիշտ այդպիսի վերաբերմունքի է հանդիպել նաև Գրիգոր Նարեկացին:

Վանքում՝ ուսման տարիներին Նարեկացու հոգեւոր կեանքը կազմակերպողը եղել է օտինդերական վարդապետ Անանիան: Անշուշտ Նարեկացին Նարեկում ստացել է այն բոլորը, ինչ որ կարող էին տալ ժ. դարի ամենաառաջաւոր դպրոցները: Իսկ դա ամենից առաջ ինքնուրոյն թէ թարգմանական կրօնական ու փիլիսոփայական ահագին գրականութեան ամենալայն իւրացումն ու ծանօթութիւնն էր: Մեզ ոչ մի տեղեկութիւն չի մնացել այն մասին, թէ Նարեկացին արդեօք սովորե՞լ է օտար լեզուներ: Ելնելով այն փաստից, որ նա իր անունը և մի քանի այլ անուններ որոշ առիթներով ստուգաբանել է իրրե յունարէն բառեր (Գրիգոր - արթուն, հսկող, Ստեփանոս - պսակ և այլն), ենթադրուել է, որ նա իմացել է յունարէն լեզուն:

Նարեկացու վանական կեանքը թէպէտ հարուստ չէ բազմազան դէպքերով, բայց, այնուամենայնիւ, չպէտք է կարծել, որ այն անցել է խաղաղ ու հանդարտ՝ առանց ալեկոծութիւնների և ներքին ցնցումների: Վերածնութեան սկզբնաւորման այդ դարաշրջանում, երբ գնալով ուժեղանում էր պայքարը ֆեոդալական եկեղեցու դէմ, երբ եկեղեցին էլ իր հերթին զաժանօրէն հաշիւ էր տեսնում իր հակառակորդների հետ, շատերն էին կասկածուած և մեղադրուած աղանդաւորութեան մէջ ու ենթարկուած հալածանքների: Նարեկացին նոյնպէս գերծ չի մնում կասկածների ու հալածանքների ենթակայ լինելուց: Նա ևս մեղադրուած է իրրե թոնդրակեցութեան մասնակցի: Այս առթիւ «Յայրմաւուրք»-ի մէջ շատ զգուշաւոր ձեւով գրուած է հետեւեալը. «Եւ զի ջան և փոյթ էր սրբոյն վասն միաբանութեան եկեղեցեաց, զի զեղծեալ և անփոյթ արարեալ կարգս եկեղեցւոյ սրբոյ ի ծուլից և ի մարմնասէր առաջնորդաց կամէր հաստատել և վերստին նորոգել: Վասն որոյ այսպանէին զնա բիրտ և սուպմարդիկ և համբաւէին զնա ծայթ»²⁾: Սրա համար մի վայր են հաւաքուած եպիսկոպոսներ և իշխաններ, ազատներ և տանուտէրեր, որպէսզի Նարեկացուն հրապարակով յանդիմանեն և ապա աքսորեն:

¹⁾ Ուխտանէս եպիսկոպոս, Պատմութիւն, Վաղարշապատ, 1871:

²⁾ Գրք, որ կոչի Այսմաւուրք, Կ. Պոլիս, 1730, էջ 391:

« զին ապատահաբար որպէս զհերձուածող »:

Այս գէպքի յիշատակութիւնը միանգամայն պարզ ցոյց է տալիս, որ Նարեկացու գործունէութիւնը՝ եկեղեցու դէմ ուղղուած քննադատութիւնը աղանդաւորական քննութիւն (որովհետեւ անմիջականօրէն եկեղեցին նա չի ժխտել), այլ, ինչպէս հաւանաբար Անանիայինն էր, եղել է միատիկայի ելակէտներէց: Այդ շրջանում միտոցիկովը նմանապէս ֆեոդալականութեան դէմ դժգոհութեան ու պայքարի արտայայտութիւններէց մէկն էր, որը սովորաբար նախապատրաստուած էր անցումը դէպի աղանդաւորութիւնը, ուստի շատ բնական է, որ Նարեկացու հակառակորդները նրան իբրեւ հերձուածող ներկայացնելով՝ դատել ու պատժել ցանկային:

Ինչ ոչինչ ստոյգ յայտնի չէ, թէ ինչպէս է Նարեկացուն յաջողուել ազատուել իր համար կազմուած դատարանին ներկայանալուց. կամ եթէ ներկայացել է, ինչպէս է արդարացել: Այս գէպքի շուրջը մնացել են միայն ժողովրդական ծագում ունեցող հրաշքներ, որոնցից մէկը անցել է Յայտաւարաբարի կենսագրականի մէջ: Ըստ այդ հրաշքների, երբ կազմուած դատարանի կողմից երկու պատուիրակներ են գալիս Նարեկացուն տանելու՝ նա նրանց ընդունում է առանց թշնամանքի և հրաւիրում է հացի ու սոսիսին է գնում երկու խորոված աղանի: Պատուիրակները սակայն նկատում են, որ օրը ուրբաթ է (պաս է) և իրենք չեն կարող աղանիները ճաշակել. այն ժամանակ Նարեկացին ներողութիւն է խնդրում իր մոռացկոտութեան համար և տոնում է իր հիւրերին, որ հրամանատար աղանիներին թոչնելու: Նրանք այդ չեն կարողանում անել, այն ժամանակ Նարեկացին է հրամայում, և աղանիները թեւ առնելով թոչնում են: Եկեղեցիները հրաշքը տեսնելով սարսափած և ամօթահար եղած հեռանում են, և այդպիսով դատը չի կայանում:

Այս, ինչպէս և շատ ուրիշ հրաշքներ, որ պատմուած են Նարեկացու մասին, ապացուցում են երկու բան: Նախ՝ այն, որ բանաստեղծը, ինչպէս ինքն էլ է վկայում, իր կենդանութեան օրով իսկ ժողովրդի մէջ հռչակուած ու սիրուած է եղել իբրեւ հրաշագործ և այդ անշուշտ հենց իր միատիկ

լինելու պատճառով¹⁾: Այնուհետեւ՝ այն, որ պատմական ճշմարտութիւն է պաշտօնական եկեղեցականութեան կողմից նրա հետապնդուելը: Այս վերջին հանգամանքի կապակցութեամբ ժողովուրդը շատ չեւտուած կերպով արտայայտել է սիրած անձնաւորութեան հակառակորդների նկատմամբ իր հեզմանքն ու հակակրանքը: Ահա Նարեկացու հրաշագործութիւնների մասին պատմող ժողովրդական վիպերգների մէկի մի հատուածը, որն ըստ երեւոյթին վերոյիշեալ երկու պատուիրակների գալստեան գէպքի բանաստեղծական արտացոլման մի այլ տարբերակն է հանդիսանում:

Երկու վարդապետ կին կ'ը Սիս
Ուրինք բարձր ին բռնի քեանց Մասիս
Հլան չափիւի ջուր լցուցին
Ասածոյ շնորոյ դարձուցին
Նարեկացուն օրողիցին:
Մենք էլ տեսներ ուր բարամաթ
Ծառա կեղեմ Նարեկացուն:
Իրենց օրողկած չափի ջուր փոխեց
Գլած բամբակ ուր ծնոր բռնեց
Վառվաղ կրակ մէջ փաթութեց
Զափի ջրի մէջն էլ դրեց
Վարդապետացն էլ օրողիցն:
Վարդապետներ որ էն տեսն
Ինտըր էնտեղ շատ զարմացան
Հրթանք տեսներ Նարեկացին:
Եկան խառն Նարեկ սարին
Հրեշտակ խապար տվա՛վ Նարեկացուն:
Քյո վարդապետը էկան քեզ խուր
Ծառա կեղեմ Նարեկացուն:
Վեղար գլխէն էլ վեր ի տիր:
Խոփովու քեպանակ տուց թելին
Գնաց խառն մէջ ուր սարին
Էկա՛ր դիմաց ջուխտ վարդապետին
Աջն առեց ջուխտ վարդապետին:
Վարդապետներ ջուր ուղեցին
Ծառա կեղեմ էն խոփովուն
Խառնակներեց վեր էն սարին
Գաւզար իզար վեր չոր քարին
Ջուր բղինցուց քարի մէջէն:
Առա խմցուց վարդապետաց
Ծեր սիփակ մուրուսին ճահելացա՛ւ
Էնտըր էնտեղ շատ զարմացան
Էնտըր էնտեղ անմահացան
Ծառա կեղեմ Նարեկացուն²⁾:

Այն ենթադրութիւնները, որ իբր թէ

¹⁾ Բնաւ պատահական չէ, որ եկեղեցական խաւից դուրս եկած միջնադարի մեր գրողներից՝ միայն Նարեկացու մասին են ստեղծուել ժողովրդական վիպական երգեր:

²⁾ Լուսա, Թիֆլիս, 1899, Բ. գիրք:

Նարեկացին կարող էր իրօք աղանդաւոր եղած լինել, բայց յետոյ զղջացած ու հրաժարուած, որն է լուրջ հիմք չունենալ։ Այս բովանդակութեամբ՝ իրօք, մի քանի յիշատակութիւն կայ իր մասին «Ողբերգութեան մատեան»-ի մէջ. այսպէս՝ Հնդկիւսում (որի՝ հեղինակին պատկանելը դեռ վիճելի է) գրուած է, որ տարուելով հերձուածողական չարափառութեամբ, արտաքուսել է զրախտից, բայց այժմ ուղիղ և ամբիւրձ դաւանանքով նորից պիտի բարձրանայ երկինք։ Սակայն այս և նման այլ արտայայտութիւնները դժուար է անպայման ինքնակենսագրական զեղումներ համարել՝ նկատի առնելով միտախնդրով պայմանաւորուած «Ողբերգութեան մատեան»-ը ընդհանուր ոճի կողմերից մէկը՝ այն, որ բանաստեղծը իր այդ պոէմում, առհասարակ, անթիւ անհամար զանազան տեսակ յանցագործութիւններ էլ է վերագրում ինքն իրեն, որոնք երբեք չէին կարող իրական - կենսագրական լինել։

Նարեկացու աղանդաւոր լինելու հաւանականութեան համար իրեն փաստ բերուած է նաև այն, որ նրա դաստիարակ Անանիան կասկածուել է թոնդրակեցիութեան մէջ, իսկ հայրը՝ Խոսրով Անձնացեաց եպիսկոպոսը բանադրուել է իրեն հերձուածող։ Ինչ վերաբերում է Անանիային, այդ մասին վերեւում խօսուեց արդէն. իսկ Խոսրովի մասին պէտք է ասել հետեւալը։ Խոսրովին ծեր հասակում Անձնացեաց թեմի եպիսկոպոս է նշանակում Անանիա Մոկացին, սակայն շատ չանցած՝ 953 թուին Խոսրովը ապստամբում է նրանից։ Բայց ինչ տեսակ ապստամբութիւն էր դա, արդեօք թոնդրակեցիական, հաւանաբար՝ ոչ։ Որովհետև ըստ պատմիչների տուած տեղեկութիւնների՝ ապստամբութեան մէջ նրա համախոհը, նոյնիսկ զրդիւնը եղել է Սիւնեաց Յակոբ եպիսկոպոսը, իսկ Յակոբի մասին, նայելով Օրբէլեանի թողած շատ մանրամասն տեղեկութիւններին, հաստատապէս կարելի է ասել, որ թոնդրակեցի չէր։ Անկախ այս բոլորից, միննոյն է, եթէ Նարեկացու հայրը և դաստիարակը թոնդրակեցիներ էլ լինէին, այդ դեռ չի կարող զիտական հիմք լինել նրա աղանդաւորութեան ապացուցման։

Այսպիսով, թէև ըստ երևոյթին Նա-

րեկացու դէմ (թեկուզ կեանքի վերջին շրջանում նրա արդէն ձեւաւորուած միտակ լինելու պատճառով) լարուած մարդիկ նրան մեղադրել են հերձուածողութեան մէջ, բայց այդ մեղադրանքի հիմնաւոր լինելը ընդունելու համար այսօր դեռ ոչ մի լուրջ փաստ չունենք։ Ընդհակառակը, կայ փաստ, որ նա՝ աղանդաւորութեանը յարած կճափա վանքի վանահօրը նամակ է գրել՝ ուղղուած թոնդրակեցիներին ուսմունքի դէմ։ Ոչ միայն բացառուած չէր, այլ նոյնիսկ անհաւանական չէր, որ, թերևս, Նարեկացին հետագայում միտակայից անցներ աղանդաւորութեանը, բայց, ինչպէս յայտնի է, նա իր միտակական պոէմ «Ողբերգութեան մատեան»-ը աւարտելուց շատ չանցած՝ վախճանուեց։ Ուրիշ բան է, ի հարկէ, այն, որ աղանդաւորական շարժումների հետևանքով ժ. դարում առաջացած աշխարհիկ-հումանիստական տրամադրութիւնները, ինչպէս պիտի տեսնենք, իրենց որոշակի արտացոլում են գտել նրա ստեղծագործութիւնների մէջ։ Իր ժամանակի Տանթէն թէպէտ աղանդաւոր չէր, բայց նոյն այդ աղանդաւորութեան շնորհիւ հասարակութեան մէջ առաջացած նոր տրամադրութիւններն ու պատկերացումներն արտայայտող առաջին մեծ բանաստեղծը հանգիստցաւ ևւրոպայում։

Նարեկացուց մնացել է բաւական հարուստ գրական ժառանգութիւն, ինչ որ նրա երկերից՝ թուարկուած են հնագոյն ձեռագիր կենսագրականում, դրանք բոլորն էլ հասել են մեզ և դեռ աւելին։ Այդ երկերն են՝ «Մեկնութիւն երգոց երգոյն Սուրբ Դմիտրի», «Յիշատակագրութիւն պատմութեան ամենագոր նշանի աստուածեան խաչին, որ ի վերուստ ամենահայեաց նախատեսն ակնարկութենէ ի ստորին կողմաց կայից աշխարհի ազգացն Յունաց բերեալ հանդուցաւ ի սահմանս վայրից գաւառին Մոկաց, ի շինուած բնակութեան ուխտին որբութեան, որ կոչի Ապարանք», սրան աւելնելով երկու ներքող նուիրուած Ս. Խաչին և Աստուածածնին, ուրիշ երկու ներքող առանձին՝ նուիրուած առաքեալներին և Յակոբ Մծբնայ եպիսկոպոսին», «Գանձ ի սուրբ Եկեղեցի», «Գանձ ի սուրբ խաչն աստուածընկալ», «Տաղք» (թուով 25-ից աւելի),

«Մատենան ողբերգութեան» և «Թուղթ ի հոյակապ ուխտն կճափայ, վասն կարծեացն անթմելոց թոնրակեաց Գանէսի և Գամբէսի»: Բացի սրանցից նարեկացուն վերագրուել են նաև մի քանի բանաստեղծական այլ գործեր, դասնաբանական ճառեր և մեկնաբանական գրուած քեր, որոնք բանասիրութեան կողմից իրաւացիօրէն համարուել են հեղինակին անհարգաւոր, որովհետեւ գրանց գրութեան ոճը բոլորովին նման է նարեկացու ոճին և գրանց նարեկացունը լինելու մասին ոչ մի յիշատակութիւն չկայ ոչ նրա կենսագրականներում և ոչ պատմագիրներին գործերում:

Երբուանից է սկսում և ո՞րքան է տեսել նարեկացու ստեղծագործական կեանքը: Եթէ նկատի առնենք, որ բանաստեղծի մեզ հասած գործերից (յիշատակարաններում նշուած թուականներին նայելով) առաջինը «Երգ Երգոցի» մեկնութիւնն է, գրուած քսանվեց տարեկան հասակում՝ 977 թուին, իսկ վերջինը «Ողբերգութեան մատենան» է, գրուած 1002 թուին, ապա կը ստացուի, որ նրա գրական ստեղծագործական կեանքը տեսել է մօտաւորապէս քսանհինգ տարի: Նա իբրեւ գրող և բանաստեղծ հետզհետէ աճել է և վախճանուել իր ուժերի ծաղկման գագաթնակէտին:

Նարեկացու գրական հոգակը սկսել է նրա կենդանութեան օրով, և ժամանակի ընթացքում հետզհետէ մեծացել է: Մեր պատմիչները յաճախ են նրա մասին խօսել՝ արտայայտելով իրենց սէրն ու հիացմունքը: Այսպէս՝ Սամուէլ Անեցի, Սմբատ Բ. թագաւորութեան տարիների կարեւոր եղելութիւնների մասին պատմելով, գրել է. «Եւսուրս յայտնիկ փայլէր իբրեւ զարեգակն իմաստութեամբ . . . Գրիգոր Նարեկացին՝ որ ի Հայք ի գաւառն Վասպուրական՝ որդի Տեառն Խոսրովու՝ Անձնացեաց եպիսկոպոսին»¹⁾:

Մ. ՄԿՐԵԱՆ

(Շարունակելի՝ 2)

ԵՐԱԺՇԱԳԻՏԱԿԱՆ

Մ Ի Զ Ն Ա Դ Ա Ր Ե Ա Ն

ՀԱՅ ԿՈՄՊՈԶԻՏՈՐՆԵՐ

— ♦ —

ԵՐԱԺԻՇՏ Մ Ս Ն Ո Ւ Է Լ

Ակների պատմական վանքի հպարտութիւնն է կազմում մի լաւագոյն արուեստագէտ, որ դեռ 13րդ դարում, մենաստանի կամարների ներքոյ զարկ է տալիս հայ երաժշտական արուեստին: Դա իր դարաշրջանում սիրուած ու յարգուած «Իմաստուն» արուեստագէտ Մանուէլն է, որ իր ժամանակի վաստակաւոր երաժշտագէտների շարքում ունի իր ուրոյն էջը: Նա իր գեղարուեստական գործունէութեամբ Ակների մենաստանի միաբանների և իր միջավայրի երաժշտաւորների հոգիների վրայ խոր և անմոռանալի տպաւորութիւն է թողնում: Թերեւս այդ երեւոյթով էլ պիտի բացատրել, որ դեռ 1333 թուին Ակների վաստակաւոր գրիչ Սարգիս կրօնաւորը, նրա յիշատակը վառ պահելու համար, գրում է մի «Երգաբան»: Ահա գրչի վկայութիւնը. «... Գրեցաւ Երգարանս ի թվ. հայոց 228 (1333), ձեռամբ անարհեստ գրչի Սարգիս . . . կրօնաւորի . . . ի յիշատակ շնորհալի քահանայի Մանուէլի»:

Այս վաստակաւոր երաժիշտն իր լաւագոյնը նուիրում է նաև հայ գրչական արուեստի զարգացման գործին: Նա է, որ Արքայակաղինում Պօղոս կրօնաւորի գրչով գրուած «Թէոփիլոսի ներքողեան» յունարէնից թարգմանուած ճառի ձեռագիրը, իր ուսերի վրայ գրած, բերում է «Յերկնանման սուրբ և աստուածաբանակ անապատն ի յԱկներն, առ լուսազգեստ սուրբ և երջանիկ հայրն Ստեփանոս»: Ահա յիշատակարանի տողերը. «... Եւ ես ըստ իմում կարի, — գրում է Պօղոս գրիչը, — գրեցի և առաքեցի: Եւ աղերսալի պաղատանաւք աղաչեմ ո՞վ սրովքէանման դասք լուսերամից, յիշեսցիք աղաւթիւք զաստուածապատուեալ հայրն զՍտեփանոս, զառաջնորդ սուրբ ուխտիս Ականց անապատիս. և

¹⁾ Սամուէլ Անեցի, Հաւաքմունք ի գրոց պատմագրաց, Վաղարշապատ, 1893, էջ 103:

զծնաւդսն իւր և զիմաստուն երաժիշտն զՄանուէլ՝ որ ուսով իւրով բերաւդ (բերող) եղև ճառիս ի վանս: Եւ զաշխատաւդ գրիչս զՊաւղոս և ծնաւդսն մեր և զամենայն ի Բրիտանոյ հաւատացեալս: Իսկ Գաբելին Ա. կաթողիկոսի «Յիշատակարանք ձեռագրաց» գրքի 1177րդ էջում կարդում ենք հետևեալ սեղմ տողը. «Մանուէլ երաժիշտ, ԺԳ. դար, 1273., Ակնեբում»:

Ուշագրաւ է և այն, որ Մանուէլը գրչութեան մատենի կազմարարութեան խնդրում ևս բերում է իր աջակցութիւնը: Այդ հանգամանքը հաստատում են Պողոս գրչի ձեռքով ընդօրինակուած ձեռագրի յիշատակարանի հետևեալ տողերը. «Ով մանգունք եկեղեցոյ և որդիք վերին սիոնի, յորժամ ընթեռնոյք զգիրս զայս զտառագեալս ի բարեաց զՄանուէլ յիշեսլիք, զի սակաւ մի և մեք աշխատեցաք ի կազմած գրոյս»:

Մանուէլի կեանքի պատմութեան մասին, դժբախտաբար, չկան այլ տեղեկութիւններ: Յայտնի է միայն այն, որ նա ապրել է և ստեղծագործել 13րդ դարում և օժտուած լինելով գեղարուեստական ձիրքով՝ իր ապրած դարաշրջանի երաժշտական և գրչական արուեստների զարգացման գծով որոշ դեր է կատարել:

* * *

Միջնադարի հայ երաժշտական արուեստի պատմութեան էջերն արձանագրելիս նշենք նաև Մշոյ պատմական «Առաքելոց» վանքում փայլող երաժիշտների անունները ևս, որոնք ժամանակի, 13րդ դարի, հայ արուեստագէտների շարքում ունին իրենց համեստ էջը: Դրանցից յայտնի են՝ Յուսիկ, Ռստագէս, Աւետիս, Ստեփանոս և Ներսէս երաժիշտները, որոնց անունները գրոշմուած են 1204 թուին. Կարնեցի Վարդան քահանայ գրչի ձեռքով «Առաքելոց» վանքում գրուած «Տաւնական» ձեռագրի յիշատակարանում: Այս վաստակաւոր երաժիշտները հայ եկեղեցական երաժշտութեան արուեստի զարգացման գծով կատարած դերի մասին, դժբախտաբար, փաստարած գերի մասին, դժբախտաբար, փաստացի տեղեկութիւններ չունենք: Նրանց կեանքից յայտնի է միայն այն, որ նրանք եղել են «Առաքելոց» վանքի միաբաններ, պատմական մենաստանում զբաղուել են

երաժշտական արուեստով, իսկ 1204 թուականին գրուած «Տաւնական» մատենը գնեցու համար նուիրատուներ են հանդիսացել, երեւոյթներ, որոնք ընդգծում են նրանց գրասէր, լուսաւոր, առաջադէմ և այլ գեղեցիկ յատկանիշները մասին:

15րդ ԳԱԲ

25.

ԵՐԱԺՇՏԱՊԵՏ Ա. Ա. ՀՐԱՄ Քահանայ

15րդ դարի երաժշտական արուեստի պատմութեան մէջ ցոյանում է տաղանդաւոր երաժշտագետ Վահրամ քահանայի պայծառ կերպարը, որ իր գեղարուեստական գործունէութեամբ միջնադարի հայ երաժշտութեան վարպետների շարքում առանձնայատուկ տեղ է զբաղում:

Հայ երաժշտութեան պատմութեան դեռ անծանօթ այս վաստակաւոր երաժշտագետի կեանքի հիմնական էջերը պատկերելու համար տեղեկութիւններ, դժբախտաբար, չատ քիչ ունենք: Այդ տեսակէտից մի թանկագին աղբյւր է 15րդ դարում գրուած մի ձեռագիր: Դա 14-15րդ դարերի նշանաւոր մատենագիր, եկեղեցական գործիչ և Հայաստանի ամենանշանաւոր ուսումնական հաստատութեան՝ Տաթևի համալսարանի, ղեկավար Գրիգոր Տաթևացու (*) «Գիրք հարցմանց» խորագրով զրչագիրն է, որի յիշատակարանում վաստակաւոր արուեստագէտ Վահրամի մասին արձանագրուած են կենսագրական սեղմ ակնարկներ, որոնք մասամբ պարզում են նրա կեանքի մի քանի հիմնական էջերը: Զեղ ցայտուն գա-

(*) Գրիգոր Տաթևացին հռչակաւոր Տաթևի համալսարանի գլխաւոր սիւներից մէկն է: Դեռ նրա ղեկավարութեան շրջանում համալսարանը փայլել է երեք ուսումնական բաժիններով — նկարչական, գրչական և երաժշտական: Մի ուսումնարանում Տաթևացին շուրջապահ էր զնախկին երգիչ վարդապետաց զերաժշտութիւն քաղցրաւոր ձայնի եղանակաւ. մինչև անգամ յամենայն երկրէ և ի քաղաքաց եկեալ պարապէին առ իստ նորա: Եւ ի միումն նկարագրութիւն պատկերահանութեան եւ զանազան նկարչութիւն: Եւ ի միւսումն գնեքքին և զարտագին գրեանս»:

Տաթևացին հարստացրել է նաև դարաշրջանի հայ մատենագրութեան էջերը: Դեռ 1405 թուին նա հայ գրականութեան նուիրել է «Մեկնութիւն

դաժնար են տալիս նախ նրա երաժշտական պատրաստութեան մասին: Նա մէկն է 15րդ դարի ա՛յն պայծառ դէմքերից, որ խորապէս հասկացել է, թէ հոգեւորականը պէտք է ոչ միայն ընդհանուր զարգացում ունենայ, այլև երաժշտական կրթութիւն: Ըմբռնել է և այն, որ ժամերգութիւնն անթերի և ճիշտ կանոններով կատարելու համար անհրաժեշտ է ծանօթանալ մանրուս-մունքներին, զանձներին և շարականներին էութեան հետ: Այդ գրիտակցութեամբ էլ նա խորապէս ուսումնասիրել է երաժշտական արուեստը և նրա գեղեցկութիւններն ու նրբութիւնները:

Թէ երաժշտապետը Կիլիկիայի ո՞ր վանքում և ո՞ր տաղանդաւոր երաժշտագէտի մօտ ստացել է իր երաժշտական կրթութիւնը, յիշատակարանում, զժբախտաբար, փաստական տուեալներ չկան: Պարզ է միայն այն, որ նա իր դարաշրջանում փայլել է իր երաժշտական հմտութեամբ և վարդապետութեամբ: Դրա ցայտուն ապացոյցն այն է, որ նրա անունը ժողովրդի մէջ հռչակուել է որպէս «երաժշտապետ պանծալի»: Իր գեղարուեստական տաղանդով էլ

նա առանձին երանգ է տուել իր ժամանակի երաժշտական մշակոյթին: Այս մասին 1421 թուականին գրուած «Գիրք հարցմանց» խորագրով ձեռագրի յիշատակարանում կարդում ենք հետեւեալ բնորոշ տողերը. «Ո՞վ քահանայք սուրբ Սրտին և դասք ընթերցողաց, որք հանդիպիք սմայ, կարդալով կամ աւրինակելով, յիշեցէք ի Քրիստոս զօրրասնեալ և զարժանապատիւ, ծաղկեալ ախաւք ծերունին, զգահազուխ քահանայն զտէր Վահրամն, որ էր երաժշտապետ պանծալի և փակակալ սուրբ Լուսաւորչին Գրիգորին»:

Երևանի պետ. ձեռագրատանը գտնուող «Գիրք հարցմանց» ձեռագրի յիշատակարանն ուրոյն արժէք է ներկայացնում նաև նրանով, որ ընդգծում է երաժշտապետ Վահրամի մի այլ գեղեցիկ յատկութիւնը: Իր միջավայրի ժողովրդից նա սիրուել է ու յարգուել ո՛չ միայն որպէս «պանծալի երաժշտապետ», այլև որպէս իր կոչման բարձրութեան կանգնած մի պարտաճանաչ հոգեւորական, որպէս «գահազուխ» քահանայ, որ նուիրուել է հայ եկեղեցու պայծառութեանն ու բարեկարգութեանը: Դա այն շրջանն էր, երբ նա Կիլիկիայի «Գրիգոր Լուսաւորիչ»ի փակակալն էր:

Մի այլ հանգամանք նոյնպէս արժէքաւորում է երաժշտապետ Վահրամ քահանայի կերպարը: Դա նրա հոգում իշխող գրչական արուեստի սէրն է: 1427 թուականին երաժշտապետը Կիլիկիայից ուխտի է գնացել Երուսաղէմ՝ Քրիստոսի գերեզմանը համբուրելու: Այդ ժամանակ նա երուսաղէմի միաբան կարապետ արեղայից գնել է Գրիգոր Տաթևացու 1407 թուականին գրած «Գիրք հարցմանց» ձեռագիրը և իր հետ բերել է Կիլիկիա: Այս մասին ձեռագիր յիշատակարանում կարդում ենք. «... Քանզի յայսմ ամի, որ էր թվական հայոց ՊՀ (870 + 551 = 1421) ամ, գնացեալ յերուսաղէմ յերկրպագութիւն սուրբ տնաւորինականացն Քրիստոսի, և տեսեալ զմատենան աստուածային, ծաղկաւետութատանս որպէս զրախտ վայելուչ և զեղեցիկ, հաւաքեալ ի սմա ծաղիկս զանազանս, բերելով մեզ ճաշակս քաղցրահամս և զեղս բժշկարարս, և եռափափաք սիրով գնեաց զսայ ի հալալ արգեանց ի նոյն վերոյիշեալ կարապետ արեղաէ, որ էր յայն-

Սաղմոսաց», իսկ 1407 թուին՝ «Քարոզգիրք»ը: Նոյն թուականին նրան տեսնում ենք Սրենեաց աթոռի վրայ, որպէս տեղապահ: Նա կրթել և հայ ժողովրդին նուիրել է բազմաթիւ աշակերտներ, որոնցից շատերն ընթացել են իրենց ուսուցչի գծած լուսաւոր ճանապարհով: Նրա զրչին են պատկանում նաև «Լուծմունք զժուարիմաց բանից ի մեկնութիւն գրոցն Յօբայ» (1408 թ.), «Լուծմունք Առիստակիսի Գէորգայ ի խրատ զըրչութեան», «Քաղուածոյ մեկն. Յովհաննու աւետարանի» և ուրիշներ:

Երևանի պետական Ձեռագրատան գտնուող № 6607 ձեռագրի յիշատակարանից երեւում է, որ Տաթևացին ձնուել է վրաց աշխարհում, «ի յամուրն թմօք» (Ջաւախք գաւառում): «Եւ էր մանուկ գեղեցկատիպ և ուշիմ, և լի հոգոյն պարգեւօք»: Ուսել է նշանաւոր վարդապետ և «մեծ փիլիսոփայ» Յովհաննէս Որոտնեցու մօտ: Իր ուսուցիչը տարել է նրան «ի Սեպուհ լեառն» և սարկուազ ձեռնագրել, «չանուն Լուսաւորչի» կոչելով Գրիգոր: Նրա մկրտութեան անունն եղել է Խաթիսուհան: Երուսաղէմում ձեռնագրուել է քահանայ, ապա՝ վարդապետ: Նա եղել է «աղքատաւէր և օտարաւէր, առատ ի տուրս աղքատաց, խարաղանագեղստ մարմնով և խոնարհ հոգեով և ձնեղական մտքն. հասակաւ երկայն, զիմօք պայծառ, տեսակ արժանի զոտոգունութեանն, հերօք խարտեալ, մուրուօք առատ, միշտ պահեցող»: Վախճանուել է 1409 թ. Դեկտ. 27ին:

ժամ փակակալ և սպասաւոր սուրբ դամբարանի Յակոբայ տաաքելոյնն:

Երաժշտացեալ Վահրամի իր միջաւայրում յայտնի է դարձել նաև որպէս լաւագոյն մանկավարժ: Նա կրթել է և դաստիարակել երաժշտասէր մի ամբողջ սերունդ և նրա հոգում վառ պահել հայ եկեղեցական և աշխարհիկ երաժշտութեան սէրը:

1421 թուականին գրուած օրերք հարցմանց ձեռագրի յիշատակարանն ուշագրաւ է նաև այն տեսակէտից, որ ցայտուն գոյններով զօծել է ընտանիքի տիպար և օրինակելի հայր հանդիսացող երաժշտացեալ ընտանեկան կեանքի պատկերը, ուր տեսնում էք վաստակաւոր քահանայի տիրուրուհին՝ Երարիհամեստ Եղները, նազելի դուստրը՝ տիկ. Մարիուն, փեսան՝ պարոն Թորոսը և արամիտ, մաքուր և անբիծ սարկաւաղ Հիթում որդին, որ 1421 թուականին, 18 տարեկան հասակում, վախճանուել է: Նրա վաղաժամ մահը խոր վիշտ, կսկիծ և անփարատելի տրտմութիւն է պատճառել թէ՛ ծնողներին և թէ՛ բոլոր հարազատներին: Ահա յիշատակարանի վկայութիւնը. «Արդ, աղաչեմ զձեզ զամենեւեան . . . յիշեցէք ի յերկնաթոխ աղաւթս ձեր զվերայգրեալ քահանայն զՎահրամի, և գրարիհամեստ դուստկիցն իւր զտիկին Եղներն, և զիւր նազելի դուստրն՝ տիկին Մարիունն, և զփեսայն իւր՝ զպարոն Թորոսն, և զաստուածապարզ և զաւակքն իւր: Այլ և զհանգուցեալ սիրուն որդեակն իւրեանց, զարամիտ, զմաքուր և զամբիծ սարկավաքն, որոյ անուն յորջորջիւր Հիթում, քանզի յայտմ ամի, որ է թվական հայոց ՊՀ (870 + 551 = 1421) ամ, ի յուշիս ամսոյ ԺԱ. (11) և պատկեր աւուրն չորեքշաբթի, փոխեցաւ առ Բրիտտոս յոյան ամենեցուն և գնաց տարաժամ յաշխարհէս, զի էր մտաց Ժ. և Ը. (18)ից և եթող մեծ սուգ և անփարատելի տրտմութիւն իւր ծնողացն և ամենայն զարմիցն, ևս առաւել մեզ, քանզի ի մանկութենէ ի վեր անուցել էաք զորովալիր աղետաւք»:

Թէ ո՞ր թուականին է վախճանուել վաստակաւոր երաժշտացեալը և ո՞ր պատմական վաճառականներին ներքոյ են հանգչում նրա անունները ստոյգ տեղեկութիւններ չկան: Պարզ է միայն այն, որ նա

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ

ՍԻՐԱՀԱՅԵԱՑ Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾԻՆ

ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ. — Սիրահայեաց Ս. Աստուածածնի վանքը կը գտնուէր Զնքուշ կամ Շէնքուշ աւանին մօտ, Զերմուկ գաւառին մէջ (Ղուկաս Վրդ. Ինճիճեան, Աշխարհագրութիւն, Ասիա, Հատոր Ա., Վենետիկ, 1806, էջ 239): Կոկիկ և սիրուն շէնք մըն էր, այգիներով և ծառերով շրջապատուած (Մ. Վրդ. Սրուանձտեանց, Թորոս Աղբար, Մասն Բ., Կ. Պոլիս, 1884, էջ 187):

ՊԱՏՄԱԿԱՆ. — Սիրահայեաց Ս. Աստուածածնի վանքին հիմնարկութեան, առաջնորդներուն և անոնց գործունէութեան մասին կան հետեւեալ տեղեկութիւնները.

1. — Պօլոս Վրդ. Հասառանցի (1561-ճ 1593). — Սա 1561ին Ս. Աստուածածնի վաղակառոյց մատրան կից ուխտ և աթոռ կը հաստատէ (Թ. Աղբար, Բ., էջ 457-8):

Այս ժամանակ Շէնքուշի մէջ իրրեզրիչ և ծաղկող յիշատակելի է Գասպար Բահանան, որուն օրինակած զրբքերէն ծանօթ են 1. — Շարակուն, 1580 (Թ. Աղբար, Բ., էջ 384): 2. — Աւետարան, (նոյն, էջ 453): 3. — Շարակուն, 1586 (Տուցակ Զեռ. Էջմիածնի, 1863, Թիֆլիզ, թիւ 1587, էջ 176): 4. — Ներարան = Շարակուն, 1591 (Սիրմէեան, Տուցակ Զեռ. եւր. Մասն. Հաւաքումներու, 1950, էջ 70):

2. — Մարտիրոս Վրդ. Շեմբուցի (1593

ապրել է մինչև խորին ծերութիւնը և իր գեղարուեստական գործունէութեան ընթացքում հայ երաժշտական արուեստի ճանձն միշտ վառ է պահել. միաժամանակ նպաստել է նոր սերնդի երաժշտութեան կրթութեան վեհ գործին: Այդ էական յատկանիշներով էլ նա առանձնաշատուկ տեղ է գրուում հայ երաժշտական արուեստի պատմութեան մէջ:

ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ

(Շարունակելի՝ 13)

— № 1632). — Աշակերտն էր Պետրոս Կարկառցի, որմէ ստացած է եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւն (Յուլի 2-ին, Ս. Յակոբեանց, Բ. Հատոր, 1953, էջ 170): Վկայուած է իրրեւ «այր փրկիստփայ և քաջ քարտուղար, որոյ գոն ծրեալ մատանց նորին յօլով գրեանք ի սուրբ վանքս և յեկեղեցին որ ի Շէնքուշ» (Թ. Աղբար, Բ., էջ 458): Իր աշակերտներէն կը յիշուին երեք հօգի (նոյն, էջ 484): Իր ձեռքի արդիւնքներէն յիշուած է Լամբրոնացոյ Պատարագի Մեկնութիւնը, օրինակուած 1613 թուին (նոյն, էջ 484-6):

3. — Յովնանէս վրդ. Շէնքուցի (1632 — № 1643). — Կը յաջորդէ իր ուսուցիչ Մարտիրոս Վարդապետին: Իր առաջնորդութեան շրջանին, իր ուսումնական եղիազար Հոսովլայեցիի ձեռնադրութեամբ նոր ի նորոյ կը շինուի վանքին պարխալը (Թ. Աղբար, Բ., էջ 458): Իր աշակերտներէն կը յիշուին հինգ հօգի (նոյն, էջ 464 և 484):

4. — Մարկոս վրդ. Հացուցի (Շէնքուցի, 1643 — № 1679). — Մարկոս Վարդապետի մասին կը վկայուի թէ «ունի բազում յիշատակ ի սուրբ վանքս և ի Շէնքուշ, և Գանձատար մի գրեալ ձեռամբ իւրով» (Թ. Աղբար, Բ., էջ 458): Շէնքուշի Դասատան մէջ իր աշակերտն է եղած Մինաս վրդ. Ամգեցի, որ 1674ին կ'երթայ Շէնքուշ և իր բարունիէն կը ստանայ Մեկնութիւն Ղուկասու՝ Իգնատիոս Վարդապետի (Սիրմէեան, Յուլի 2-ին, Երուսաղէմի, Ա. Հատոր, Վենետիկ, 1948, էջ 318):

5. — Մինաս վրդ. Ամգեցի (1679-1701). — Մինաս վրդ. Ամգեցի զաւակն էր Առաքելի և Հովսիսիմէի և օր տղայութեան բերեալ և օրգեղի էր տուեալ ուսման Շէնքուշի Խաչատուրի (Թ. Աղբար, Բ., էջ 458): Իր ուսումը կը ստանայ Շէնքուշի Դասատան մէջ, Մարկոս Վարդապետի ձեռքին տակ, Երուսաղէմի մէջ, 1666ին, եպիսկոպոս կը ձեռնադրուի Եղիազար Կաթողիկոսէն: Երկար տարիներ նուիրակի պաշտօն վարած է, իր վրայ պահելով վանահայրութեան պաշտօնը և յաճախ հանդիպելով և ժամանակ մը մնալով Շէնքուշի վանքին մէջ, ինչպէս 1680 Հոկտ., 1684 Յունուար 30 — Փետրուար 18, 1684 Հոկտեմբեր 18 — 1685 Մայիս 6, 1695 Օգոստ. 24-31, և Նոյմ. 8-25 (Օրագրութիւն, Ե.

2. Քէօմիւրճեանի, էջ ձևԶ, ձևԸ, ձևԱ-Բ, Հմտ. Այսօյաճեան, Պատմ. Եղեղիոյ Հայոց, էջ 646 և 710):

Իր Օրագրութիւնը (1680-1704) մանրատառ, համառօտախօս և զգուարենքով ձեռագիր մը, կը մնայ անտիպ (Ձեռ. Ս. Թ. 1316): Ասոր համառօտ մէկ ամփոփումը հրատարակած է Մեսրոպ Արք. Նշանեան (Օրագրութիւն Երեմիա Ձէլէպի Քէօմիւրճեանի, 1939, Երուսաղէմ, էջ ձևԵ-ձևԴ):

Մինաս եպս. Ամգեցի եղած է նաև պատրիարք Երուսաղէմի (1698 — № 1704). — (Մ. Եպս. Աղաւնունի, Միաբանք և Այցելութ, 1929, Երուսաղէմ, էջ 286-7):

Այդ հանգամանքով ան 1701 տարւոյ Սեպտեմբերին կը հասնի Երուսաղէմ և իր եղբորորդի Շէնքուշի Յովհաննէս վարդապետին Ծայրագոյն Վարդապետութեան զաւակն տալով կը զրկէ Շէնքուշի վանքը, որ կառավարէ զայն իրեն փոխանորդաբար (Թ. Աղբար, Բ., էջ 459):

6. — Յովնանէս վրդ. Շէնքուցի (1702 — № 1723). — Եղբորորդի և աշակերտ Մինաս Ամգեցիի: Իր շրջանէն կայ հետեւեալ յիշատակագրութիւնը, 1708 Փետր. 5, չթուականով. «Ես Շէնքուշացի մեղապարտ և անարժան Յովանէս էրէցս եկի ի Հապոռման. վասն Ս. Աստուածածնայ շարակնուն համար. Սեբեկեցիք հարսնաւում են էկած, գեղացիք ամէն խաղալ են գնացած, Գ. աւր կեցայ, մէկ մի չէկաւ մաւտս...» (Թ. Աղբար, Բ., էջ 456):

7. — Եղիազար վրդ. Աւիսացի (Աւեսոցի, 1723-1725). — Երկու տարի կը նստի և չի կրնար կառավարել աթոռը (Թ. Աղբար, Բ., էջ 459):

8. — Սեփականս վրդ. Կիւրիցի (1725-1737). — Սա կը նստի 12 տարի և ապա վանքէն կը փախչի առանց ունէ օգուտ ունենալու (Թ. Աղբար, Բ., էջ 459):

9. — Նիկողայոս եպս. Շէնքուցի (1737 — № 1756). — «Շէնքուշի Նիկողայոս Վարդապետն Բաղդադաւղոնց տանէն՝ յաջորդէ զաթոռն Ս. Աստուածածնի մինչ ժԸ ամ, այր ճգնազգեաց, սնեալ յանապատի, որ ունի յիշատակ սուրբ վանքիս մեծ աւտան առաջնորդարանն և դուռքն երկաթի: Իր աշակերտն է եղած Դասպար վրդ. Շէնքուշի (Թ. Աղբար, Բ., էջ 459-460):

10. — Դասպար Արք. Շէնքուցի (1756

— № 1788). — Սա «որպէս ջահ փայլեալ վարուք, որ ունի բազում երախտիք սրբոյ տան»։ Իր արդիւնաւէտ կեանքին և շինարարական գործերուն մասին բաւական տեղեկութիւններ հասած են մեզի։ Այսպէս,

1726ին կու գայ Ս. Աստուածածնի վանքը։

1737ին արեղայ կը ձեռնադրուի Նիկոլոս եպիսկոպոսէն (Թ. Աղբար, Բ., էջ 466)։

1746ին գաւազան կը ստանայ՝ դարձեալ Նիկոլոս եպիսկոպոսէն։

1749ին Երուսաղէմ ուխտի կու գայ։

1753ին կը շինէ Չնքուշի վանքին տաճարին գմբէթը։

1754ին վանքին ջրաղացը կը շինէ քարուկեր։ Նոյն տարին կ'երթայ Ս. Կարապետ։

1756ին կը կոչուի վանքի առաջնորդութեան պաշտօնին։

1758ին սաստիկ սով կ'ըլլայ և Չնքուշի մէջ անօթութենէ կը մեռնին 400 հայեր։ «Ը՛ մմիս Չնքուշայ եկեղեցին ոչ կանթեղ վառաւ, ոչ ժամկոչ ելաւ, իրբն ծովուն մահն կու ծփայր երկիրն վասն մեղաց մերոց։ Յայտմ թմին ներքին Աղիւշոյ եկեղեցին այլ ալրեցաւ, որ մէկ հատ քար կամ փայտ չմնաց» (Թ. Աղբար, Բ., էջ 468)։

1763ին նորոգեց վանքին արեւելեան կողմի պարիսպը։

1764ին էջմիածին երթալով եպիսկոպոս կը ձեռնադրուի Սիմէոն Կաթողիկոսէն։

1771ին աղբիւր մը շինել կու տայ Ս. Աստուածածնին վանքին զիմաց, ծախսելով հազար զրշ.։

1778. — «Բազում չաքուրկայ և կարկուտ էկաւ. կարի դժուար սով սաստիկ եղաւ . . .» (Թ. Աղբար, Բ., էջ 468)։

1788ին կը վախճանի բազմաբղիւն Առաջնորդ Գասպար Արքեպիսկոպոսը. նոյն տարին կը մեռնի նաև իր գործակիցը՝ Պետրոս Վարդապետ (Թ. Աղբար, Բ., էջ 460)։

11. — Յովնանեկ Վրդ. Շեմբուցի (1788 — № 1792). — Երբ Գասպար Արք. կը վախճանի «ի նոյն աւուր առեալ իշխանացն Շէնքուշայ և Աղիւշոյ՝ տանին յԱթոռն Բարձրահայեաց Ս. Աստուածածնի վանք Արդնոյ, և անդ կաշնու գաւազան ծայրագոյն վարդապետութեան ի Կարապետ վարդապետէն» (Թ. Աղբար, Բ., էջ 460)։ Իր գործերէն յիշուած են հետեւեալները.

1788. — «Նորոգեաց բազում աւտայիւք զսուրբ վանքն ուխտաւորաց»։

1790. — «Բերաւ աղբիւրն ի մէջ վանքիս և եղև շինումն աւտային, և էառ ջրաղացն յիշատակ սուրբ վանքին» (նոյն, էջ 461)։

1791ին Ս. Էջմիածին կ'երթայ և Ղուկաս Կաթողիկոսէն եպիսկոպոս կը ձեռնադրուի։

1792 Սեպտ. 8ին կը վախճանի Յովհաննէս Եպոս. և կը թաղուի ի Շէնքուշ, Ս. Կարապետ եկեղեցւոյ հովանին տակ (նոյն, անդ)։

12. — Կարապետ Վարդապետ, 1792ին կը յաջորդէ Յովհաննէս եպիսկոպոսին (նոյն, էջ 461)։

Այդ դարուն վերջը կամ յաջորդին սկիզբը Չնքուշ աւանը ունէր իրր 400 տուն հայ և իրր 250 տուն տաճիկ բնակիչ (Ինճիճեան, Աշխարհագրութիւն, Ասիա, Հատոր Ա., էջ 240)։

13. — Բաղդասար Վրդ. Տիգրանակեցի (1841—1880). — Սա «40 տարի շարունակ պաշտօն վարած է. իր օրով շինել տուած է վանքին Ս. Տաճարն և այլ շէնքերը, Չնքուշայ և Աղիւշոյ եկեղեցիները, քարուկեր և վայելչակերտ. ունեցած է շատ մը երախտիք, և իւր բարեմարտութեամբ ու բարեգործութեամբ սիրելի եղած է երկրի Շեխերուն, Թրքաց, Բրդաց, և Հայոց, որք առ հասարակ Մեծ Դէսէ կը կոչէին զինքն, և Հայք ամէն պատարագին կը յիշեն նորա անունը ի կարգի Հանգուցեալ բարունապետաց և շինողաց սուրբ եկեղեցւոյ, իւր գերեզմանին ալ ուխտի կ'երթան . . .» (Թ. Աղբար, Բ., էջ 188)։ Հոս խնամքով պահպանուած մատեաններ շատ կային. ձեռագիրներու թիւն էր 43 (նոյն, էջ 452)։

14. — Միքնա Վրդ. Մալսրիացի (1884). — Իր առաջնորդութեան ժամանակ Սիրահայեաց Ս. Աստուածածնի վանքը կ'այցելէ Գարեգին Վրդ. Սրուանձտեանց և համառօտակի կը ցուցակագրէ վանքին 43 ձեռագիրները (նոյն, էջ 187 և 452—486)։

Այս թուականին Չնքուշ ունէր մէկ եկեղեցի, Ս. Կարապետ, վարժարան մը 125 աշակերտներով, և 500 տուն հայ (նոյն, էջ 190)։

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ. — Ժէ. դարուն սկիզբ-ները հաստատուած կը թուի ըլլալ Դասասուն մը, Սիրահայեց վանքին մէջ, Շէնքուչցի Մարտիրոս Վարդապետի միջոցաւ, որ աշակերտն էր եղած Պետրոս Կարկանեցիի Դպրատան՝ Ս. Տրմթէսի վանքին մէջ (Հմտ. Կրէյտէրեան Բարգէն Ա. Կթդ., Պատմ. Կաթ. Կրկիկոյ, 1939, Անթիլիաս էջ 245 և 252): Այս Դասատան պատկերը իր գլխաւոր զիծերով կը ներկայանայ այսպէս:

Ա. — Մարտիրոս Վրդ. Շէնքուչցի (1593 — * 1632). — Իր աշակերտներէն ծանօթ են հետեւեալները.

1. — Յովնանէս Վրդ. Չեմուցի, գորտեսանք վերը:

2. — Արիսակես Խաբեբոցի, որդի Կիրակոս Քահանայի: Իր ուսուցէն գաւազանի իշխանութիւն ստացած է 1618ին Ս. Նշան եկեղեցւոյ մէջ:

1628ին գացած է Կ. Պոլիս և հոն օժանդակած է ժողովուրդին որպէսզի կարենան ձեռք բերել Պալատի Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցին. — Ազգապատում, յօդ. 1640: Դր. Դարանաղցի, Ժամանակագրութիւն, էջ 187-9:

Լեհահայոց Նիկոյ Եպիսկոպոսին խնդրին մէջ պահ մը խառնուած է Արիստակէս Վրդ. երբ կը զտնուէր Բուրսայի մէջ, և վատ խորհրդատուի դեր մը կատարած է, որովհետեւ «այս Արիստակէս վարդապետս և այն Կեսարացի Դրիգոր վարդապետն ունէին ընդ միմեանս ոխս նախանձու յոյժ սատիւն» (Ա. Դաւրիթեցի, էջ 370-371):

Ունի երկար տաղ մը «Վասն Ծոազատկին Յունի», ձժժ տուն, գրուած 1634ին, «Արիստակէս խնդրող քանի» սկզբնաւորութեամբ: Ս. Յ. Թ. 1456 ձեռագրէն առնուած քանի մը կարեւոր տողեր կարելի է տեսնել՝ Հասկ, 1953, էջ 172:

3. — Սիմեոն դիսողն, իր մասին ուրիշ տեղեկութիւն չունինք:

Բ. — Յովհաննէս Վրդ. Չեմուչցի (1632 — * 1643). — Իր օրով Դասատունը կը շարունակէ արգիւնաւորուիլ: Իր աշակերտներէն յիշուած են հետեւեալները.

1. — Ասուածատուր Վրդ. Տարանցի, ապա պարք. Երուսաղէմի (1645 — * 1671):

2. — Խաչատուր Վրդ. Աղիւեցի կամ Չեմուեցի, ծնողքը Տէր Բարսեղ և Ղիմաթ:

Աստուածատուր պատրիարքին հետ Պոլիս երթալուն առթիւ ՌՂԸ (= 1649)ին կը գնէ Աստուածաշունչ մը և ծաղկել տալով, Ղազարոս անուն նկարչին, կը նուիրէ Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց վանքին (Ձեռ. Ս. Յ. Թ. 1927: Հմտ. Մարտնք, էջ 175): Իրրեւ Երուսաղէմի միաբան կը մասնակցի Փիլիպպոս Կաթողիկոսի 1651ին Երուսաղէմի մէջ գումարած ժողովին (Յրմանեան, Ազգապատում, էջ 2457): Հաւանաբար ինքն ըլլայ Երուսաղէմի վէֆի Խաչատուր Վարդապետը, որ 1677ին Ստամբուլի մէջ կը գնէ Գործք Առաքելոցի Մեկ նութիւն մը (Տուցակ Ձեռ. Ս. Յակոբեանց, Դ. Հատոր, 1954, էջ 238):

3. — Կիրակոս Վրդ. Պուլսնրիսցի, ուրիշ ծանօթութիւն չունինք իր մասին:

4. — Եղիազար Վրդ. Հռոմկլայեցի, ապա Պատրիարք Երուսաղէմի և Կաթողիկոս Էջմիածնի:

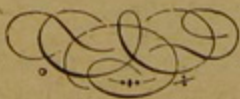
5. — Մարկոս Վրդ. Շեմուեցի, որ յիշուած է վերեւ:

Դ. — Մարկոս Վրդ. Շէնքուչցի (1643 — * 1679) կոչուած նաև Հայոցցի, ծանօթ է մէկ աշակերտով միայն որ ապա կը յաջորդէ իրեն, այն է՝

Դ. — Մինաս Վրդ. Սմղեցի (1679-1701). — Սա հետագային կը գառնայ Պատրիարք Երուսաղէմի (1698 — * 1704): Ասոր ալ մէկ աշակերտը միայն ծանօթ է որ իր կարգին կը գառնայ առաջնորդ Չեմուչի վանքին, այն է Յովնանէս Շեմուեցի (1702 — * 1723):

Այսպէս Ժէ. դարու մտաւորական փերազարթումի շրջանին Շէնքուչի վանքին Դասատունն ալ կը կատարէ յիշատակելի դեր մը, տալով քանի մը նշանաւոր դէմքեր իրրեւ պատրիարք և կաթողիկոս, որոնք Ժէ. դարու մեր ազգային եկեղեցական կեանքին մէջ ուշագրաւ եղան իրենց գործունէութեամբ:

Ն. ԵՊՍ. ԾՈՎԱԿԱՆ

ԳՐԱԿԱՆ

ՍԵՒ ԳՈՅԺԸ

«Տե՛ս ինչպէս գեղեցկացուց Մանր, բրաւ զիս «արփելի» (Մ. Պէտիկրապետեան):

Հոկտեմբեր 17-ի իրիկուն, Հայաստանի ձայնասփիւռը զուժեց Աւետիք Իսահակեանի մահը, անսահման սուգով լեցնելով բոլոր հայերու սիրտերը, ուր ալ դառուին անոնք, ինչ գաղափարի ալ ծառային: Ու մենք տակաւին շուարած, չլմած, զահանգած ենք այս մեծ կորուստին դիմաց: Որովհետեւ Աւետիք Իսահակեանի մահով մեծ մարդ մը չէ միայն մեր կորսնցուցածը, այլ շատ աւելի մեծ բան մը, մեր տառապանքներու, իղձերու, երազներու մարմնացումը: Ան վաղուց անձ մը ըլլալէ զադրած էր արդէն ու եղած մարմնացած գաղափար բոլոր հայերու համար, հայրենիքէն ներս թէ դուրս:

Աւետիք չկրցածք հաշտուիլ իր մահուան հետ: Օրերով սպասեցինք որ հրաշքով մը հերքուէր Երևանի ռատիոյին տուած լուրը. օրերով մղձաւանջի մը մէջէն անցանք, և Հոկտեմբեր 21-ի զիշերը, պահ մը հրաշքը իրականացած կարծեցինք: Աւշացո՛ւց՝ էինք օրնդունիլ օր բանալու այդ զիշեր, երբ անսահման հրճուածքով լսեցինք վարպետին կենդանի ձայնը: Ծանօթ էր իր ձայնը մեզի. ուրիշ շատ անգամներ լսած էինք զայն Հայաստանի ձայնասփիւռէն. կասկած չկար այդ ձայնին վաւերականութեան մասին: Ուրեմն ո՞ր չար սատանան օրերով սեցուցած էր արեւը, մեր կեանքը դժոխքի վերածած սխալ լուրի մը տարածումով:

Երկար չտեսեց մեր պատրանքը սակայն: Քիչ յետոյ անսահման հիասթափութեամբ իմացանք որ Իսահակեանի տարի մը առաջ ձայնագրուած մէկ պատգամն էր որ կը տրուէր մեզի:

Աւետիք առաջին հարցումը որ յամառօրէն կը ներկայանայ մեր մտքին այն է թէ ո՞վ պիտի կարենայ գրաւել տեղը այս մարդուն որ իր անձին մէջ կը խտացնէր մեր անցեալի փառքն ու տառապանքը, մեր ներկայի ճիգն ու խանդավառութիւնը և մեր ապագայի երազները:

Ո՞վ պիտի կարենայ, իր անձով ու հեղինակութեամբ, լեցնել այն խոր ու լայն անդունդը որ Իսահակեանի մահով կը բացուէր մեր ազգային կեանքին մէջ: Ո՞վ պիտի կարենայ պարտադրել այն յարգանքը, ակնածանքը, վստահութիւնը որ այս մարդու չուքը միայն կը բաւէր թելադրել, սիրով, հաճոյքով: Ո՞վ իր ձայնը լսելի պիտի կարենայ ընել բոլորին — մտաւորականին, գրողին, գիտունին, պետական մարդուն, տարագիր հայուն: Ո՞վ իր ողջոյնները պիտի զրկէ աշխարհացրիւ հայութեան և իր պատգամներով զեռ վառ պահէ մեր յոյսին ֆահր ու կանգուն՝ մեր խարխուղ հաւատքը:

Անսահման էր այս մարդուն բարոյական ազդեցութիւնը Հայաստանէն ներս, և այդ ազդեցութեան միակ աղբիւրը իր սիրտն էր, այն մշտակարկաշ ակը որ կրնար ջուր հասցնել ամէն բանի որ լաւ է և ուրիշ կը թխէին իր սրտաուռ երգերը և իր պարզ, անսեթեւեթ խօսքը: Եւ այս մարդուն ազդեցութիւնը կը հասնէր մինչև հեռաւոր անկիւնները աշխարհի մէջ ցրուած հայութեան, իր սիրոյ միջոցով այս ժողովուրդին համար, անոր լեզուին համար, անոր պատմութեան համար, անոր անցեալի փառքին, ներկայի վերելքին և ապագայի չքեղ հեռանկարին համար: Ո՞վ պիտի սրտապնդէ զմեզ հիմա մեր արիւննոտ դատի յաղթանակին համար:

Մեր ժողովուրդի իմաստութեան մարմնացումն էր Իսահակեանը: Բնականէն առատօրէն օժտուած այդ շնորհով, Թուսանեանի և Յովհաննէսեանի մահէն յետոյ կարձեռ անոնց հոգին ալ իջած էր այս մարդուն վրայ, կրկնապատկելով անոր աստուածային իմաստութիւնը:

Իր ամբողջ կեանքը, իր զուլալ երգերը, իր կենդանի խօսքը, Իսահակեանը նուիրեց իրեն ծնունդ ատուող ժողովուրդին. տառապեցաւ աշխարհային ժողովուրդի ցաւերով և աւելի քան երեք տասնեակ տարիներէ ի վեր, ոչ ոք իրեն չափ բաժին ունեցաւ մեր հայրենիքի վերելքին մէջ:

Անսահման սիրով սիրեց մեր ժողովուրդն ու մեր երկիրը. փառաւորեց զանոնք իր ամբողջ կեանքի ընթացքին, ու փառաւորեց զանոնք իր մահով ալ: Որովհետեւ Հայաստանէն սկսած մինչև Մոսկուա, մինչև Պալքանեան ու Պալթիկ երկիրները,

ՊԱՅՏՈՆԱԿԱՆ ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Մեր վերջին հաղորդագրությունները յիշած էինք որ Ս. Աթոռս վերաքննության դիմած էր, Երուսաղեմի Նախնական Ստեանի այն վճիռին դէմ, որով այդ դատարանը իր իրաւասութեանց սահմաններէն դուրս ելնելով, կը բռնաբարէր Հայոց Պատրիարքութեան եւ իր Միաբանութեան անկապտելի իրաւունքները Տէրտէրեան Եպս.ի Միաբանութեանս դէմ բացած դատին կապակցութեամբ: Ուրախ ենք ըսել որ վտանգուած արդարութիւնը վերահաստատուեցաւ իր տեղը Վերաքննիչ Ստեանի որոշումով: Արդարեւ Վերաքննիչ Ստեանը, Սեպտ. 2-ի եւ Հոկտ. 7-ի նիստերուն մէջ, լսելէ յետոյ երկու կողմերը, իր վճիռը արծակեց Հոկտ. 21ին ի նպաստ Միաբանութեանս, Նախնական Ստեանի իրաւասութեան սահմանէն դուրս հռչակելով այս խնդրով զբաղիլը, եւ հետեւաբար չեղեալ համարելով անոր տուած վճիռը ընդդէմ Միաբանութեանս:

Տէրտէրեան Եպս. վերաքննութեան մէջ կորսնցնելէ ետք դիմեց Վճռաբեկ Ստեանին, որուն վճիռն կը սպասուի:

Ստորեւ թարգմանաբար կուտանք Վերաքննիչ Ստեանի դատավճիռին մեծագոյն եւ գլխաւորագոյն մասը, իր շահեկանութեան եւ վաւերագրային արժէքին համար: —

ԴԻՒԱՆ Ս. ԱԹՈՐՈՅ

Իսկ միւս կողմէն մինչև Մոնկոլիա ու Ձրնաստան՝ պիտի տարփողուի հիմա անգամ մըն ալ այս մարդուն փառքը, որ ալ ամբողջովին կը պատկանի իրեն ծնունդ տուող ժողովուրդին ու երկրին:

Ու հայ ժողովուրդն ալ, հասարակ աշխատաւորէն սկսած մինչև պետական ամենաբարձր պաշտօնատարը, մինչև գրողն ու զիտունը, գլխոցաւ փառաւորել իր մեծ զաւակը, անսահման սիրով ու յարգանքով, իր ողջութեան ատեն եւ իր մահուան մէջ:

Ու մենք տակաւին շուրաւ, շէմած, զահանգած ենք այս կորուստին դիմաց: Որովհետեւ բանաստեղծուհիին ըսածին պէս Խահակեանը արարատ մըն էր Արարատին դիմաց. էջմիածին էր էջմիածնայ քով, Զուարթնոց մըն էր անոր խորտակուած չքեղութեամբ. մեր ներկան էր իր հզօր թափով, մեր ապագան էր իր լայն հորիզոնով, պայծառ երկինքով ու վսեմ երազներով:

Ու հիմա մենք մէկ մարդու մահով քանի՜ անձ, քանի՜ անձնաւորութիւն հողին կը յանձնենք:

Ո՞ր կորուստը սգանք մենք հիմա:

Մեծ բանաստեղծը սգանք, որ այնքան

սրտառու է կերպով իմ, քու, իր, ամենուն սէրը, ցաւը, յոյսը, երազը, գայրոյթը երգեց, թէ՛ հոյակապ առաջնորդը: Դարերու փորձառութիւնը իր մէջ խտացուցած իմաստունը, թէ՛ անկաշառ հայրենասէրը: Անստղիւտ ազգասէրը, թէ՛ ամենուն դէմ սիրտը բաց մարդասէրը: Աւանդապահը, թէ՛ յառաջապահը:

Ո՞վ կրնար այս մարդուն չափ, անոր պէս, սիրել հինը, առնել անկէ ինչ որ արժէք է, ինչ որ գեղեցկութիւն է եւ նոյն ատեն հասկնալ, գնահատել, գուրգուրալ նորին վրայ: Անսահման թանգարան մըն էր Խահակեանի սիրտը ուր հին արժէքները իրենց տեղը ունէին ու նորերը իրենցինը:

Ու հիմա երբ այս տողերը կը գրուին, վարպետի մարմինը կը յանձնուի հայրենի հողին, Երեանի բանթէռնին մէջ, իր հին գրչի եղբայրներուն քով, ճիշդ Կոմիտասին մօտ, նոր փառք մըն ալ աւելցնելով հայկական այդ տաճարին: Ու մենք տակաւին լրիւ կերպով չհաշտուած իր մահուան գաղափարին հետ, ցաւով, յարգանքով, ակնածանքով կը խոնարհինք հեռուէն իր թարմ հողակոյտին:

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ՎԵՐԱՔՆՆԻՉ ԱՏԵԱՆ, ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

ՔԱՂԱՔԱՑԻՆ (ՎԵՐԱՔՆՆՈՒԹԵԱՆ) ԳԻՄՈՒՄ : 332/57

ԱՌԱՋԻ. — Նորին Մեծապատուութիւն Հիգմար Թաճի — Նախագահ
 Նորին Մեծապատուութիւն Ֆուաա Սպուլ Հասի — Դատաւոր
 Նորին Մեծապատուութիւն Ֆայիգ Հալազուց — Դատաւոր

ԲՈՂՈՔԱՐԿՈՒՔ. — 1. Նորին Ամենապատուութիւն Բնաւալ-Պատրիարք
 Տիրան Ներսոյեան — Երեսադէմ:
 2. Սրբոց Յակոբեանց Հայոց Միաբանութիւն, Երեսադէմ:

Ներկայացուած հետեւեալ փաստաբաններով.

Ա. Է. Ֆ. Շիխաւէ, Ռամալլան, Է. Տաթ. Հանգէ Նեսաի, Ամման:

ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ. — Սղիշէ Սպո. Տէրեւեան, Երեսադէմ:

Ներկայացուած հետեւեալ փաստաբաններով.

Ապուլ-Ռահման Սիբսէ, Ամման, Է. Ռաճիգ
 Հիւսէյնի, Երեսադէմ:

ԴԱՏԱՎՃԻՌ

Ասիկա (վերաբնութեան) դիմում մըն է կատարուած Նորին Ամենապատուութիւն Բնաւալ-Պատրիարք Տիրան Ներսոյեանի եւ Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան կողմէ, Երեսադէմ. Բնաւալ Հիգմար Նախագահ Ատեանի վճիռին. Բաղարուած 1 Օգոստոս, 1957. Զաղարային Դատ թիւ 48/57, տրուած ի նպատակ Պատասխանատուին, որով Պատասխանատուի Տեղապահական պաշտօնէն վար առնուելու որոշումը չեղեալ կը նկատուէր. ինչպէս նաեւ առաջին Բողոքարկուի ընտրութիւնը իրրեւ Տեղապահ չեղեալ կը նկատուէր, եւ որով առաջին Բողոքարկուի ընտրութիւնը որպէս Պատրիարք աննկատ քողուած էր, (եւ կը վճռուէր նաեւ որ Բողոքարկուի վճարէ դատական) ծախքերը եւ 50 Յորդ. Տիրար որպէս փաստաբանի թիւը:

Դիմումագիրը հիմնուած էր 15 կէտերու վրայ. քայն Բողոքարկուներու փաստաբանը վերածնց զատնը Տի. այս կէտերէն ռմանք իրարու միացնելէն վերջ: Ութ կէտերը կրնան ամփոփուիլ ըստ հետեւեալի.

1. — Նախնական Ատեանը սխալեցաւ երբ վճռեց թէ ինք իրաւասութիւն ունի նկատառնելու եւ վճռել Պատասխանատուին Տեղապահի իր պաշտօնէն վար առնուելու որոշման օրինականութիւնը, որովհետեւ ան իրաւասութիւն չունի այսպիսի խնդրով մը զբաղելու:

2. — Նախնական Ատեանը սխալեցաւ երբ վճռեց թէ ինք իրաւասութիւն ունի վճիռ տալու թիւ 1 Բողոքարկուի Տեղապահ ընտրութեան օրինականութեան մասին, որովհետեւ ան իրաւասութիւն չունի այսպիսի խնդրով մը նկատառնութեամբ զբաղելու: Բաց աստի, Պատասխանատուին պահանջագրութիւնը զօրածրելի որոշումի մը պատճառ մը չէր յայտնաբերուի:

3. — Նախնական Ատեանը սխալեցաւ երբ ըսաւ թէ զօրմնական կապ մը կայ Դատախազին եւ Պաշտպանեալին միջեւ այս դատին մէջ, եւ սխալեցաւ երբ ըսաւ թէ Բողոքարկուին ունէ չա՛ն կամ հանգամանք ունէր այս դատը բանալու:

4. — Նախնական Ատեանը սխալեցաւ անտեսելով թիւ 1 Պաշտպանեալին յարուցած այն կէտը թէ դատը անարժէք կը դառնայ այլեւս Պատրիարքի ընտրութիւնը կատարուելէն վերջը, եւ սխալեցաւ դատը չմերժելով այս հիման վրայ:

5. — Նախնական Ատեանը սխալեցաւ ընդունելով որ Դատախազը (Պատասխանատուն) Տեղապահ մըն է նատատուութեան ըստ օրէնքի, եւ ի հետեանս ասոր՝ սխալեցաւ երբ չըսաւ թէ Տեղապահութեան պաշտօնը թափուր էր որովհետեւ (նախկին Տեղապահին) պաշտօնը հաստատուած չէր, եւ կամ փոխանակարար (սխալեցաւ երբ չըսաւ թէ Բողոքարկուին բողոքը) ժամանցեալ էր (*):

6. — Փոխանակարար, Նախնական Ատեանը սխալեցաւ երբ ըսաւ որ ոչ Միաբանութիւնը եւ ոչ ալ ունէ ուրիշ իշխանութիւն իրաւունք ունի Տեղապահի իր պաշտօնէն վար առնելու Դատախազը, որովհետեւ Միաբանութիւնը իրաւունք ունէր Տեղապահը պաշտօնազրկելու, եւ թէ այս իրաւունքը պատշաճ կերպով կիրարկուած էր օրէնքի համաձայն եւ բանաւոր պատճառով:

(*) Ծանօթ. բարգմանողի. — Բոլորի համար սահմանեալ օրինական ժամանակամիջոցը 60 օր է, այս պարագային՝ Հոկտեմբեր 13 — մինչեւ Դեկտեմբեր 12: Մինչ Տէրեւեան ելաւ, այս դատը բացաւ Մարտ 20ին:

7. — Նախնական Ատեանը սխալեցաւ ընդունելով որ Տեղապահը իրաւունք ունի իրեն փոխանորդ մը նշանակելու իր բացակայութեան, և, հետեւաբար երբ չըսաւ թէ Տեղապահի պաշտօնը թափուր մնացած էր իր բացակայութեան պատճառով, և փոխանակաբար՝ Նախնական Ատեանը սխալեցաւ չընդունելով որ Դատախազի (Պատասխանատուի) կողմէ տրուած փոխանորդագիրը այս դատի ձեռք առնուելէն յետոյ տրուած է, և, փոխանակաբար՝ սխալեցաւ երբ չըսաւ թէ կարծեցեալ փոխանորդագիրը օրինական արժէք չունէր:

8. — Նախնական Ատեանը սխալեցաւ նկատի առնելով Բողոքարկուին Միաբանութեան անդամակցութենէն վտարման օրինականութեան հարցը. որովհետեւ այս խնդիրը չէր յիշուած իր դատական պահանջագրին մէջ իրեն պատճառներէն մէկը դատ բանալու, և սխալեցաւ նկատի չառնելով Միաբանութեան և Ընդհանուր Ժողովի կողմէ կատարուած տնօրէնութիւնները, և սխալեցաւ վճռելով որ Սուրէն Եպիսկոպոսի ընտրութիւնը իրեն Պատրիարքարանի Դործոց Ընդհանուր Վարիչ, դատարկ և ապօրէն էր:

Եւ յետ ուշադիր եւ համբերատար ունկնդրութեան. թէ՛ Բողոքարկուի եւ թէ՛ Պատասխանատու փաստաբաններուն երկար եւ մանրակրկիտ փաստարկութեանց. որոնք լրիւ բացատրեցին իրենց տեսակէտները, եւ մանրազնին քննելէ ետքը վերաքննութեան դիմումագիրը, եւ վերաքննութեան տակ եղող դատավիճիւրը, ինչպէս նաեւ ներկայացուած վաւերագիրները, մենք կը գտնենք որ այս վերաքննական դիմումին դատավիճիւրը կախեալ է լոկ դիմումի առաջին երկու կէտերուն մասին տրուելիք վճիռէն՝ թէ Նախնական Դատարանը իրաւասութիւն եւ կամ ձեռնհասութիւն ունե՞ր վճռելու այս դատը զոր ան գործնականապէս վճռեց՝ թէ ոչ:

Բողոքարկուներու փաստաբանը այդ երկու կէտերու նկատմամբ իր փաստարկութիւնը համառօտեց ըստ հետեւեալի:

1. — Նախնական Ատեանը սխալեցաւ երբ ըսաւ որ ինք մնացորդական (*) իրաւասութիւն ունի Ընդհանուր իրաւասութեան Դատարանի իր հանգամանքով:

2. — Նախնական Ատեանի իրաւասութիւնը, Քաղաքային Դատարաններու 1952ի Օրինաց [4] (1) հատուածով, սահմանափակուած է լոկ քաղաքային դատերու և անշարժ կաւուածներու վերաբերեալ դատերով:

3. — Նախնական Ատեանը սխալեցաւ երբ ըսաւ թէ քանի որ Որոշոց Յակօրեանց Միաբանութեան կողմէ կատարուած ընտրութիւն մը չեղեալ նկատելու խնդրանքը չի նշար Արդարութեան Բարձրագոյն Ատեանի իրաւասութեան ներքեւ, հետեւաբար կ'իյնայ իր իրաւասութեան սահմանին մէջ. (սխալեցաւ) որովհետեւ իրաւասութիւն մը կրնայ կիրարկուիլ (Օրէնքի) բացորոշ նախատեսութեամբ մը միայն:

4. — Արդարութեան Բարձրագոյն Ատեանը իշխանութիւն ունէր, Քաղաքային Դատարաններու Օրինաց Յօդուածի 3րդ և 10րդ հատուածի Դ, Դ և Ե պարբերութիւններու դօրութեամբ, վճռելու դատ մը որ խնդրոյ առարկայ կ'ընէ օրինաւորութիւնը Պատասխանատուի Տեղապահի պաշտօնէն զրկուելուն օրինականութիւնը, այն հիման վրայ թէ Տեղապահը հանրային պաշտօնեայ մըն է:

5. — Որոշոց Յակօրեանց Միաբանութիւնը հանրային մարմին մըն է. (այսինքն հանրային օրէնքի անձ մը) և թէ անկէ ելած որոշումները վարչական որոշումներ են, որոնք կ'իյնան Արդարութեան Բարձրագոյն Ատեանի իրաւասութեան ներքեւ:

Պատասխանատուի փաստաբանը պատասխանեց ըստ հետեւեալի:

1. — Նախնական Ատեանի մնացորդական իրաւասութիւն ունէր Քաղաքային Դատարաններու Օրինաց 2րդ յօդուածի զօրութեամբ, այնքան որքան ան իշխանութիւն ունէր ամէն մարդու վրայ բոլոր քաղաքային խնդիրներու մէջ. «Քաղաքային դատեր» եզրը, որ կ'երեւի Քաղաքային Դատարաններու Օրինաց [Դ] (1) յօդուածին մէջ, կ'ազդարկէ ո ու է բնօրէն ունեցող ո ու է իրաւունքի:

2. — Չնայած այն իրողութեան որ հանրային պաշտօնեայ մը պաշտօնէն արձակելու հրամանը վարչական հրաման մըն է, որ կ'իյնայ Բարձրագոյն Ատեանի իրաւասութեան ներքեւ ըստ Քաղաքային Դատարաններու Օրինաց 10րդ հատուածի 3րդ պարբերութեան, այսպիսի հրաման մը պէտք է բոլորի ձեռնհաս իշխանութենէ մը. մինչդեռ պաշտօնանկութեան այս հրամանը ելած է անձեռնհաս իշխանութենէ մը և հետեւաբար չեղեալ է. այսպիսի հրաման մը կ'իյնայ Նախնական Ատեանի իրաւասութեան ներքեւ՝ իր մնացորդական իրաւասութեան զօրութեամբ Ասկէ դատ, կանոնը կը տրամադրէ որ պաշտօնանկ անձը պէտք է ըլլայ հանրային պաշտօնեայ մը, ինչ որ ներկայ պարագային չի պատշաճիր:

(*) Ծանօթ. քաղգմանողի. — Մնացորդական իրաւասութիւն կը կոչուի Դատարանի մը համար օրէնքով բացառապէս յիշուած դատելու տեսակներէն դուրս մնացածները:

3. — Պատասխանատուն Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան Տեղապահի իր հանգա-
ման բով հանրային պաշտօնեայ չէ, և Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան կողմէ տրուած
որոշումները վարչական որոշումներ չեն, որովհետեւ այն նախապայմանները որոնք անհրա-
ժեշտ են անձ մը հանրային պաշտօնեայ ընելու՝ չկան այս պարագային:

4. — Սրբոց Յագորեանց Միաբանութիւնը հանրային մարմին մը չէ և իր որոշումները վարչական որոշումներ չեն, այլ ան հանրային օգտի հաստատութիւն մըն է, որովհետեւ չէ հաստատուած պետութեան կողմէ, որպէսզի յատկանշուէր իբրեւ հանրային հաստատութիւն, այլ ստեղծուած է առանձինն անհատներու կողմէ, որոնք սկսած են զայն իբրեւ ընկերութիւն, համաձայն մասնաւոր կանոններու, որոնք կընան սահմանափակ իբրեւ պայմանագրութիւն, որուն ղեմ մեղանշումը կ'իյնայ նախնական Ատեանի իրաւաստութեան ներքեւ:

(Ծանոթ. բարձրագույնի. — Ոչսեղ հանգամանքներ կը տեսնուի պատմութիւնը քէ ինչ պայմաններու ներքեւ երեսուդէմի Հայոց Պատերազմութիւնը իբրեւ Օրինական Մարմին հաստատուեցաւ Օսմանեան պետութեան կողմէ 1863ի Սահմանադրութեամբ):

Կ'եզրապահանքն ր վերոյիշեալ (տուեայներէն) որ հաստատութիւն մը հանրային մարմին ընող ան-
հրաժեշտ նախապայամաններ կան Հայ Ռեզղափառ Պարիարրութեան եւ Սրբոց Յակոբեանց Միաբանու-
թեան մէջ, Կան երեք նախապայամաններ որոնք հաստատութիւն մը հանրային օրինաց մարմինի կը վերա-
ծին: անոնք են:

1. — Որ ան հաստատուած ըլլայ օրէնսդրութեամբ: Կը գտնենք որ թէ և Հայ Ուղղա-
փառ Պատրիարքութիւնը իշխանութիւն կը կիրարկէր իր անդամներուն վրայ, և թէ և Սրբոց
Յակոբեանց վանքը գոյութիւն ունէր 1863էն առաջ, և թէ և ան իր իշխանութիւնը կը կի-
րարկէր հիմնուելով Սուրբաբնիկու վարդապետութեանց և օրէնսդրութեան չվերածուած
կրօնական ուսուցումներու վրայ, այսուհանդերձ Օսմանեան պետութիւնը անհրաժեշտ տեսաւ
սահմանել այս հաստատութեան իրաւասութիւնները և հանդերձել զայն օրինական պատուա-
նանով մը և այսպէս հանց 1863 ի հրովարտակի, և այդու Պատրիարքութիւնը (օրէնքով)
հաստատուեցաւ: Աւելին, Սուլթանը, հրովարտակի 48րդ յօդուածի զօրութեամբ, իշխանու-
թիւն տուաւ Միաբանութեան կանոնները սահմանելու, և այսպէս իր, (Միաբանութեան),
1888 ի կանոնադրութիւնը կազմուեցաւ: Անկէ վերջ, Միաբանութիւնը գործեց համաձայն
տրամադրութեանց օրէնքի մը, որ կանոնաւորեց իրեն ենթակայ կազմակերպութիւնները և
այն եղանակը, որով այս ենթակայ կազմակերպութիւնները և անոնց իրաւասութիւնները
կազմուեցան: Պետութեան օրէնքը կը տրամադրէր որ Միաբանութիւնը կրնայ վճել անձ-
նական իրաւանց խնդիրները, նոյնաձայն իրողութեան որ նման վճիռներ տալը նշարմաւոր
պետութեան գործն է: Այս օրէնքը կանոնաւորեց նաև Միաբանութեան և իր ենթակայ կազ-
մակերպութիւններու յարաբերութիւնը պետութեան հետ, և ո՛չ Պատրիարքը ո՛չ ալ Տեղա-
պաշտ կրնային իրենց պաշտօնները ի գործ դնել մինչև որ պէրաթ մը չելլէր որ հաստատէր
անոնց նշանակումը պետութեան գլուխին կողմէ, կամ վերջինի պարագային՝ ձեռնհաս պաշ-
տօնեային կողմէ: Վերի օրէնքը, ասկէ դատ, կանոններ սահմանեց Պատրիարքի ընտրութեան
մասին և քուէարկողներու հանգամանքներու մասին, Հետևաբար բացայայտ է որ Միաբա-
նութիւնը և Պատրիարքութիւնը այս օրէնքի զօրութեամբ համարուած են անարմատելի մասը
քաղաքային վարչութեան՝ ինքնավար կացութեան, և հետևաբար հանրային մարմիններ են,
և ոչ թէ հանրային օգտի հաստատութիւններ, ինչպէս կ'ըսէր Պատասխանատուի փաստա-
բանը:

2. — Որ ան իրեն նպատակ դնե՞լ, հանրային օգուտը՝ Աւելորդ է յիշել թէ Պատրիարքութիւնը, որ առաջ կուգայ Միաբանութենէն, հաստատուած է ապահովելու համար Հայ Ուղղափառ Համայնքի անգամներուն շահերը և անոնց տալու համար անհրաժեշտ ծառայութիւնը՝ ամուսնութիւններ կատարելու, ամուսնալուծութիւններ տալու, (ժառանգական) յաջորդութեանց մասին որոշումներ տալու, և այլն։ Այս իրաւասութիւնները տրուած են օրէնսդրութեանց մասին որոշումներ տալու, և այլն։ Այս իրաւասութիւնները սկզբնապէս պետութեան զրոյթութեամբ, չնայած այն իրողութեան որ այս գործադրութիւնները տեղի ունեցան պետութեան մէջ են. բայց անոնք փոխանցուած են Պատրիարքութեան, և Պատրիարքութեան կողմէ մատուցուած այս ծառայութիւնները մասն են հանրային ծառայութեանց, որոնք սկզբնապէս կը պատկանին պետութեան, եթէ անոնք փոխանցուած ըլլալին համաձայն Միաբանութեան օրինաց և համաձայն Յորդանանեան Սահմանադրութեան 1(8րդ հատուածին, որ կը լիազօրէ կառավարութիւնը ճանչնալու կրօնական համայնքները և կազմելու ուսածին, որ կը լիազօրէ կառավարութիւնը ճանչնալու կրօնական համայնքները և կազմելու համայնական խորհուրդներ, (Յորդանանեան) Սահմանադրութեան 1(9րդ հատուածին զօրութեամբ ճանչցուելու կրօնական խորհուրդներ, մէջէն ըլլալով Հայ Ուղղափառ համայնքի խորհուրդները, և (ճանչցուելու նաեւ) գործադրութիւնը անոնց որոշումներուն, Գործադրութեան Պաշտօնաւանդ մէջ, ինչպէս յիշուած է այս խորհուրդներու համար զրուած օրէնքներու մէջ։

3. — Որ ան ունենայ պատժական իշխանութիւն իր անդամներուն վրայ, Բացայայտ է այս պարագային՝ որ համաձայն Միաբանութեան կանոնադրութեանց 15րդ հատուածին, Միաբանութիւնը լիազօրուած է որոշումներ տալու արտաքսելու համար իր անդամներէն ունէ մէկը որ հակառակ կ'ընթանայ իր կանոնադրութեանց: Ասկէ կը գտնենք որ օրէնքը կուտայ Միաբանութեան պատժական իշխանութիւն իր անդամներուն վրայ, ինչ որ եղաւ Պատասխանատուի պարագային, որովհետեւ որոշում մը տրուեցաւ անոր արտաքսման համար: Բացայայտ է որ երբ Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութիւնը պաշտօնադրկեց Պատասխանատուն և արտաքսեց զայն, (Միաբանութիւնը) զայդ ըրաւ համաձայն օրէնքի, և գործեց որպէս պատժական մարմին մը և Միաբանութեան կողմէ այս կերպով տրուած որոշումները պատժական որոշումներ են, որոնք կրնան նկատուիլ իբրեւ վարչական որոշումներ:

Հետեւաբար Պատասխանատուի դիմումագրի 3 և 4 կէտերուն կապակցութեամբ կը գտնենք որ Պատասխանատուն Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան Տեղապահի իր հանգամանքով հանրային պաշտօնեայ մըն էր, Միաբանութեան հետ ունեցած իր ընկերակցութեան՝ և այդ ընկերակցութեան պայմաններուն իր յանձնառութեան հետեանքով, այս պայմանները և կանոնադրութիւնները, որոնք հիմնուեցան և կանոնի կարգ անցան պետութեան օրէնքով, ընդունուած են Պատասխանատուի կողմէն: Եւ որովհետեւ Միաբանութիւնը հանրային մարմին մըն է՝ Պատասխանատուն օրէնքի զօրութեամբ կ'ըլլայ հանրային պաշտօնեայ մը և հետեւաբար զայն արտաքսելու որոշումը վարչական որոշում մըն է որ չիյնար նախնական Ատեանի իրաւասութեան ներքեւ, որովհետեւ հանրային մարմիններու կողմէ տրուած որոշումները դատական չեն այլ վարչական և կը պատժանին լիազօրութեան զաւին:

Իսկ զալով այն վերագրումին, թէ պաշտօնանկութեան որոշումը չեղեալ է՝ որովհետեւ տրուած է մարմինի մը կողմէ որ գործեց առանց ձեռնհասութիւն ունենալու, և որովհետեւ ժողովը որուն մէջ պաշտօնանկութեան որոշումը տրուեցաւ չէր գումարուած ըստ կանոնի, և թէ այսպիսի պաշտօնանկութեան որոշում մը տալու ոյժը ունեցող իշխանութիւն մը գոյութիւն չունէր, և հետեւաբար այս խնդիրը կ'իյնայ նախնական Ատեանի իրաւասութեան մէջ, մենք կը գտնենք որ վարչական որոշում մը չեղեալ կ'ըլլայ միայն՝ երբ իշխանութիւն մը կը յափշտակէ ուրիշ իշխանութեան մը իրաւասութիւնը: Բայց երբ օրէնքը չի սահմաներ իրաւասութիւններ և վարչական իշխանութիւնը իր վրան կ'առնէ այսպիսի իրաւասութիւններ կիրարկելու իրաւունքը, նման արարք մը չեղեալ չի նկատուիր օրէնքի մէջ, այլ օրինական բացատրութեամբ կը նկատուի օրէնքի բռնաբարում, որովհետեւ երբ վարչութիւնը գործնական քայլ մը կ'առնէ որ չէ նախատեսուած կամ նոյնիսկ արգելուած է օրէնքով, նման պարագաներու մէջ եղած թերացումը կը նկատուի օրէնքի բռնաբարում և նման պարագաներուն օրէնքը կը նախատեսէ դարման մը այսպիսի օրինական բռնաբարումներուն համար:

Եթէ ենթադրենք, այսուհանդերձ, որ Ս. Յակոբեանց Միաբանութիւնը չունէր իշխանութիւնը Պատասխանատուն պաշտօնանկ ընելու, և թէ պաշտօնանկութեան համար կանչուած ժողովը չէր գումարուած ըստ օրինի, այն ատեն իր որոշումը պիտի ըլլար օրէնքի հակառակ և դարձեալ նախնական Ատեանը իրաւասութիւն պիտի չունենար չեղեալ համարելու որոշումը կամ մինչև իսկ նկատի առնելու դայն:

Գալով խնդրագրին, որով ապօրէն կը նկատուի Տեղապահի ընտրութիւնը, բացայայտ է թէ անիկա խնդրագիր մըն է՝ որ ընտրութեանց կը վերաբերի, և այսպիսի խնդիրներու վերաբերեալ խնդրագրերը Արդարութեան Բարձրագոյն Ատեանի իրաւասութեան սահմանէն դուրս կ'իյնան, որովհետեւ Քաղաքային Դատարաններու Օրինաց 10 յօդուածի 3 պարբերութեան 3 հասուածը կը սահմանափակէ Արդարութեան Բարձրագոյն Ատեանի իրաւասութիւնը ընդունելու միայն այնպիսի խնդրագրերը՝ որոնք կը վերաբերին Քաղաքապետական, Տեղական և վարչական խորհուրդներու ընտրութեանց, և Պատրիարքական ընտրութիւնները չեն իյնար վերեւ յիշուած խորհուրդներու համար եղած ընտրութեանց սահմանին մէջ:

Կը մնայ մեզի նկատի առնել թէ նախնական Ատեանը կրնա՞ր որոշել այս խնդիրը մնացորդական իրաւասութեան հիմքերու վրայ: Մեր գաղափարով մնացորդական իրաւասութիւնը կարելի է ունենալ միայն երբ բացորոշ նախատեսուած իրաւասութիւն կայ առ այդ, և մնացորդական իրաւասութիւն չի կրնար ըլլալ ուր որ չկայ բացորոշ նախատեսութիւն այն նպատակով: Իսկ նախնական Ատեանի իրաւասութիւնը թիւրեղի պէս յստակ է, որովհետեւ նախատեսուած է 1952ի Քաղաքային Դատարաններու Օրինաց Թիւ (1) հատուածով: Անիկա կրնայ տեսնել այն բոլոր քաղաքային դատերը և անշարժ կալուածներու վերաբերեալ դատերը, որոնք չեն իյնար նախադատ Ատեաններու իրաւասութեան ներքեւ: Եւ մենք կը գտնենք որ երբ օրէնքին մէջ կը բացակայի նախատեսութիւն մը՝ որ տայ Արդարութեան Բարձրագոյն Ատեանին իրաւասութիւն՝ վճռելու խնդրագրերը, որոնք կը վերաբերին Պատրիարքական ընտրութեանց, այդ անհրաժեշտաբար չի նշանակեր որ նախնական Ատեանը ինքնաբերաբար իրաւասութիւն պիտի վայելէ այն հիման վրայ թէ ինք իբրեւ նախնական Ատեան մնացորդական իրաւասութիւն ունի:

Պաղեստինի մէջ գոյութիւն ունեցող Արդարութեան Բարձրագոյն Ատեանի մնացորդական իրաւասութիւնը ի դօրու էր՝ Պաղեստինի «Հրահանգ ի Խորհրդեան» (չլուխի) 11րդ հատուածի դօրութեամբ, և եթէ այդ նախատեսութիւնը չըլլար՝ Հոգատարութեան միջոցին մնացորդական իրաւասութեամբ ոչ մէկ Դատարան պիտի գտնուէր, բայց այսօր այսպիսի նախատեսութիւն գոյութիւն չունի։ Նախնական Ատեանը հետեւաբար սխալեցաւ լեցնելով պարագայութիւն մը, առանց բացորոշ նախատեսելու որ քաղաքային դատարանները իրաւասութիւն կը կիրարկեն միայն գոյութիւն ունեցող օրէնքներու դօրութեամբ և ղեկաւ կ'արձակեն թողաւորութեան մէջ ի դօրու եղող օրէնքներու համաձայն։ Երբ բացորոշ նախատեսութիւն մը կը բացակայի Նախնական Ատեանի իրաւասութեան մասին, Նախնական Ատեանը չի կրնար մնացորդական իրաւասութիւն պահանջել, և հետեւաբար չի կրնար դատ ընդունիլ այնպիսի խնդրոյ մասին՝ որ չիլնար իր իրաւասութեան մէջ բացորոշ նախատեսութեամբ, և չիլնար նաև որևէ ուրիշ դատարանի մը իրաւասութեան մէջ։

Հասած ըլլալով այս եզրակացութեան՝ մենք անհրաժեշտ չենք նկատել ղեկաւ ղեկաւ գրեւորութեան ղիմումին միւս կէտերը։

Նկատի ունենալով վերոյիշեալները, մենք կը վճռենք որ այս դատը չիլնար Նախնական Ատեանի իրաւասութեան ներքեւ, և թէ յիշեալ Ատեանը իր իրաւասութեան սահմանէն դուրս ելած է ունկնդրելով դատը, և հետեւաբար մենք արդարացի կը գտնենք վերաքննութեան ղիմումը, չեղեալ կը նկատենք վարի Ատեանին դատաւճիռը, և կը հերքենք պատասխանատուն թացած դատը (կը վճռենք նաև որ Պատասխանատուն) վճարէ այս (դատարանի) և վարի (դատարանի) ծախքերը և 75 Զորդ. Տիւնար՝ որպէս փաստարաններու վարձը։

Տրուեցաւ լսուուն Նորին Վեհափառօրին Հիւսէյն Թազաւօրին բաց դատարանի մէջ 23 Հոկտեմբերի 1957։

Նախագահ
Հիզմար Թաւի

Դատաւոր
Ֆուադ Ապտուլ Հասի

Դատաւոր
Ֆայիզ Հալազուն

ԽՆԴԱԿՑԱԿԱՆ ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

Վերաբնակ Սեւեանի առջեւ շահուած դատի առիւ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը բացի անձնապէս ու նամակաւ կառարարուած բազում շեղախառութիւններէ ստացաւ նաև հետեւեալ հեռագիրները։

Բերկրալից արտով շնորհաւորութիւններ և մաղթանքներ Զեք պաշտօնին շուտ փոխը Արքայապետ Կան Բարեհաճ վաւերացման։ Կը յուսամ հեռագրեցիք նաև Կիւլպէնկեան Հիմնադրութեան։

23 Հոկտ. 1957, Կ. Պոլիս

Գաւրեղին Պատրիարք

Շատ ուրախացանք լսելով Նախնական Ատեանի տուած վճիռն ջնջումը, հաստատելով Զեք ընտրութեան օրինաւորութիւնը։ Սրտագին շնորհաւորութիւններ և մաղթանքներ Զեք Ամենապատուութեան և Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան խաղաղ բարգաւաճման։

24 Հոկտ. 1957, Գահիրէ

Մամբրէ Արեւիկա.

Ուրախութեամբ տեղեկացանք Յորդանանի Վերաքննութեան Ատեանի արձակած վճիռը յօգուտ Սուրբ Աթոռից և կը խնդակցինք և կը մաղթենք Զեքը Ամենապատուութեան արեւատութիւն և բազմարդիւն գործունէութիւն։

30 Հոկտ. 1957, Նիւ Եօր

Վարդան Քենյ. Մկրեան
Առաջն. Փոխանորդ Ամերիկայի

Ուրախ ենք որ Յորդանանի Բարեխնամ Կառավարութիւնը արդարութիւնը պաշտպանեց Սյա աթիւ յանուն-կեցրտեական վարչութեան և թեմիս համայն հայութեան սրտագին և կը շնորհաւորենք Զեքը Սրբազնութիւնը և համօրէն Միաբանութիւնը և կը մաղթենք արեւատութիւն և բարեաւասիկ տարիներ։

24 Հոկտ. 1957, Ֆրէզնո

Կարապետ Աւագ Քենյ. Գալճալեան
Տեղապահ Գալճալեանի Թեմի

Շնորհաւորութիւններ երեսօտակէմի վերաքննիչ Ատեանի տուած վճիռին, յայտարարելով Պատ. բարքարանի ընտրութեանց օրինաւորութիւնը: Կ'ազօթենք վեհափառ Թաղաւորի շուտափոյթ վաւերացման պահելու շահուած արդարութիւնը: Յարգանք:

24 Հոկտ. 1957, Պաղտաս

Զգօն Ծ. Վրդ.

Պատրիարքարանին ի նպատակ Դատական վճիռին տրուած լուրը ստացանք մեծ ներառութեամբ: Որտապէն շնորհաւորութիւններ Ձերդ Ամենապատուութեան և Միաբանութեան Կ'ազօթենք առ Բարձրեալն պարգեւելու Ձեզ արող շնորհին, արեւշատութիւն ի կատար ածելու Ձեր բարձր պաշտօնի պատասխանատուութիւնը որուն արժանի էք: Եթէ Աստուած ի մեր կոյս է ո՞վ իցէ մեզ հա. կառակ: Թող Աստուած անասան և բարգաւան պահէ Հայաստանեայց եկեղեցին և Պատրիարքա. րանը:

23 Հոկտ. 1957, Լոս Անճելոս

Տիրայր Վարդապետ

Խորին շնորհակալութիւններ Ձեր երէկուայ քաջած հեռագրին համար և սրտագին շնորհա. րութիւններ արդարութեան յաղթանակին համար:

23 Հոկտ. 1957, Միլանո

Հիսօխեան

Որտապէն շնորհաւորութիւններ:

22 Հոկտ. 1957, Պէլրուս

Տիկ. Սիրան Սեզա

Որտապէն շնորհաւորութիւններ:

23 Հոկտ. 1957, Լոնտոն

Հօրեմ Գիւրգենեան

Կը շնորհաւորենք արդարութեան յաղթանակը և Կ'ազօթենք Ձերդ Ամենապատուութեան ա. րեւշատութեան:

23 Հոկտ. 1957, Երիբոլ

Յովակիմ Մնացականեան

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒԷՆ

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ Ս. ԷԶՄԻԱՍՆԻ ԴԻԻԱՆԱՏԱՆ ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Ս. Ս. Վազգէն Առաջինը, սոյն բուականի Հոկտեմբերի 22ին, հետեւեալ ուղերձը յղեց Անքիլիաս, հեռագրաւ եւ յատուկ գրութեամբ:

Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան Արքուակալ

Ամենապատ. Ս. Զարեմ Նպիսկոպոսին

Պէլրուս

Մենք, Վազգէն Առաջին, Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց, տեղեկացած ըլլալով Հոկտեմբ. բերի սկզբի մամուլի հալոյրդումներէն Ձեր որոշումի մասին ամերիկահայ էջմիածնական քեմի շարք մը եկեղեցիներ Կիլիկեան Արքունի իշխանութեան ներքեւ առնելու, Մեր վր. դովումը եւ վիճը կը յայտնենք այս աննախընթաց օճճութեան եւ պատմականօրէն ըս. տեղումը կանոններու եւ իրաւասութեանց սահմաններու խախտման համար:

Յանուն Հայաստանեայց եկեղեցւոյ Մայր Աթոռ Ս. էջմիածնի եւ հայ հաւատացեալ ժողովուրդի այսու վնասակար կը հրաւիրենք Ձեզ յետ կոչել Ձեր այդ որոշումը ի սեր Աստուծոյ եւ ազգի:

Հետևողական Մեր խաղաղասիրական եւ միասնութեան ոգիին եւ վերջ տալու համար ներքին անիմաստ հերձուներուն եւ ազգակործան պառակտումներուն, միաժամանակ վերսին կ'առաջարկենք Ձեզ անյապաղ կերպով բանակցութիւններ սկսիլ որեւէ յարմար տեղ, վերականգնելու համար հոգեւոր միութիւնը եւ խաղաղութիւնը՝ մեր նախնեաց լոյս հաւատով եւ վարեալ հերոսական մահառումներով ստեղծուած ու պահպանուած մեր Ս. եկեղեցւոյ:

Կը սիրենք յուսալ որ Ձեր դրական պատասխանը պիտի ստանանք յառաջիկայ տասնեւինգ օրերու ընթացքին: Եղբայրական սիրոյ ողջունել:

ՎԱԶԳԻՆ Ա.

Կարողիկոս Ամենայն Հայոց

Ի պատասխան սոյն Հայրապետական ուղերձին Նոյեմբեր 4ի առաւօտեան Մայր Աթոռում ստացուեց հետեւեալ հեռագիրը՝

Պէյրուքից

2 Նոյեմբերի 1957 թ.

Ամենայն Հայոց Կարողիկոս Վազգէն Ա.

Էջմիածին

Կիլիկեան Կարողիկոսութեան ուղղուած Ձեր Մրբութեան 22 Հոկտեմբերի հեռագիրը ստացուած է: Կը յայտնենք քե Կիլիկիոյ Կարողիկոսութեան Եպիսկոպոսական դասուն մէջ Ջաւեն կամ Ջարեն անունով Եպիսկոպոս գոյութիւն չունի: Կիլիկիոյ Աթոռը եղած է եւ կը մնայ նախանձախնդիր Հայ Եկեղեցւոյ եւ հայ ժողովուրդի միութեան եւ համերաւելութեան: Խոնարհ աղօրակից՝

Կարողիկոսութեան Դրան Եպիսկոպոս
ԱՐՏԱԿ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Վեհափառ Հայրապետը յատուկ կոնգակով, ուղղուած համայն հայ ժողովրդեան, պիտի նշդէ Մայր Աթոռի դիրքը Անթիլիասի եւ նրա հակականոնական եւ եկեղեցախնդր ընթացքի հանդեպ:

ԴԻԻԱՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՒԻ

5 Նոյեմբերի 1957 թ.

Ս. Էջմիածին

ՊԱՇՏՕՆԱԿԱՆ ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Սոյն Հոկտեմբերի 12-15ը Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում տեղի ունեցաւ Նորին Սուրբ Օծուքին Տ. Տ. Վազգէն Ա. Մրբազնագոյն Կարողիկոսի Դանակալութեան երկրորդ տարեկան հանգիստութիւնը:

Վեհափառ Հայրապետի հրաւերով, հանգիստութեան առթիւ ժամանել էին Մայր Աթոռ Համայն Վրաստանի Պատրիարք-Կարողիկոս Նորին Մրբութիւն Տ. Տ. Մելքիսեդէկ Գ. Բ., Մոսկուայի եւ Համայն Ռուսիոյ Մրբազնագոյն Պատրիարք Նորին Մրբութիւն Ալեքսի լիազօր ներկայացուցիչ Նորին Մրբազնութիւն Սերգի Եպիսկոպոսը, ինչպէս եւ Հիւսիսային Ամերիկայի Արեւելեան Թեմի Առաջնորդ Գերաւան Տ. Մամբրէ Արքեպ. Գալիպոլեանը, Հարաւային Ամերիկայի Հայրապետական Պատուիրակ Գերաւան Տ. Սիւրն Արքեպ. Մա.

նուկեանք, Երուսաղեմի Ս. Յակոբեանց վանքի Միաբաններ Գերաւնոն Տ. Հայկազուն Եպս. Աբրահամեանք եւ Հոգեւորն Տ. Ասողիկ Ծ. Վրդ. Ղազարեանք եւ ուրիշներ:

Կիրակի Հոկտեմբերի 13ին Մայր Տաճարում տեղի ունեցաւ հանդիսաւոր Ս. Պատարագ: Պատարագեց եւ քարոզեց Հիւսիսային Ամերիկայի Արեւելեան Թեմի Բարեխմամ Առաջնորդ Գերաւնոն Տ. Մամբրե Արքեպս. Գալիթայեանք: Յաւատք Ս. Պատարագի Վեհաւանի Մաղկեայ դանիինում կայացաւ պաշտօնական ընդունելութիւն: Վեհափառ Հայրապետի Գահակալութեան երկրորդ տարեդարձի առթիւ ողջոյնի խօսք ասացին Նորին Սրբութիւն Մելքիսեդեկ Գ. Կաթողիկոսը, Նորին Սրբազնութիւն Սերգի Եպիսկոպոսը, Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների Սովետին կից Հայ Եկեղեցու գործերի խորհրդի Նախագահ Պրն. Ս. Գաւառեանք, Գերաւնոն Տ. Սիոն Արքեպս. Մանուկեանք, Գերաւնոն Տ. Մամբրե Արքեպս. Գալիթայեանք, Գերաւնոն Տ. Հայկազուն Եպս. Աբրահամեանք, Հոգեւորն Տ. Ասողիկ Ծ. Վրդ. Ղազարեանք եւ Գերագոյն Հոգեւոր Խորհրդի անդամ Դոկտ. Պրն. Գալիթայեանք:

Վերջում խօսք առաւ Նորին Վեհափառութիւնը ողջունելով եւ օրհնելով բոլորին: Ընդունելութիւնից յետոյ ձեմարանի մեծ Գահինում կայացաւ ճաշկերոյք:

Մայր Աթոռում գտնուած ժամանակ հիւրերը դիտեցին Ս. Հռիփսիմէի եւ Ս. Գայանէի վանքերը, Զուարթնոցը, ինչպէս եւ Երեւանի տեսարժան վայրերը:

Երկուշաբթի Հոկտեմբերի 14ին, Համայն Վրաստանի Պատրիարք-Կաթողիկոս Մելքիսեդեկ Գ., ընկերակցութեամբ միւս բարձրաստիճան հոգեւորականի, այցելեց Ս. Մեսրոպի շիրիմը Օշականում եւ մասուցեց հոգեհանգիստ:

Համայն Վրաստանի Պատրիարք-Կաթողիկոս Մելքիսեդեկ Գ. ին դիմաւորելիս, ինչպէս եւ ճանապարհելիս, Երեւանի երկաթուղային կայարանն էր ժամանել Նորին Սրբութիւն Վաչէն Ա. Կաթողիկոսը, ընկերակցութեամբ Գերագոյն Հոգեւոր Խորհրդի անդամների եւ Մայր Աթոռի Միաբանութեան:

ԳԻՒԱՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՒԻ

Ամենապաշիւ

Տ. Տիրան Արքեպիսկոպոս Ներսիսեանին,
Պատրիարք Հայոց Սրբոյ Երուսաղեմի,

Երուսաղեմ.

Ստորեւ յայտնում ենք Ձեզ, ի գիտութիւն, Մայր Աթոռի Գիւմնաստան պաշտօնական հաղորդագրութիւնը:

Սեպտեմբերի 20ից 28 Նորին Սրբութիւն Վազգեն Ա. Կաթողիկոսը հովուապետական այցելութիւն տուեց Ադրբեջանի հայոց քեմին:

Վեհափառ Հայրապետը եղաւ Բաքում, ուր բազմահազար ժողովրդի ներկայութեամբ պատարագեց եւ քարոզեց: Նա այցելեց Կիրովաբադը, Ինճումար Լեռնային Ղարաբաղի կենտրոն Ստեփանակերտը, Շուշի, Ամարասի եւ Գանձասարի վանքերը:

Ամենուրեք Նորին Սրբութիւնը արժանացաւ հայ հաւատեացեալ ժողովրդի, ինչպէս եւ Ադրբեջանի պետական իշխանութիւնների ամենաջերմ ընդունելութեան: Ի պաշիւ Վեհափառի տեղի ունեցան ընդունելութիւններ Անդրկովկասի մուսուլմանների Շէյխ-ուլ-Իսլամի մօտ, Կիրովաբադի Քաղաքային Սովետում եւ Լեռնային Ղարաբաղի Մարզային Գործադիր Կոմիտեում:

Վեհափառը ընդունուեց Ադրբեջանի Հանրապետութեան Նախագահ Պարոն Միրզա Իբրահիմովի եւ Կրօնից Գործերի Լիազօր Պարոն Մահմեդովի կողմից որոնց հետ զրոյց ունեցաւ Ադրբեջանի հայ եկեղեցիների եւ սրբավայրերի հետ կապուած հարցերի շուրջը:

ԳԻՒԱՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՒԻ

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ**Հ Ն Ո Ս Գ Ի Բ Ն Ե Ր**

Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետ Ս. Վ. ազգէն Ա. Սրբազնագոյն Կաթողիկոսի Գահակալութեան երկրորդ տարեդարձին առիթով:

Երուսաղէմ, 1 Հոկտեմբեր 1957

Նորին Ս. Օծուքին Ս. Ս. Վ. ազգէն Ա.

Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց

Էջմիածին

Մեր խոնարհ յարգալից շնորհաւորութիւնները Ձերդ Վեհափառութեան Գահակալութեան տարեդարձին առիթ, Մեր, Միաբանութեանս եւ հօտին կողմէ: Կ'աղօրենք Ձեր առողջութեան, Ձեր Ս. գործին իրականացման եւ Մայր Աթոռոյ հաստատման: Հաւատարմութեամբ եւ խոնարհութեամբ:

ՏԻՐԱՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ

Ս. Էջմիածին, 25 Հոկտեմբեր 1957

Ամեն. Տ Տիրան Պատրիարք Ներսիսեան

Երուսաղէմ

Ընդունեցե՛ք մեր շնորհակալութիւնը մեր Գահակալութեան տարեդարձին առիթ Ձեր շնորհաւորութիւններէ համար, ինչպէս եւ սրտազին բարեմաղորութիւնները Ձեր ֆառառողջութեան եւ արեւատեան:

ՎԱԶԳԷՆ Ա.

Խրիմեան Հայրիկի մահուան յիշատակին առիթ

Ամենայն Հայոց Երջանկայիշատակ Կաթողիկոս Խրիմեան Հայրիկի մահուան Յիշատակին առիթ կարգադրում ենք հանդիսաւոր հոգեհանգիստ կատարել եւ խօսել հայրենասէր մեծ հայրապետի կեանքի ու գործի մասին Կիրակի Նոյեմբերի 17ին:

ՎԱԶԳԷՆ ԱՌԱՋԻՆ

Ծանօթ. — Համաձայն Վեհափառ Հայրապետի հրահանգին, իր օրին եղաւ հանդիսաւոր Պատարագ եւ հոգեհանգիստ: Խօսեցաւ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայր: Խրիմեան Հայրիկի մասին աւելի հանգամանօրէն պիտի անդրադառնանք Ամսադրիս յառաջիկայ թիւով:

ԽՄԲ.

Ասորոց Պատրիարքի բնաւորական առիթ

Երուսաղէմ, 27 Հոկտեմբեր 1957

Նորին Ամենապատուութիւն

Մար Իզնախոս Եպիսկոպ Գ.

Ս. Մարիամ Եկեղեցի

Հօմս

Ձեր Անցիւնի Պատրիարքական Աթոռին բարձրացման բարեբաւակ առիթով, կ'ուզեցե՛ք Ձեզ մեր յարգալից շնորհաւորութիւնները: Կը հայցենք Բարձրելոյն օրհնութիւնը Ձեր Ս. եկեղեցւոյն եւ սիրելի Հօտին վրայ:

ՏԻՐԱՆ ԱՐԲԵՊՍ.

Պատրիարք Հայոց Երուսաղէմի

Հօմս, 31 Հոկտեմբեր 1957

Ամեն. Տ. Տիրան Արքեպս.

Պատրիարք Հայոց Երուսաղէմի

Շնորհակալութիւններ Ձեր սիրոյն եւ յարգանաց համար:

ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԻԳՆԱՏԻՈՍ ԵԱԳՈՒՊ

Կիւլպէնկեան տոնին համար մատուցուած հոգեհանգստեան պաշտամանց առիթ

Երուսաղէմ, 26 Հոկտեմբեր 1957

Մեծարգոյ Վարիչ Անդամ

Կիւլպէնկեան Հիմնարկութեան

Լիզպոն

Կիւլպէնկեան յիշատակի օրուայ առիթով այսօր Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ հանգուցեալ Գալուս եւ Նուարդ Կիւլպէնկեաններու եւ իրենց ծնողաց հոգւոյն ի հանգիստ, Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին՝ ինչպէս նաեւ Երուսաղէմի եւ Բերդեհեմի Սրբաեղեաց մէջ: Թող Բարձրեալն Ասուած պարգեւէ Ձեզ երկար առողջ տարիներ եւ ասուածահանոյ արդիւնաբեր գործ: Յարգանքներով եւ օրհնութեամբ:

ՏԻՐԱՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ

Լիզյան, 29 Հոկտեմբեր 1957

Ամեն. Տ. Տիրան Ս. Արեւա. Ներսիսյան

Պատրիարք Հայոց Երուսաղեմի

Պատեօնակիցներս եւ ես մեծապէս կը գնահատենք Ձեր ազնիւ եւ փրօսօնեական մտածումը՝ մատուցանելով հոգեհանգստեան պատեօն մեր Հիմնարկին եւ իր ընտանիքի հանգուցեալ անդամներուն համար: Յարգանքներով:

ԱԶԼՎԷՏՕ ՓԷՏԻԿԱՆ

Երուսաղեմ, 26 Հոկտեմբեր 1957

Տիար Նուպար Կիւլպենկեան

Լոնտոն

Կիւլպենկեան յիշատակի օրուայ առիւթով այսօր Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ Ձեր հանգուցեալ մեծ հօր եւ մօր եւ ծնողաց հոգիներուն համար Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին՝ ինչպէս նաեւ Երուսաղեմի եւ Բերլինի Սրբաշէղեաց մէջ: Թող Բարձրեալն Աստուած պարգեւէ Ձեզ արեւատուրիւն եւ առողջ միտք եւ մարմին, շնորհելով Ձեզ արդիւնաբեր կեանք: Անկեղծօրէն:

ՏԻՐԱՆ ՊԱՏՐԻԱՐԿ

Լոնտոն, 31 Հոկտեմբեր 1957

Ամենապատիւ Տ. Տիրան Արեւա.

Պատրիարք Հայոց Երուսաղեմի

Երախտագիտութեամբ ընդունեցինք Ձեր հեռագիրը որով ինձի կը տեղեկացնէիք թէ Ձեր բարեհաճ կարգադրութեամբ կատարուած է Ս. Պատարագ եւ հոգեհանգստեան պատեօն ծնողացս եւ մեծ ծնողացս հոգիներուն ի հանդիս: Շատ երախտագորս եմ Ձեր օրհնութեանց: Ընդունեցէք Ձեր եկեղեցւոյ զաւկին որդիական ջերմ զգացումները:

ԿԻԻԼՊԷՆԿԵԱՆ

Վեհափառ Թագաւորի Ծննդեան Տաճարին առթիւ

Երուսաղեմ, 14 Նոյեմբեր 1957

Նորին Վեհ. Հիւսէյն Թագաւոր

Արեւայական Ծննդեան Երջանիկ տաճարին առթիւ, մեծ յարգանքով եւ հաւատարմութեամբ կը յայտնենք մեր ամենեւնի անկեղծ շնորհաւորութիւնները եւ հաւատարմութիւնը մեր կողմէ եւ յանուն Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան եւ Յորդանանու հայ համայնքին, եւ կ'աղօթենք որ Ամենակալն Աստուած շնորհէ Ձերդ Վեհափառութեան երկար, բարգաւաճ, փառաւոր եւ յաղթական իշխանութիւն:

ՏԻՐԱՆ ԱՐԲԵՊՍ. ՆԵՐՍՈՅԵԱՆ

Տեղապահ եւ Ընտրեալ Պատրիարք Հայոց Երուսաղեմի

Ի պատասխան ստացուեցաւ հետեւեալ հեռագիրը Նորին Վեհափառութեան:

Արեւայական Պալատ, Ամման, 18 Նոյեմբեր 1957

Նորին Ամենապատուութիւն

Տիրան Արեւա. Ներսիսյան

Երուսաղեմ

Կը փափաքիմ յայտնել շնորհակալութիւնս Ձեր բարի զգացմանց եւ անկեղծ շնորհաւորութեանց համար մեր Ծննդեան տաճարին առթիւ:

ԷԼ ՀԻՍԷՆ

Աւետիք Իսահակեանի մահուան առթիւ

Ս. Էջմիածին, 28 Հոկտեմբեր 1957

Ամեն. Տ. Տիրան Պատրիարք Ներսիսյան

Երուսաղեմ

Կիրակի Հոկտեմբեր 27ին, Մայր Տաճարում մատուցուեց Ս. Պատարագ եւ հոգեհանգստեան արարողութիւն, նախապահութեամբ Վեհափառ Հայրապետի, ի յիշատակ մեծանուն բանասէղծ եւ Ս. Էջմիածնի Դերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդի պատուական անդամ Աւետիք Իսահակեանի: Պատարագեց Դերաշնորհ Մամբէ Արեւա. Գալփայեանը, բարոյեց Վեհափառ Հայրապետ: Ներկայ էին Մայր Աթոռի Միաբանութիւնը, հանգուցեալի հարազատներ, գրականութեան ու արուեստի աշխատողներ եւ մեծ քաղաքացիական ժողովուրդ: Հոգեհանգստեան արարողութիւնից յետոյ Վեհափառի սեղանատունը տուեց հոգեհաւ:

ԴԻԻԱՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՅ

Փ Ա Ռ Է Ն Ե Պ Ս. Մ Ե Լ Ք Ո Ն Ե Ա Ն

Տարւոյս Հոկտ. ամսի 21ին, խաղաղ պայմաններու ներքեւ, իր հոգին աւանդեց Կիլիկեան Միաբանութեան երիցագոյն անդամը Փառէն Եպս. Մելքոնեան, Երուսաղէմի մէջ: Համաձայն իր կտակին փափաքած էր որ թաղուի Երուսաղէմ. եւ հետեւաբար զինք խնամողներ զգալով որ իր երկարամնայ եւ արկածալից կեանքին պատրոյզը կ'առկայժի արդէն, զինք Երուսաղէմ փոխադրելու քարեմիտ փութկոտութիւնն ունեցած էին: Հասաւ անկկա Հոկտ. 20ի երեկոյեան, պատգարակով. մեծ հոգածութեամբ զետեղուեցաւ Ս. Աթոռոյս Միաբաններու յատուկ սենեակներէն մէկը. ուշքը թէեւ վրան էր բայց հոգեվարքի հերքը զգալի էր: Առանձինն հիւանդապահուհի նշանակուեցաւ որ հսկեց իրեն հետ ամբողջ գիշերը անպակաս ընելով պահանջուած ամէն խնամք: Պատր. Փոխանորդ Տ. Սուրէն Սրբազան եւ Լուսարարապետ Տ. Ենորհք Եպս. Նոյն երեկոյին Հաղորդեցին զինքը ըստ օրինի: Վատահ ենք որ վերջին այս Թոշակն ալ, Երուսաղէմ ապահով հասած ըլլալու հիտակցութեան հետ, հոգեկան մեծ մխիթարութիւն պատճառեց Աստուծոյ տառապեալ այս բարձրաստիճան պաշտօնեային: Խաղաղ գիշեր մը անցնելէ վերջ՝ առաւօտեան ժամը 10ին մարեցաւ իր երկրաւոր կեանքը, նման կանթեղի մը որ կը շիջի ծիթախիւղին սպառնելովը:

Նոյն օրը, յետ երեկոյեան ժամերգութեան, մարմինը կանոնական լուացումէ եւ հանդերձուելէ վերջ, տարուեցաւ իր սենեակէն եկեղեցի: Ս. Աթոռիս ամբողջ Միաբանութիւնը եւ Ժառնգ. վարժարանի աշակերտութիւնը՝ հանդիսապետութեամբ Պատր. Փոխանորդ Դեր. Տ. Սուրէն Եպս. թափօր կազմած, պատշաճ շարականներու երգեցողութեամբ, եւ աւետարաններու ընթերցմամբ, առաջնորդեց մարմինը Մայր Տաճար, ուր մնաց ամբողջ գիշերը: Յաջորդ առաւօտ կատարուեցաւ մարմինին օծումը Ս. Պատարագի ընթացքին ձեռամբ Սմնն. Սրբազան Պատրիարք Հօր որ խօսեցաւ դամբանականը, վեր հանելով հանգուցեալի կեանքին եւ ծառայութեան պատկերը: Յաւարտ Ս. Պատարագի կատարուեցաւ թաղման կարգը եւ յուղարկաւորութիւնը նախազահութեամբ Սմնն. Ս. Պատրիարք Հօր եւ ի ներկայութեան ամբողջ Միաբանութեան եւ աշակերտութեան: Մարմինը ամփոփուեցաւ Մատենադարանի կից, եպիսկոպոսաց յատուկ գերեզմանատան մէջ, Պարգեւ Եպս. կողքին: Փառէն Եպս. յուզումնալից կեանքի ամբողջ տեւողութեան, հաւանաբար միակ ըրծանքն էր որ լիովին գործադրուեցաւ համաձայն իր փափաքին:

Փառէն Եպս. ծնած է 1873ին, Էհնէշ, աւազանի անուամբ՝ Ներսէս: Հայրը, Մելքոն, Սասունցի՝ եւ արհեստով ոսկերիչ. իսկ մայրը, Խաչ-Խաթուն, եկեղեցասէր կին մը: — 1875ին ընտանեօք կը փոխադրուին Էհնէշէն Այնթապ: — Նախնական կրթութիւնը ստացած է Այնթապի Ազգ. Ներսէսեան վարժարանի եւ Վարդանեան կրթթարանին մէջ: — 1890ին Արմաշի Դպրեվանքը ղրկուած է Կրօնասիրաց Լիկերութեան կողմէ: Սարկաւազ ձեռնադրուած է 1893ին Դպրեվանքի վերատեսուչ Մաղաքիա Սրբեպիսկոպոս Օրմանեանէ, Չարխափան Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ մէջ, իսկ կուսակրօն քահանայ՝ 1896ին, օծակից ունենալով՝ ի միջի այլոց, Թորգոմ Պատր. Դուշակեանը:

1898ին վարդապետական գաւազանի իշխանութիւն ստացած է, իսկ 1908ին՝ Ծայրագոյն վարդապետութեան աստիճան՝ Օրմանեան Պատրիարքէն ի Կ. Պոլիս:

Վարած է առաջնորդական, ուսումնական եւ այլ պաշտօններ:

Եղած է Սղերդի Առաջնորդ, 1899 - 1905:

Մարաշի Առաջնորդական Տեղապահ 1905 - 7, ապա՝ հրաժարած:

1908ին՝ Արմաշի Դպրեվանքին ելեւմտից տեսչութիւնը ստանձնած:

Ատանայի եղեռնին հետեւանքով եկեղեցականի պէտքը զգալի դարձած ըլլալով՝ Պոլսոյ Պատրիարք եղիշէ Արքեպս. Դուրեանի կարգադրութեամբ եօթը քահանանքով ղրկուած է Կիլիկիա: Երջանկայիշատակ Սահակ Կաթողիկոսի կողմէ նշանակուած է Առաջնորդ Հանոյ: Ապա կանչուած է որբախնամի գործին եւ կարեւոր դեր ունեցած է Կիլիկեան Ազգային որբանոցներու կազմակերպութեան գործին մէջ, փոխարինելով Գնէլ Ծ. վարդապետ Դալէմբէրեանը: Փառէն վարդապետ նուիրումով կը ծառայէ Հայ Որբախնամին, նախ իբրեւ Տէօրթ-Եոլի Ազգ. Որբանոցին Տեսուչ 1909-1911, յետոյ՝ Տէօրթ-Եոլի եւ Հասանպէյլի Որբանոցներուն միացումով՝ Հասանպէյլի մէջ՝ 1911-13:

1913ին անցած է Այնթապ ստանձնելու համար Կիլիկեան ձեմարանի գիշերօթիկ բաժնի տեսչութիւնը եւ մատակարարութիւնը: — Պաղտատի Դաւառական Ժողովին կողմէ Առաջնորդ ընտրուելով՝ 1915ին անցած է Պաղտատ: Համաշխարհային առաջին պատերազմի այդ դժուարին եւ տառապագին պայմաններուն մէջ, 1915-1917ի շրջանին, կը վարէ Պաղտատի Առաջնորդութիւնը: 1917ին կը հրաժարի Պաղտատի Առաջնորդութենէն «ազատագրուած Հայաստան» երթալու համար: — Թաթար-Պոլշեփիկ բախումներու պատճառաւ, չի կրնար Հայաստան անցնիլ, այլ՝ քահանայագործութեամբ ու զաղտնի ուսուցչութեամբ կ'ապրի Ռուսիոյ մէջ, մինչեւ որ 1919ին կը հրաժարի Հայաստան մտնելու մտադրութենէն եւ կ'անցնի Պոլիս: — 1920-21 կը կարգուի քարոզիչ Նարյը Դափուի եւ ապա Դում Դափուի եկեղեցիներուն:

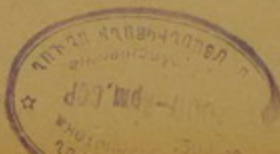
1921ին, Տէօրթ-Եոլի առաջնորդական փոխանորդ կը կարգուի, եւ Քէլէկեան եւ Սիսուան որբանոցի որբերուն հետ կ'երթայ Ալեքսանտրէթ:

1923-24 վարած է Հալէպի կաթողիկոսական փոխանորդութիւնը՝ տազնապալի պայմաններու տակ: — Հակառակ իր վրայ բանեցուած կուսակցական ճնշումներու, կը մնայ պատնէշին վրայ, մինչեւ որ Տոհմունի եփրեմ Ծ. վարդապետ առաջնորդական տեղապահ կ'ընտրուի, որուն կը փոխանցէ գործերը եւ ինք այնուհետեւ կը զբաղի հովուութեամբ, ի Թրիփոլի՝ 1924-25, ձիւնի՝ 1926, Կիպրոսի Մելգոնեան Կրթական Հաստատութեան մէջ՝ 1926-28, Կրկին ձիւնի 1929-30:

1930ին, երբ Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւնը կը հաստատուի Անթիլիասի մէջ, Փառէն վարդապետ, Աթոռակից Բարգէն Կաթողիկոսի հրաւերով կը մտնէ Կիլիկեան նորակազմ Միաբանութեան շարքերէն ներս եւ հաւատարմօրէն կը ծառայէ Կիլիկեան Աթոռին: Դպրեմանքէն ներս կը ստանձնէ դասեր, եւ կը դասաւանդէ մինչեւ իր եպիսկոպոսացումը 1947 թուականին ձեռամբ Դարեգին Կաթողիկոսի:

Փառէն Եպս. Մելրոնեան օրէնսգէտ ու ծիսագէտ հոգեւորական մըն էր: Զերմ պաշտպան հայրենի աւանդութիւններուն եւ Հայց. Առաքելական Եկեղեցւոյ միասնականութեան: Մաքառած է կաթողիկեան խեղաթիւրումներու դէմ, ՀԱՍԿ ամսագրի 1940-49 տարիներու թիւերուն մէջ հմտալից յօդուածներով: — Դրած է Հայկական Պատարագամատոյցի մասին ուսումնասիրութիւն մը: ՀԱՍԿի մէջ ունի նաեւ անդենական կեանքի մասին խորհրդածութիւններու շարք մը:

Աստուած ի լոյս երեսաց իւրոց հանգուցէ զհոգի տառապակոծ ծառայի եւ անձնդիր պաշտօնէի եկեղեցւոյ իւրոյ:

● ԴՆ. 1 Հոկտ. — Առաւօտեան ժամը Տին, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, ի գլուխ Միաբանութեան, բացումը կատարեց ժող. Վարժարանի և Ընծայարանի, և ապա Ս. Թարգմանչաց Վարժարանի 1957-1958 ուսումնական տարեշրջանին:

● ԵՆ. 3 Հոկտ. — Կէսօրէ վերջ, Քաղաքի Ամերիկեան Հնագիտական Ուսումնարանի Տնօրէնութենէն եկած հրաւերին ընդառաջելով, զորոյցական վերամուտի առիթով տրուած թէյ-յաւելանին ներկայ գտնուեցան Հոգ. Տ. Թորգոմ Վրդ. Մանուկեան և Տիար Կարպիս Հինդլեան:

● ԵՆ. 10 Հոկտ. — Կէսօրէ առաջ, Հին Քաղաքի Ոստիկանապետ Պաքըր Պէյ իր առաջին այցելութիւնը տուաւ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր:

● ԴՆ. 16 Հոկտ. — Աւետայի Ընդհ. Տնօրէնութենէն եկած հրաւերին ընդառաջելով, Աւագաստօր Պանդոկին մէջ, ի պատիւ Ամերիկեան Գօկլէյի անդամ Տիկ. Յրանտիս Պոյիճընի տրուած Բօքսի Բարքիին ներկայ գտնուեցաւ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, հետեւեալներով Աւագ Թարգման Հոգ. Տ. Վազգէն Արդ. Գրպրըսիանն ու Տիար Կարպիս Հինդլեան:

● Կիր. 3 Նոյ. — Կէսօրէ վերջ, Գեր. Տ. Սուրէն Եպս. Քէմհանեան և Տիար Կ. Հինդլեան ներկայ եղան Աղաբաշի ճամբուն վրայ նորահասոյց Անկիւանոցի բացման հանդիսութեան՝ որուն կը նախագահէր Պապական Նոտրադոն:

● ԲՆ. 4 Նոյ. — Օսմանեան Դրամատան Տնօրէնութենէն եկած հրաւերին ընդառաջելով, Ամերիկեան Գոյօնի քահանայ մէջ, ի պատիւ Լոնտոնի Օսմանեան Դրամատան Ընդհ. Տնօրէն Պր.

Վ. Սթուարթ Մաքլիսի տրուած ընդունելութեան ներկայ եղան Հոգ. Տ. Զաւէն Վրդ. Ձինչիեան և Տիար Կարպիս Հինդլեան:

● ԵՆ. 7 Նոյ. — Երեսօղէմի Ամերիկեան Ընդհ. Հիւպատոսի և իր տիկնոջ՝ Տիկ. Յրանտիսի կողմէ տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցաւ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, հետեւեալներով Հոգ. Տ. Թորգոմ Վրդ. Մանուկեանը, Հոգ. Տ. Վազգէն Արդ. Գրպրըսիանն ու Տիար Կարպիս Հինդլեան:

● ԴՆ. 12 Նոյ. — Աէուտի Արաբիոյ Վեն. Թագաւորի Գահալայութեան տարեգարծի առիթով, իրենց Հիւպատոսարանին կողմէ եղած հրաւերին ընդառաջելով, Աւագաստօր Պանդոկին մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցաւ Գեր. Տ. Սուրէն Եպս. Քէմհանեան, հետեւեալներով Դիւանապետ Հոգ. Տ. Զաւէն Վրդ. Ձինչիեանը, Աւագ Թարգման Հոգ. Տ. Վազգէն Արդ. Գրպրըսիանն ու Տիար Կարպիս Հինդլեան:

● ԵՆ. 14 Նոյ. — Ն. Վ. Հիւսէյն Թագաւորի Ծննդեան 23րդ տարեգարծին առիթւ, Հարամ էլ Շէրիֆի Մեծաւորին կողմէ տարուած թէյ-յաւելանին ներկայ եղան Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, Գեր. Տ. Սուրէն Եպս. Քէմհանեան, Հոգ. Տ. Վազգէն Արդ. Գրպրըսիան և Տիար Կ. Հինդլեան:

● Ուր. 22 Նոյ. — Լիւանտի Անկախութեան տարեգարծին առիթւ, Քաղաքիս Լիւանտեան Հիւպատոսարանին մէջ տարուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցաւ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, հետեւեալներով Հոգ. Տ. Հայկատեք Վրդ. Պայրամեանն ու Տիար Կարպիս Հինդլեան:

ՊՕՂՈՍ ՊԱՊԱ ՔԵՇԻՇԵԱՆ

Հոկտ. Տին ի Տէր հանգեաւ վանուցս աշխատաւոր Միաբաններէն Պօղոս Պապա Քէշիշեան, գրեթէ 100ամեայ հասակի մէջ: Հանգուցեալը ծնած էր Էվէրէկ՝ 1857ին և 1922ին ընդունուած էր ի շարս Ս. Աթոռոյ Միաբանից: Ծառայած է որպէս խոհարարի օգնական, որպէս ժամակոյց Ս. Հրեշտակապետաց վանուց, և Ս. Գլխադրի պահապան: 1952էն ի վեր արդէն հանգստեան կոչուած էր:

Թաղման կարգը կատարուեցաւ ԴՆ. Հոկտեմբեր 9ին Ս. Էջմիածին մատրան մէջ, և մարմինը ամփոփուեցաւ Զամ-Թաղի պուրակ-գերեզմանոցին մէջ:

Հանգիստ յաւիտեան կան իր բարի հոգիին:

ՌԱՖԱՅԷԼ ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ

Ցաւով իմացանք նաեւ Կիպրոսի ծանօթ ազգայիններէն և ՍԻՌՆի պատուակալ գործակալ Տորթ. Ռաֆայէլ Սրմատունիի մահը: Հանգուցեալը Կիպրոսի մէջ ծանօթ էր երկար տարիներու իր ազգանուէր և եկեղեցանուէր գործունէութեամբ: — Աստուած երկար տարիներու իր ազգանուէր և եկեղեցանուէր Տիկնոջ և պարագաներուն և ի լոյս երկնային միսթարութիւն պարգեւէ հանգուցեալի Տիկնոջ և պարագաներուն և ի լոյս երեսաց իւրոց հանգուցէ պատուական Տորթորը: